

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
Institut mezinárodních studií
Katedra ruských a východoevropských studií

Diplomová práce

2024

Mgr. Ondřej Kukan

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
Institut mezinárodních studií
Katedra ruských a východoevropských studií

Jihoslovanský irialismus v Rakousku-Uhersku v letech 1914–1918

Diplomová práce

Autor práce: Mgr. Ondřej Kukan

Studijní program: Teritoriální studia

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Kocián, Ph.D.

Rok obhajoby: 2024

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 31. 7. 2024

Ondřej Kukan

Bibliografický záznam

KUKAN, Ondřej. *Jihoslovanský trialismus v Rakousku-Uhersku v letech 1914–1918*. Praha, 2024. 115 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jiří Kocián, Ph.D.

Rozsah práce: 243 861 znaků včetně mezer

Abstrakt

Diplomová práce se zaměřuje na otázku tzv. trialismu Rakousko-Uherska v období první světové války v jeho jihoslovanské verzi. Trialismem se rozumí státoprávní koncepce, předpokládající zřízení autonomního chorvatského státu (s centrem v Záhřebu) v rámci monarchie, který by tak tvořil třetí centrum vedle Rakouska (Vídeň) a Uherska (Budapešť). Jihoslovanská otázka byla velmi důležitou nejen pro další vývoj habsburské monarchie jako takové, ale i celého regionu, který byl v desetiletích před Velkou válkou svědkem mnoha politických a územních změn. Světová válka navíc důležitost této otázky ještě umocnila.

Autor práce se zaměřuje na hlavní myšlenkové zdroje konceptu trialismu, jeho pozici v chorvatské politice a postoje chorvatských politiků, kteří prosazovali vytvoření autonomního jihoslovanského státu jako součásti habsburské monarchie. V práci byly využity četné primární zdroje jako záznamy debat chorvatského parlamentu (*Saboru*) a spisy významných jihoslovanských politiků. Postoj Karla I. k jihoslovanské otázce je ilustrován na základě jeho vzpomínek a na základě poznámek ředitele jeho kanceláře Polzer-Hoditze.

Vzhledem k neústupnosti maďarských politiků a chybějícímu chorvatskému vnitropolitickému konsenzu nebyla trialistická myšlenka realizovaná, ale i tak zůstává trialismus důležitým konceptem jako ukázka možného řešení národnostní otázky habsburské monarchie, která byla vzhledem k multietnickému charakteru říše důležitá a v době nárůstu nacionalismu přítomná.

Abstract

The thesis focuses on the question of so-called South Slavic trialism of the Austria-Hungary in the period of the First World War. Trialism is a state-law concept that proposes the establishment of an autonomous Croatian state (with its centre in Zagreb) within the Habsburg monarchy. Croatian kingdom would become a third power centre alongside Austria (Vienna) and Hungary (Budapest).

The South Slavic question was very important not only for the further development of the Habsburg monarchy as such, but also for the whole region, which witnessed many political

and territorial changes in the decades before the Great War. Moreover, the importance of the nationality issue was further heightened by the World War.

The author focuses on the main ideological sources of the concept of trialism, its position in Croatian politics and on the attitudes of the Croatian politicians who advocated for the creation of an autonomous South Slavic state as part of the Habsburg monarchy. The thesis is based on the numerous primary sources, such as records of debates of the Croatian Parliament (*Sabor*) and the writings of prominent South Slavic politicians. The research of attitude of Charles I towards the South Slavic question is based on his memoirs and on comments of Polzer-Holditz, the director of Charles' cabinet office.

Due to the intransigence of the Hungarian politicians and the lack of Croatian domestic political consensus, the trialist idea was not realized, but despite that, trialism remains an important concept which can be seen as a possible solution to the Habsburg national question, which was, due to the multi-ethnic nature of the empire, important in the times of the rise of nationalism.

Klíčová slova:

Rakousko-Uhersko, trialismus, Chorvatsko-Slavonie, První světová válka, jugoslavismus, Ivo Pilar, jihoslovanská otázka

Keywords:

Austria-Hungary, Trialism, Croatia-Slavonia, First World War, Yugoslavism, Ivo Pilar, the South-Slavic Question

Title:

South-slavic Trialism in Austria-Hungary between the years 1914 and 1918.

Poděkování:

Na tomto místě bych chtěl srdečně poděkovat vedoucímu této práce, panu doktoru Jiřímu Kociánovi, za inspiraci, společné diskuse o tématu, které pomohly práci posunout tím správným směrem, i za všechny jeho připomínky a rady k podobě textu. Dále děkuji své přítelkyni Evě za její dlouholetou podporu i veškerou pomoc, která se v tom nejlepším smyslu promítla do konečné podoby textu. V neposlední řadě děkuji také své rodině za stálou podporu, kterou mi nejen při studiu poskytuje a díky které mohla tato práce vzniknout.

Obsah

Úvod.....	8
Poznámky.....	12
1. kapitola - metodologické ukotvení, reflexe zdrojů a literatury	13
1.1 Primární zdroje	13
1.2 Sekundární zdroje	14
1.3 Metodologické ukotvení.....	16
2. kapitola - myšlenkové zdroje trialismu do roku 1914	18
2.1 Ilyrismus - od jazykovědného hnutí k politickému?	18
2.2 Rodící se parlamentarismus a nástup Strany práva	22
2.3 Nagodba neboli nepřítel trialistů.....	28
2.4 Čistá strana práva jako přímluvce trialismu	32
2.5 Pravašství v Dalmácii	36
2.6 Frankovi a Prodanovi čisté pravaši - přímluvci trialismu?	41
2.7 Pozice trialismu před první světovou válkou.....	46
3. kapitola - Velká válka a její vliv na myšlenku trialismu	50
3.1 Výchozí situace	50
3.2 Politická situace v Chorvatsku po vypuknutí války - první zasedání Saboru	51
3.2.1 Kritika Nagodby	56
3.3 Změny chorvatských postojů v kontextu porážky Srbska	59
3.4 Chorvatsko-slovinská spolupráce v kontextu světové války - <i>Riječka spomenica 1915</i>	62
3.5 Nástup Karla I. a opatrná cesta k reformám	65
4. kapitola - Proměny trialismu v letech 1917–1918	70

4.1 Májová deklaráce - manifest trialismu?	70
4.2 Oponenti Májové deklaráce - Ivo Pilar a jeho kroatismus	72
4.3 Trialismus jako nástroj vojenských kruhů	76
4.4 Odmítnutí trialismu Záhřebskou rezolucí	78
4.5 Návrhy řešení jihoslovanské otázky vojenskými špičkami	82
4.6 Tiszova cesta do Sarajeva a Pilarův trialismus.....	86
4.7 Od trialismu k federalismu - definitivní konec trialistické myšlenky.....	92
Závěr	97
Seznam zdrojů	105
Primární zdroje:	105
Sekundární zdroje:.....	105
Summary	113

Úvod

Chorvatské země, stejně jako další historické útvary ve střední Evropě a západním Balkáně, byly součástí mnohonárodnostní habsburské monarchie. S rozvojem národních hnutí v 19. století se národnostní otázka stala aktuální i v rámci Chorvatska a jihoslovanských území Rakousko-Uherska, které byly vlivem složitého historického i státoprávního vývoje rozděleny do více celků v rámci říše, a netvořily tak v rámci ní jeden souvislý autonomní stát. Otázka chorvatského sjednocení v rámci habsburské monarchie byla živou již v průběhu druhé poloviny 19. století a souvisela mimo jiné s problematikou tzv. uhersko-chorvatského vyrovnání v roce 1868 (tzv. Nagodba). To na jednu stranu dalo Chorvatům zdaleka nejlepší politické postavení v rámci jednotlivých nemaďarských národností v Uhersku, na druhou stranu se stále jednalo o pro Chorvaty nepříliš výhodný stav a o jeho změnu chorvatští politici usilovali mj. i voláním po autonomii a vzniku většího chorvatského celku, který by se stal rovnoprávným s Rakouskem a Uherskem, čímž by se dualistický stát přetvořil v trialistický.

Volání po trialistickém řešení či obecně po změně poměrů v jihoslovanské oblasti habsburské monarchie souviselo i s komplikovanou státoprávní situací, v níž se Chorvaté (a Jihoslované) v té době nacházeli. Chorvatsko-Slavonie bylo součástí uherské části monarchie, Kraňsko a Přímoří součástí rakouské, Bosna a Hercegovina byla společně spravovaným územím a postavení Dalmácie nebylo v dokumentech jasně vymezeno (jelikož jak rakouské, tak uherské úřady si kladly nárok na tuto korunní zemi). Právě skrze potenciální připojení Dalmácie k Chorvatsku-Slavonii, která se počátkem 20. století politicky emancipovala na vládnoucí italské menšině, měla nejčastěji podle dobových plánů začít revize stávající situace, v níž se rakousko-uherská Jihoslované¹ nacházeli. Jihoslovanská problematika představovala jednu z nejdůležitějších a nejkomplikovanějších národnostních otázek habsburské monarchie, přičemž první světová válka tento problém ještě umocnila. Cílem práce je zaměřit se na vývoj myšlenky trialismu, kterou si výzkum definuje jako politickou snahu sjednotit chorvatské země do jednoho celku, který by se poté plně

¹ Jihoslované se v tomto případě myslí souhrnně jihoslovanské obyvatelstvo habsburské monarchie, představující Srby, Chorvaty, Slovincy a Bosňáky, nicméně ve věci trialismu se jednalo o myšlenku spojenou především s národností chorvatskými politiky.

emancipoval na uherské koruně a stal se rovnoprávným Rakousku a Uhersku. Výzkum sleduje jako svůj cíl vývoj konceptu trialismu v chorvatské politice jako příklad národnostně emancipačního procesu, a jeho využití a rezonanci v kontextu první světové války.

Téma práce bylo vybráno zejména pro absenci ucelené studie, která by se věnovala čistě tomuto konceptu v kontextu západního Balkánu a postavení Chorvatů v habsburské monarchii. Tato myšlenka se přitom ve větší či menší míře objevovala v plánech nejen vybraných chorvatských politiků, ale později rezonovala i mezi špičkami podunajské monarchie, jako byli určití vysocí představitelé armády, ale dokonce i panovnické dynastie, zejména František Ferdinand d'Este a Karel I.

Objektem zájmu práce jsou manifestace konceptu trialismu ve strategiích a návrzích aktérů, jimiž jsou zejména političtí představitelé Chorvatska-Slavonie a chorvatští politici,² kteří byli orientováni prorakousky či kteří prosazovali myšlenku chorvatského státního práva, tedy jejichž cílem bylo vytvoření autonomního chorvatského státu v rámci podunajské monarchie, dále představitelé dvora a panovník, především v éře vlády Karla I.

Proud, ze kterého vycházelo nejvíce přímluvců konceptu trialismu, představovalo zejména tzv. pravašství, zahrnující představitele Strany práva. Práce objasňuje, jakým způsobem došlo v historii Strany práva k přerodu z původně antiklerikálně a liberálně orientované strany, vymezující se proti habsburské monarchii, ve stranu snažící se najít s monarchií *modus vivendi* a využít jej k dosažení politické autonomie pro Chorvatsko. Zejména Josip Frank (1844–1911), který po vnitrostranickém rozkolu v roce 1895 pokračoval v čele Čisté strany práva, názvem zdůrazňující věrnost původním myšlenkám, byl orientován na Vídeň, konkrétně na Františka Ferdinanda a jeho spolupracovníky. Frankovým cílem byl chorvatský stát ve velkochorvatských hranicích a tvořící autonomní celek, plně rovnoprávný Rakousku a Uhersku. Právě z prostředí nacionalisticky a antisrbsky orientovaných pravašů vycházelo nejvíc přímluvců trialistického uspořádání, na jejichž činnost a argumentaci se diplomová práce zaměřuje. Autor práce hodlá sledovat vývoj konceptu, argumenty pro jeho uvedení v praxi, jak s ním bylo pracováno, jak byl rozváděn a kým. Důležité tak pro výzkum budou stenografické záznamy parlamentních debat, konkrétně Chorvatského sněmu (Saboru), jenž byl klíčovou politickou institucí pro chorvatský politický život.³

² Nikoliv ve smyslu teritoriálním, nýbrž národnostním.

³ Stenografski zapisnici sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1913–1918, Zagreb, 1916.

Diplomová práce se zaměřuje především na koncept trialismu samotný a bude jej sledovat v kontextu politického života za první světové války. Práce vychází z předpokladu prezentace trialismu vládnoucími elitami jako atraktivního konceptu pro získání sympatií jižních Slovanů (především Chorvatů) v podunajské monarchii a jako protikladného politického programu vůči nezávislému jihoslovanskému státu.

Práce je členěna do čtyř kapitol, úvodu a závěru. První, metodologická kapitola, představuje metody a zdroje, z nichž práce vychází, a hlavní myšlenky práce. Druhá kapitola se zaměřuje na hlavní dělicí linie chorvatské politiky, zdroje a inspirace, které v chorvatském prostředí trialismu předcházely a z nichž trialismus vycházel. Třetí kapitola se věnuje především období v letech 1914–1917, tedy v době nečinnosti Říšské rady, pročež hlavním sledovaným orgánem bude chorvatský Sabor, který byl po celou sledovanou dobu politicky činný, a dále aktivity politiků, kteří nějakým způsobem trialistickou myšlenku podporovali a snažili se najít řešení, s trialismem související. Čtvrtá kapitola podrobně vychází jednak z činnosti domácích chorvatských politiků,⁴ z činnosti dvora a císaře Karla I., a také z pozic trialismu v podání vojenských činitelů v oblasti jihoslovanských území monarchie, především guvernéra Bosny a Hercegoviny Stjepana Sarkotiče. Zejména třetí kapitola sleduje situaci, kdy se myšlenka trialismu přesunula od parlamentních politiků k ostatním aktérům, především k představitelům vojenské správy monarchie v jihoslovanském prostředí.⁵ Zároveň sleduje dilema mezi trialismem a subdualismem, které vyvstalo zejména v situaci, kdy nebylo možné narušit nedělitelnost uherského území vzhledem ke korunovační přísaze Karla I., složené 30. prosince 1916.

Tématu jihoslovanské politiky v habsburské monarchii s přihlédnutím k postojům Františka Ferdinanda d'Este a jeho vojenské kanceláře a spolupracovníků, sdružených v tzv. belvedérském okruhu, se autor této práce věnoval ve své diplomové práci, obhájené na Filozofické fakultě UK,⁶ na kterou v této diplomové práci hodlá svým výzkumem volně navázat.

⁴ Z důvodu kapacity diplomové práce nebude detailně rozebírat aktivity exilových chorvatských politiků, neboť klíčové jsou pro práci činy domácích chorvatských politiků, kteří plánovali spojit budoucnost chorvatského národa s habsburskou monarchií.

⁵ Zejména v této době dochází mezi chorvatskými politiky k přesunu od trialismu k radikálnějšímu řešení, zatímco myšlenka trialismu byla akcentovaná zejména u některých příslušníků vládnoucích elit či vojenských představitelů, působících v jihoslovanském prostředí.

⁶ Ondřej Kukan, „Belvedérský okruh a jihoslovanská otázka.“ (Diplomová Práce, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2022).

Práce je rozdělena do úvodní kapitoly, metodologické kapitoly (1. kapitola) a tří hlavních výzkumných kapitol a závěru. Úvodní kapitola představuje téma práce, základní teze, strukturu, zhodnocení literatury a plánované metody. Bude zde vymezeno téma práce, z jakých pozic bude nahlíženo a jak bude práce koncipována.

Ve druhé kapitole se výzkum práce zaměřuje na ideové a politické kořeny konceptu trialismu, jeho hlavní myšlenkové zdroje a vývoj v období před první světovou válkou. Kapitola rovněž nastíní základní tendence vývoje politické scény v Chorvatsku-Slavonii v letech před Velkou válkou, představí jednotlivé hráče na této politické scéně. Následně zasadí koncept trialismu do kontextu politické scény v Chorvatsku-Slavonii a vymezí jeho pozici chorvatsko-slavonské politice s cílem ukázat, jakou politickou orientaci zastávali politici ke konceptu trialismu se hlásící a proč tomu tak bylo. Důležité budou rovněž argumenty politiků trialismus zastávajících, argumentační linka bude velmi důležitá pro výzkum diplomové práce.

Třetí kapitola chronologicky postihuje vývoj myšlenky trialismu v kontextu prvních tří válečných let 1914–1917. Tento časový úsek byl vybrán v souvislosti s faktem, že Říšská rada byla v této době suspendována a na celorakouské úrovni tak nefungoval běžný parlamentní život. Pro kapitolu je důležité sledovat trialismus, snahu a akce jeho zastánců a jejich argumenty, jimiž jej prosazovali a jak se snažili využít válečného stavu k prosazení politické přeměny monarchie. Na sledovaný koncept bude rovněž nahlíženo i v kontextu jihoslovanské otázky a problematické situace na západním Balkáně v průběhu Velké války, tedy důležitá bude i otázka propagandy a využití trialismu v tomto ohledu.

Čtvrtá kapitola je jádrem práce a výzkumu, neboť sleduje trialismus v kontextu posledních dvou let války, v nichž se vyostřil politický život i požadavky jednotlivých národů monarchie. V kontextu debat a argumentací se práce zaměřuje na podobu trialismu, která převážila, a sleduje jej v kontextu války, vrcholících krizí a návrhů na řešení národnostní otázky. Výzkum předpokládá, že čím déle válka probíhala, tím vyčerpanější společnost byla, tedy i náchylnější k radikálnějším řešením, přičemž trialismus již nebyl tak atraktivní myšlenkou a diskuse se posunula k jiným alternativám (federalismu, separatismu). Související otázka se především zaměřuje na to, zda se stalo trialistické řešení politicky atraktivnějším, či naopak zda se dostal trialismus spíše do stínu radikálnějších řešení. V tomto případě bude trialismus sledován především v kontextu soupeření mezi příznivci a odpůrci Májové deklarace z

května 1917, která se jihoslovanské otázce věnovala.

Cílem práce je představit historii konceptu trialismu jakožto příklad myšlenky rekonstrukce habsburské monarchie, přičemž se zaměřuje na hlavní argumenty, politický kontext, z něhož trialismus vyšel, a příčiny jeho neúspěchu. Trialismus je představen v opozici vůči vítěznému jugoslavismu, který se po rozpadu habsburské monarchie a založení Království Srbů, Chorvatů a Slovinců prosadil.

Poznámky

V diplomové práci je používán současný termín Bosňáci, nikoliv starší označení Muslimové pro příslušníky bosňáckého národa, hlásícího se k islámskému vyznání. Slovem Bosňané jsou označeni všichni obyvatelé Bosny a Hercegoviny bez ohledu na jejich etnickou a náboženskou příslušnost.

Slovem *Sabor* je v diplomové práci v textu označován Chorvatský parlament, nesoucí toto označení. Slovem *Nagodba* je v textu rozuměno chorvatsko-uherské vyrovnání z roku 1868, vzájemná politická unie a obecně stav z tohoto aktu vyplývající. V textu je běžně užíván termín *pravašství* či adjektivum *pravašský* v souvislosti se stejnojmenným politickým směrem, spojeným s chorvatskou Stranou práva (a menšími subjekty od ní se odštěpivších a sledujících tuto politiku), neboť v chorvatské odborné literatuře jsou tyto termíny v tomto kontextu běžně užívány a neexistuje doslovný ekvivalent v českém jazyce.

Pojmem *Slovinské země* jsou v diplomové práci myšlena území, obývaná slovinským národem, především Kraňsko a jižní Štýrsko, tedy historické Kraňské vévodství. Mluví-li se v koncepcích, představených v diplomové práci, o slovinských zemích a jejich participaci na státoprávních změnách, jsou myšlena zejména tato území.

1. kapitola - metodologické ukotvení, reflexe zdrojů a literatury

1.1 Primární zdroje

Hlavním primárním zdrojem práce jsou především politické debaty parlamentu Chorvatska (Hrvatski sabor). V rámci politických debat je zde sledován především trialismus, jeho koncept a jak byl rétoricky využíván, jak jej jednotliví členové ve sledovaných parlamentech rétoricky používali a s jakým cílem. V neposlední řadě je kladen důraz na otázku, představitelé kterých politických proudů koncept trialismu nejčastěji prosazovali a jakými argumenty byl naopak trialismus odmítán a proč.

Hlavním dobovou knihou, která se myšlenkou trialismu pečlivě a podrobně zabývá a klade si za cíl ji propagovat, je dílo Jihoslovanská otázka⁷ od významného chorvatského politického geografa, historika a politika Iva Pilara. Důležitá je zejména jako nejnvlivnější a nejpodrobněji vyargumentovaný zdroj pro koncept trialismu, který byl poté v roce 1918 i předložen nejvyšším kruhům monarchie s cílem jej realizovat.

Dále diplomová práce jako primární zdroj využívá politické spisy či paměti jednotlivých aktérů politického života Chorvatska, podávající autentická svědectví o své době a politickém životě. Ve věci druhé kapitoly, zabývající se vývojem politického života v Chorvatsku-Slavonii do roku 1914, lze zmínit například spisy Eugena Kvaternika⁸ či Mihovila Pavlinoviće⁹ nebo edici korespondence Josipa Franka s vídeňskými vojenskými kruhy.¹⁰ Zmíněné Kvaternikovy a Pavlinovićeovy spisy představují autentické myšlenky zmíněných autorů, korespondence Josipa Franka s vídeňskými kruhy (obsahující i korespondenci např. ministra zahraničí Aehrenthala či ministra války von Auffenberga) ilustruje autentickou debatu mezi zúčastněnými aktéry, diskutujícími o jihoslovanské otázce v kontextu příprav anexe Bosny a Hercegoviny roku 1908. Dále jsou využity vzpomínky Arthura Polzera-Hoditze,¹¹ ředitele kabinetní kanceláře Karla I., a to v souvislosti s Karlem I. jako aktérem jihoslovanské otázky. Polzer-Hoditz jako blízký spolupracovník Karla I. v knize rozebírá z

⁷ Ivo Pilar, *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat*. Zagreb: Školska knjiga, 2021.

⁸ Ljerka Kuntić (ed.), *Eugen Kvaternik. Politički spisi: rasprave, govori, članci, memorandum, pisma* (Zagreb: Znanje, 1971).

⁹ Mihovio Pavlinović, *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848 do godine 1882* (Split: Laus, 1994).

¹⁰ Stjepan Matković a Marko Trogrlić (eds.), *Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907. – 1910*. Zagreb–Split: Hrvatski institut za povijest, 2014.

¹¹ Arthur Graf Polzer-Hoditz, *Kaiser Karl, Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs* (Wien: Amalthea, 1980).

pozice přímého účastníka jednání Karla I. o jihoslovenské otázce, rovněž vzhledem k blízkému vztahu k panovníkovi se vyjadřuje k jeho postojům a názorům na zkoumanou problematiku, čímž kniha tvoří důležitý primární zdroj. Dále bude výzkum práce v souvislosti s Karlem I. vycházet z jeho vzpomínek¹² či z edice s ním spojených dokumentů, obsahující autentické názory posledního rakousko-uherského panovníka.¹³ Z memoárové literatury autor práce studoval například vzpomínky Friedricha Fundera,¹⁴ novináře *Reichspostu*, spolupracujícího s poradcí Františka Ferdinanda d'Este i Karla I., který v této knize zpětně komentoval mnohé záležitosti, spojené s oběma výše zmíněnými muži a jichž se jako jejich spolupracovník účastnil. Dále jsou využity spisy např. knihy Zagorce¹⁵ či Wildera,¹⁶ kteří byli oba ve zkoumané době aktivními politiky a jejich spisy tak umožní nahlédnout do politického života očima jeho aktérů. Zatímco Zagorcova kniha představuje autentickou obhajobu právě se konstituující srbsko-chorvatské koalice z pera jejího (tehdy) přímluvce, Wilderova kniha obsahuje výběr parlamentních vystoupení poslanců Saboru a několik autentických dokumentů.

1.2 Sekundární zdroje

Diplomová práce využívá především odbornou literaturu, pokrývající dějiny západního Balkánu, Chorvatska-Slavonie (případně Dalmácie) a Rakousko-Uherska v období první světové války. Dále vychází z literatury věnující se vývoji jugoslávské otázky za války či politickým dějinám, konkrétně historii politického hnutí a myšlení v chorvatském prostředí, nejvíce pak již zmiňovanému pravašskému proudu, který koncentroval nejvíce přímluvců trialistického řešení.

Historická monografie, věnující se čistě problematice trialismu, doposud nebyla napsána, v čemž spatřuje diplomová práce tzv. *research gap*, kterou hodlá zaplnit. Studium literatury, uvedené ve výše zmíněných odstavcích, se zaměří zejména na hledání dosavadních

¹² Erich Feigl (Hrsg.), *Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente* (Wien-München: Amalthea, 1984).

¹³ Elisabeth Kovács (Hrsg.), *Politische Dokumente zu Kaiser und König Karl I. (IV.) aus internationalen Archiven* (Wien: Böhlau, 2004).

¹⁴ Friedrich Funder, *Vom Gestern ins Heute* (Wien: Herold, 1952).

¹⁵ Zagorac, Stjepan. *Istina o riječkoj rezoluciji, ili tko vara narod*. Zagreb: Braća Kralj, 1905.

¹⁶ Većeslav Wilder, *Dva smjera u hrvatskoj politici. Otkriće urote protiv ustava* (Zagreb: Hrvatski štamparski zavod, 1918).

poznatků o trialismu, jejich kritické zhodnocení, a následně na ně navázat ve výzkumu, věnujícímu se historii trialistické myšlenky.

Jelikož se jedná o studii, hlásící se k dějinám konceptů a idejí, v tomto případě státoprávního konceptu, využije text prací z oblasti státoprávní historie. Státoprávním dějinám Chorvatska, potažmo jihoslovanských zemí, do nichž trialismus spadá (jelikož se jedná o koncept, kombinující historické hranice Chorvatska s etnickými), se ve svých pracích věnovala především historička Mirijana Stefanovská, která ve svém výzkumu studovala přístupy k chorvatské státnosti a státnímu právu v čase, korespondujícím s diplomovou prací.¹⁷

Důležitá je i literatura, věnující se národnostní otázce a chorvatskému nacionalismu, jelikož bádání o trialismu se neobejde bez zohlednění kontextu nacionální otázky. Starší práce na toto téma pochází např. od Behschnitta,¹⁸ Krizmana¹⁹ či od Stančiče.²⁰ Chorvatské, případně jugoslávské dějiny (s důrazem na počátky Jugoslávie a diskuse o něm) studoval zejména Josip Horvat.²¹

V oblasti historie pravašské ideologie je třeba v první řadě zmínit Mirjanu Gross, která byla v historiografii největší znalkyní tohoto politického proudu. Problematice se věnovala nejkompexněji ve své knize *Dějiny pravašské ideologie*.²² Další studie o pravašské problematice pocházejí z pera např. Dikliće²³ nebo Matijevice.²⁴

Mnohé přínosné informace je možné najít ve studii Luky Đakoviće,²⁵ věnující se diskusím o pozici Bosny a Hercegoviny v koncepcích řešení jugoslávské otázky v období první světové války. Osobnosti již zmíněného místodržícího Bosny a Hercegoviny, generála Stjepana

¹⁷ Mirjana Stefanovski, *Ideja Hrvatskog državnog prava i stvaranje Jugoslavije* (Zemun: Agencija Draganić, 1995).

¹⁸ Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten, 1830–1914: Analyse und Typologie der nationalen Ideologie* (München: Oldenbourg Verlag, 1980).

¹⁹ Bogdan Krizman, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi* (Zagreb: Globus, 1989).

²⁰ Nikša Stančić, „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja”. *Cris : Časopis Povijesnog društva Križevci* 10, č. 1 (2008), s. 6–17.

²¹ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske, prvi dio* (Zagreb: August Cesarec, 1990).

²² Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1973).

²³ Marjan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvoga svjetskog rata* (Zadar: Matica hrvatska, 1998).

²⁴ Zlatko Matijević, „Politička orientacija hrvatskoga katoličkog pokreta u posljednim godinama postojanja Austro-Ugarske monarhije i prvim danima stvaranja kraljevstva SHS (1903.-1918.)”. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja* 10, č. 1–2 (2001), s. 141–163.

²⁵ Luka Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914–1918* (Tuzla: Univerzal, 1980).

Sarkotiče, jenž byl v kontextu první světové války příkladem přímluvce trialismu z řad rakousko-uherské správy, se nejkomplexněji věnuje monografie Dinka Čutury.²⁶

1.3 Metodologické ukotvení

Metodologicky se práce hlásí k diskuzi politických dějin, dějin idejí a konceptů a dějin národností. Teritoriálně se práce zaměří především na Chorvatsko-Slavonii jako centrum politického života Chorvatů v období první světové války (a obecně pozdní habsburské monarchie), ovšem i s přesahem do dalších území monarchie (zejména Dalmácie a Bosny a Hercegoviny). Autor se v práci zaměřuje na koncept trialismu, parlamentní diskuse a tamní argumentaci, jak byl koncept trialismu obhajován a celkově zasazen do otázky národního uvědomění a národnostní emancipace. Složka politických dějin spočívá v podrobném zaměření se na politickou historii Chorvatska-Slavonie, potažmo Rakousko-Uherska s důrazem na dějiny Chorvatů a jižních Slovanů v průběhu první světové války. Zdroje, z nichž budou politické dějiny čerpat, budou především stenografické protokoly chorvatského Saboru s důrazem na dějiny trialismu jakožto konceptu i dějiny Chorvatů v kontextu habsburské monarchie a jihoslovanské otázky, jejíž význam vzrostl s Velkou válkou. Snahou práce je nahlížet zkoumané téma v co nejširším kontextu, zahrnujícím celorakouskou politiku i měnící se Evropu v kontextu Velké války. To zahrnuje i diskuse o Rakousko-Uhersku jako takovém, jeho roli a postavení na evropské politické mapě, a v neposlední řadě i diskuse o (ne)reformovatelnosti habsburské monarchie.

Dějiny konceptů a idejí v souvislosti s myšlenkou trialismu mají za cíl představit tento model jako alternativní uspořádání podunajské monarchie v kontextu diskuzí o národnostní problematice v rámci tohoto mnohonárodnostního státu. Hypotézou je předpoklad využití myšlenky trialismu poraženým politickým táborem, tedy tím, který se neprosadil a nepodařilo se mu realizovat přetvoření podunajské monarchie z dualistického v trialistický stát. Autor práce vidí jako zajímavou možnost sledovat tento politický souboj jako souboj o budoucí pozici chorvatského národa a jako souboj mezi myšlenkou autonomního chorvatského národa a myšlenkou jugoslavismu. Trialismus jakožto nerealizovaný model hodlá práce nahlížet právě z této perspektivy, zároveň si klade za cíl hledat příčiny tohoto

²⁶ Dinko Čutura, *Stjepan Sarkotić, posljednji zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine* (Zagreb: AGM, 2019).

neúspěchu.

Metodicky práce využije formu induktivní analýzy, což souvisí s neexistencí ucelené studie na téma trialismu v jihoslovanském prostředí v čase první světové války. Tato metoda znamená sběr dat a informací za účelem vytvoření hypotézy a teorie. Metoda byla zvolena i proto, že stávající odborná literatura většinou pokrývá politický vývoj v chorvatských zemích během první světové války (či v širším horizontu), ovšem nikoliv problematiku trialismu jako takového. V zásadě se jedná o postup, který studiem odborné literatury, vztahující se teritoriálně a časově k tématu, nicméně nepokrývající jej tematicky, bude postupně nabírat nové informace a fakta, na jejichž základě bude dále vyvíjet hlavní výzkumnou otázku. Nicméně jedná se především o vývoj konceptu trialismu v jihoslovanském prostředí, interpretaci jeho hlavních argumentů a jejich vývoj postupem času a jeho zasazení do kontextu jihoslovanské otázky a vývoje západního Balkánu.

V kontextu Velké války je důležité na otázce trialismu vymezit ideové pozice domácích představitelů chorvatské politické scény a naopak exilových představitelů, kteří prosazovali zcela nezávislý jugoslávský stát v určité formě. V souvislosti s tím je důležité obnovení parlamentního života na jaře 1917 a otázka, zda díky této události dostala otázka trialismu více prostoru v politickém životě. V souvislosti s argumentací zastánců trialismu je pro práci důležité nahlížet na trialismus i na jako legitimizační proces politických pozic dotyčných představitelů, tedy jak a proč tímto konceptem chtěli zlepšit postavení chorvatského národa v rámci habsburské monarchie.

Hlavním aktérem textu diplomové práce a jejího výzkumu je samotný koncept trialismu jakožto zkoumaná myšlenka. Dále jsou hlavními aktéry diplomové práce politici, kteří tento koncept prosazovali, představitelé rakousko-uherské správy a moci především v dotyčných korunních zemích (Chorvatsko-Slavonie, Dalmácie, Bosna a Hercegovina) a političtí myslitelé, kteří se k této ideji hlásili (především již zmiňovaný Ivo Pilar).

2. kapitola - myšlenkové zdroje trialismu do roku 1914

Tato kapitola se bude věnovat sledování vývoje politického života v Chorvatsku od jeho počátků v první polovině 19. století do počátku první světové války. Tento cíl byl zvolen pro komplexní sledování moderního politického života v Chorvatsku od jeho počátků, kdy se spíše než o politické jednalo o jazykovědné hnutí s cílem vymezit jazykovou otázku v jihoslovanské oblasti, skrze kterýžto cíl místní činitelé sledovali i politické cíle, jak v rámci jihoslovanského obyvatelstva, tak vůči dalším aktérům (především vůči Budapešti a Vídni). V kontextu vývoje politického života hodlá práce sledovat dějiny jednotlivých politických proudů a jejich vývoj s přihlédnutím, jakým způsobem vyústily v trialistické řešení.

Myšlenka trialismu, kterou se rozumí přestavba rakousko-uherské monarchie z dualistické monarchie v trialistickou (s třetím centrem v Záhřebu) byla v chorvatském politickém prostředí spojena zejména s tzv. pravaštvím, politickým proudem Chorvatské strany práva. První generace Strany práva,²⁷ reprezentovaná jejími zakladateli Antem Starčevićem a Eugenem Kvaternikem, se stavěla vůči habsburské monarchii negativně a jejím cílem byla především co největší emancipace Chorvatů na habsburské monarchii a vytvoření Chorvatského státu, kterého by s habsburskou dynastií pojila nanejvýš osoba společného panovníka. Trialistické myšlenky, zbavené protihabsburského sentimentu a nesoucí se naopak v duchu spolupráce s dynastií ve jménu zlepšení postavení chorvatského národa v monarchii, se v pravašských kruzích začaly prosazovat především od 90. let 19. století.

Myšlenka trialismu v kontextu chorvatských politických dějin a dějin chorvatského pravašství je komplikovaná záležitost, což se projevilo zejména počátkem 20. století, kdy byla chorvatská politická scéna velmi polarizovaná, což se týkalo i samotného pravašského proud. Autor diplomové práce považuje za žádoucí představit vývoj chorvatského pravašství a zasadit jej do kontextu celkového vývoje chorvatské politiky od první poloviny 19. století do počátku 20. století, a sledovat, jaké okolnosti způsobily proměnu původně protihabsburské Starčevićovy strany práva ve stranu, v níž se prosadili přímluvci trialismu, jakými byli např. Josip Frank, Ivo Prodan a další.

2.1 Ilyrismus - od jazykovědného hnutí k politickému?

Jihoslovanský prostor byl vymezen vídeňským kongresem a napoleonskými válkami,

²⁷ Zhruba od jejího založení v roce 1861 do 80. let 19. století

přičemž byl rozdělen do několika správních celků. Chorvatsko-Slavonské království bylo personální unií spojeno s habsburským panovníkem jakožto uherským králem, čímž spadalo do uherské části monarchie, zatímco Dalmácie a Istrie, které habsburská monarchie definitivně získala vídeňským kongresem, spadaly do rakouské části. Speciálního postavení v rámci Uherska se dostávalo městu Rijeka a Rakouskému přímoří, které zde tvořily jakýsi "corpus separatum." Zvláštní celek pak tvořila tzv. Krajina (Vojenská hranice), která tvořila administrativně samostatný celek a vycházela z historického hraničního pásma mezi habsburskou a Osmanskou říší. Na rozdíl od Chorvatska byla Krajina podřízena Vídni.²⁸

První fází moderního chorvatského obrození byl tzv. ilyrismus, který je možné datovat do období první poloviny 19. století. Jazyková otázka získala na důležitosti ve 20. a 30. letech 19. století, kdy se uherské úřady opakovaně snažily zavést maďarštinu jako oficiální jazyk škol a úřadů v uherských zemích. Charakter hnutí tak byl obranný a kladl si za cíl jednak zabránit postupnému pronikání maďarštiny do státní správy (ve které byla úředním jazykem latina), kodifikovat a vymezit jihoslovanský jazyk, jenž v té době neměl konkrétní jméno a který sestával z mnoha jednotlivých dialektů. Otázka jazyka byla nejen filologickou, ale rovněž i politickou, neboť měl zdůrazňovat jednotu jižních Slovanů, kteří v té době žili, nejen v jednotlivých korunních zemích monarchie, ale i mimo ni.²⁹

Významným představitelem ilyrského hnutí byl Janko Drašković, který se zabýval otázkou jihoslovanského jazyka a který cíle ilyrského hnutí představil ve své práci s názvem *Disertace* z roku 1832. V ní prosazoval kodifikaci jihoslovanského jazyka na základě štokavského³⁰ nářečí, z hlediska inspirací pro pozdější trialistické hnutí je však *Disertace* důležitá především tím, jak je v ní definován chorvatský stát a jeho pozice v rámci habsburské říše. Drašković se vyslovoval pro sjednocení všech chorvatských zemí, do nichž počítal kromě Chorvatska a Slavonie i Dalmácii, Krajinu, Bosnu a Hercegovinu, Kraňsko, Korutany a Štýrsko. Zmiňuje se o potřebě znovuspojení těchto zemí (zejména v případě Dalmácie) a důležité je, že stát nenazýval chorvatským, nýbrž Ilyrským královstvím, která se měl

²⁸ Nikša Stančić, „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja“, *Cris : Časopis Povijesnog društva Križevci* 10, č. 1 (2008), s. 6.

²⁹ Jan Rychlík a Milan Perencević, *Dějiny Chorvatska* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020), s. 149, dále Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten, 1830–1914: Analyse und Typologie der nationalen Ideologie* (München: Oldenbourg Verlag, 1980), s. 134–135.

³⁰ Jedná se o nářečí, na němž byl založen srbochorvatský jazyk i současná srbština a chorvatština. Štokavština je nejrozšířenějším nářečím, vedle čakavštiny a kajkavštiny.

politicky orientovat především na Vídeň, zatímco vůči Uhersku zastával Drašković rezervovaný postoj.³¹ Chorvatsko-Slavonie se mělo stát základem pro politické fungování a politický život Ilyrského státu, jenž by se sjednotil připojením ostatních, výše zmíněných korunních zemí. Draškovićova koncepce prvně počítala s inkorporací dalších zemí do Chorvatského království ve jménu historického státního práva a prosazení historických chorvatských nároků, jejichž naplněním by vznikl autonomní chorvatský stát.³²

Národní hnutí, probíhající v Chorvatsku v této době a vycházející z ilyrského hnutí, je třeba chápat jako obrannou reakci na snahy maďarského národního hnutí maďarizovat poměry v Uherském království. Snahy protimaďarizačních představitelů chorvatského politického života nelze brát automaticky jako provídeňsky orientované a s cílem prosadit v rámci habsburské monarchie v této době autonomní chorvatský stát. Ovšem konkrétně Draškoviće a jeho následovníky tak možné vidět je, jelikož Drašković s Vídní počítal jako s protiváhou vůči Budínu, ovšem nikoliv s cílem se od Uherska odtrhnout, nýbrž uvést chorvatské království do rovnoprávného postavení. Důležité je toto hnutí především proto, že položilo základy tzv. národnímu proudu, který společně s unionistickým (promaďarsky orientovaným) proudem představoval základní dělení politického života v Chorvatsku před vypuknutím revoluce 1848.³³

Ilyrské hnutí a jeho cíle dále vymezil významný proilyrsky orientovaný novinář Bogoslav Šulek v brožuře *Co navrhuji Ilyři (Šta namjeravaju Iliri)*, kterou vydal anonymně roku 1844 v Bělehradě. Ve věci národního sebeurčení zde psal především o důležitosti rozvoje politického, kulturního i literárního života a posilování národního sebevědomění. Odmítal separatistické tendence, možnost založení nezávislého ilyrského císařství považoval za hloupost. Jako garanta národních práv viděl takovou vládu, která bude příslušníky ilyrského hnutí respektovat a jednat s nimi jako rovný s rovným. Důležitý pro něj byl i národní charakter chorvatského parlamentu (Saboru), jasná sebedefinice jako Chorvaté a Slavonci, v širší perspektivě Ilyři, a záruka svobody se takto definovat.³⁴

Z hlediska politické orientace se příslušníci národního proudu v chorvatské politice v době

³¹ Behschnitt, s. 138–139.

³² Mirjana Stefanovski, *Ideja Hrvatskog državnog prava i stvaranje Jugoslavije* (Zemun: Agencija Draganić, 1995), s. 12–13.

³³ Rychlík, Perencević, s. 155–157.

³⁴ Behschnitt, s. 149–150.

před revolucí roku 1848 přikláněli k tzv. kroatismu, který stál v opozici vůči jugoslavismu a který vymezoval myšlenku chorvatského národa jakožto svébytného etnika. Název “ilyrský” se ve 40. letech 19. století ostatně začal vytrácet i kvůli cenzuře v habsburské monarchii, jež přiměla nahrazovat jej přívlastky “národní” či “chorvatský,” z čehož naplno vykryštovalo označení Národní strana (Narodnjaci).³⁵

Střet mezi prouherskou unionistickou stranou a protiuherskou národní stranou vyvrcholil během tzv. Jara národů v roce 1848, které se dotklo i Chorvatska. Chorvatští představitelé³⁶ se během revoluce snažili prosadit autonomii pro Chorvatské království, přičemž argumentovali nepřerušenou kontinuitou Chorvatského království a chorvatským státním právem, které je třeba naplnit. Cílem chorvatské politické reprezentace bylo národnostní sjednocení a autonomní práva, na která měl mít právo každý národ v Evropě.

Tyto cíle byly vymezeny v *Manifestu národa chorvatsko-slavonského*, který představil Ivan Mažuranić. Dalším cílem bylo sjednocení vojenské a civilní moci v rukou bána, jehož pozice by byla posílena a jenž by byl hlavním reprezentantem chorvatské suverenity. Vztah Chorvatska vůči Uhersku pak bylo třeba redefinovat tak, aby byl nově založen na vzájemné smlouvě a domluvě dvou suverénních zemí.³⁷ Tento vztah se stal i předmětem jednání mezi uherskou revoluční vládou v roce 1848 s chorvatskými představiteli. Uherští představitelé projeví v první polovině roku 1848 ochotu k určitým ústupkům vůči Chorvatům s cílem si je naklonit, ovšem tyto snahy narazily na neústupnost Josipa Jelačice, který byl v březnu 1848 jmenován chorvatským bánem. Stalo se tak na návrh rakouského ministerského předsedy Františka Antonína Kolovrata, který chtěl tímto krokem zabránit dojednání kompromisu mezi oběma stranami. Bán Jelačić byl plně loajální vůči habsburské dynastii a svou politiku v Chorvatsku opíral o politiku Vídně, pozici Chorvatska v rámci habsburské monarchie pak viděl jako součást svazku jednotlivých národností, které všechny přispívají zevnitř k jednotě rakouské říše.³⁸ V Jelačicově osobě je možné vidět příklad politika, který se snažil orientací na Vídeň omezit uherský vliv na Chorvatsko, což hrálo později důležitou roli i v některých konceptech trialistického uspořádání.

³⁵ Rychlík, Perencević, s. 158.

³⁶ Zejména protiuhersky orientovaní politici, kteří chtěli omezit provázanost Chorvatska s Uherskem a získat pro Chorvatsko větší autonomii.

³⁷ Stefanovski, s. 14–15.

³⁸ Alan Sked, *Úpadek a pád habsburské říše* (Praha: Panevropa, 1995), s. 115–116.

2.2 Rodící se parlamentarismus a nástup Strany práva

Revoluce let 1848–1849 v Uhersku a angažmá Chorvatů na straně dynastie přinesly Trojjedinému království zprvu určité výsledky, mezi něž patřilo připojení Mezimuří či Rijeky nebo potvrzení chorvatštiny jako úředního jazyka v Chorvatsku a Slavonii roku 1850, rovněž gymnázia v Chorvatsku vyučovala po reformě školství v 50. letech chorvatsky. Jelačić jako významná politická osobnost zůstal ve funkci bána. Větší suverenitu získalo Chorvatsko také v církevní oblasti, v rámci které se emancipovalo na Uhersku.³⁹ Politická práva a suverenita však byly s postupujícím časem a centralizací omezovány, což lze demonstrovat rozpuštěním Saboru v roce 1850 či zrušením bánské vlády, čímž se z úřadu bána stávala stále formálnější funkce na úkor nově zřízeného c.k. místodržitelství.⁴⁰

Období tzv. Bachova absolutismu či neoabsolutismu představuje z hlediska parlamentarismu období pozastaveného Saboru a útlumu politického života. Již v průběhu 50. let 19. století se však začal etablovat třetí politický proud, reprezentovaný Eugenem Kvaterníkem a Antem Starčevićem, později známým pod přívískem *Otec národa*. Politicky by jej bylo možné zařadit do národního proudu, oproti původnímu ilyrskému hnutí se však v mnohém lišil. Starčević původně odmítal myšlenky o jihoslovanském národu, který by do sebe inkorporoval Chorvaty i Srby, a viděl Chorvaty jako jedinečný národ, který není možné zaměňovat s žádným jiným. Vyjadřoval se ve prospěch samostatného chorvatského státu, ovšem nikoliv orientovaného na Vídeň, ale plně nezávislého. V habsburské dynastii viděl protivníka chorvatského národa a pozitivně se nestavěl ani k bánovi Jelačićovi, kterého považoval za příliš zdiskreditovaného spoluprací s vídeňským dvorem. Odpor choval i vůči katolické církvi a jejímu panství v Chorvatsku, neboť jí přičítal podíl na dosavadní ekonomické zaostalosti. Ve věci odporu vůči habsburské monarchii a katolické církvi se dokonce kladně vyjadřoval na adresu Osmanské říše z důvodu jejích bojů proti Rakousku. Pozitivní stanoviska zastával i vůči muslimskému obyvatelstvu Bosny a Hercegoviny, o němž se vyjadřoval jako o nejčistší složce chorvatského národa (přičemž toto označení bude mnohými chorvatskými politiky více či méně na Starčeviče navazujícího v pozdějších letech opakováno).⁴¹

³⁹ V roce 1852 došlo k povýšení záhřebského biskupství na arcibiskupství, pod které spadala biskupství senjské, križevacké a đakovské, viz Rychlík, Perenčević, s. 173.

⁴⁰ Tamtéž, s. 172–173.

⁴¹ Velimir Veselinović, „Pregled razvoja pravaške ideologije i politike“, *Časopis za suvremenu povijest* 50, č. 3

Druhým ideologem rodícího se pravašského proudu byl Eugen Kvaternik, jenž byl Starčevićovým spolupracovníkem. Společně se Starčevićem sdílel názory na chorvatský národ jakožto na svébytný, hrdý a historický národ, který měl na základě historického státního práva nárok na vlastní suverenitu. Stejně jako Starčević argumentoval Kvaternik tzv. smluvní teorií, podle níž byly chorvatské země s habsburským panovníkem vázané na základě oboustranné dohody, kterou měla chorvatská strana právo kdykoliv vypovědět. Tato státoprávní teorie vycházela z francouzského politického učení, konkrétně humanistického filozofa a právníka z 16. století Jeana Bodina. Ten za základní účel státu považoval zajistit lidem spokojený a úspěšný život, na čemž měl spolupracovat panovník, kterého s lidmi pojilo oboustranné smluvní pouto.⁴² Stát měl dát svým obyvatelům možnost realizovat se ve prospěch zdokonalování lidských kvalit a rozvíjet tím společnost. Tyto cíle podle raného pravašství dokázal chorvatskému národu přinést pouze zcela samostatný stát, nikoliv tedy ani personální unie s habsburským suverénem.⁴³ Dá se říci, že Starčević s Kvaternikem se ideologicky inspirovali jednak klasickými antickými filozofy (zejména Starčević byl znalcem předních filozofů antického Řecka), jednak západoevropskými mysliteli 18. a 19. století. Z toho vychází i teorie společenské smlouvy a smluvní charakter vzájemného vztahu mezi habsburským arcidodem a chorvatským národem.⁴⁴

Ještě před zavedením parlamentarismu v Rakousku publikoval roku 1859 v pařížském exilu ve francouzštině Eugen Kvaternik knihu *Chorvatsko a italská konfederace* kde se mimo jiné věnoval vývoji vzájemných habsbursko-chorvatských vztahů. Plně respektuje Pragmatickou sankci jako oboustranně přijatý dokument, legitimizující poměr Chorvatska k Rakousku jako jeho součást. Píše zde v duchu vzájemné smlouvy; obě strany se zde zavázaly k oboustranně prospěšnému svazku, ovšem chorvatská strana měla nezpochybnitelné právo smlouvu vypovědět, pokud by panovnická dynastie neplnila povinnosti jí ze smlouvy vyplývající.⁴⁵ Jako zlomový moment, kdy habsburský dům přestal plnit svou funkci a být obecně legitimním držitelem chorvatského královského žezla, uvádí Kvaternik abdikaci císaře

(2018), s. 585.

⁴² Mirjana Gross, „Starčević i Kvaternik – Spoznaje i nadahnuća“, *Politička misao : časopis za politologiju* 37, č. 1 (2000), s. 7.

⁴³ Veselinović, s. 590.

⁴⁴ Gross, „Starčević i Kvaternik...“, s. 10–12.

⁴⁵ Ljerka Kuntić (ed.), Eugen Kvaternik, *Politički spisi: rasprave, govori, članci, memorandum, pisma* (Zagreb: Znanje, 1971), s. 67.

Ferdinanda V. v roce 1848 ve prospěch Františka Josefa I. Podle Kvaternika k tomuto aktu došlo v rozporu s veškerým právem a zvyklostmi Chorvatského království a František Josef si tak nemohl nárokovat výsady chorvatského krále, jelikož pro Chorvaty zůstal řadovým habsburským arcivévodou. Jako definitivní pošlapání Pragmatické sankce habsbursko-lotrinskou dynastií pak uvedl Kvaternik definitivní rozpuštění Saboru v souvislosti se Silvestrovským patentem z 31. prosince 1851 (s čímž v kontextu chorvatských dějin souviselo i rozpuštění Saboru).⁴⁶ Podle historičky Mirjany Stefanovské byl v této knize Kvaternik v mnohém záměrně radikální, aby jasně představil evropské veřejnosti poměry v Chorvatsku a základy pravašské ideologie, zároveň však byl v mnohém inovativní, například v interpretaci chorvatského státního práva či v práci s termínem “politický národ,” za který považoval Chorvaty jako takové, nikoliv jen omezený okruh politicky aktivních činitelů z řad šlechty.⁴⁷

Politický život v Chorvatském království byl obnoven v letech 1860–1861, kdy došlo k obnovení parlamentarismu v souladu s říjnovým diplomem a poté únorovým patentem. Prvotním záležitostí, kterou chtěli chorvatští politici v Saboru vyřešit, byla definice vztahu Chorvatska vůči Uhersku, začala se projednávat na zasedání Saboru v roce 1861. Poslanci předložili tři návrhy, jež odpovídaly jednotlivým politickým proudům - narodnjakům, unionistům a pravašům s Kvaternikem a Starčevićem. V návrzích se zohledňovaly dvě podoby unie mezi Budapeští a Záhřebem - reálnou a personální. Zatímco reálnou, která předpokládala mnohé společné orgány obou království, v odlišných formách prosazovaly první dva proudy, personální unii prosazovali pravaši. Personální unie předpokládala de facto nezávislý chorvatský stát, který by byl s Uherskem spojen pouze osobou panovníka. Poměrně dlouhá diskuse vyústila ve společné stanovisko, jehož výsledkem byla reálná unie s mnohými výjimkami a připomínkami. Odkazovalo se zde např. na již zmiňované chorvatské státní právo a nepřerušenu právní kontinuitu, stejně jako na smluvní podstatu vzájemného vztahu. Unie mezi oběma státy měla mít společné zákonodárství, které by však bylo vůči oběma centrům v rovnováze a neznevýhodňovalo by Chorvaty. Právně formuloval výsledky rozpravy pozdější bán Ivan Mažuranić v článku 42 čeho, kde celý vývoj podkládá i historickou rekapitulací vzájemných vztahů. Podle něj existovala mezi oběma státy reálná

⁴⁶ Kuntić (ed.), Kvaternik, s. 74–78.

⁴⁷ Stefanovski, s. 16.

unie, která však byla přerušena uherskou revolucí v roce 1848. Nicméně Chorvaté byli připraveni vstoupit do společného svazku znovu, ovšem podmínkou byla garance územní celistvosti Trojjediného království ze strany Uher a společná diskuse o budoucích vztazích, kde by byly zohledněny argumenty obou stran.⁴⁸

V případě územní celistvosti Trojjediného království je třeba zmínit i vzájemné vztahy mezi Chorvatskem-Slavonií a Dalmácií. Ačkoliv rétoricky byl chorvatskými politiky průběžně užíván pojem Trojjediné království, implikující Chorvatsko, Slavonii a Dalmácii jako tři složky společného chorvatského státu, v praxi fungovala Dalmácie odděleně jako samostatná korunní země. Názory na tuto otázku byly rozdělené do dvou táborů, pro sjednocení a proti němu. Zatímco chorvatští politici se stavěli k možnému sjednocení s Dalmácií poměrně kladně, tato myšlenka narážela na odpor ze strany italských představitelů Dalmácie, kteří zde v té době tvořili politickou elitu.⁴⁹

V rámci parlamentních debat o vztahu mezi Uherskem a Chorvatskem předložil Eugen Kvaternik koncept o poměru mezi oběma královstvími. Tento návrh věrně ilustruje nejen výše zmíněné vnímání budoucího společného státu jako Trojjediného království, zahrnujícího i Dalmácii, ale i návrh realizace personální unie. V rámci diskusí o vztahu Chorvatska a habsburské monarchie předložil na parlamentním zasedání 15. dubna 1861 návrh, kde podrobně rozepisoval budoucí pozici Chorvatska v rámci habsburské monarchie. O chorvatském státu tu vždy hovoří jako o Trojjediném království Chorvatska, Slavonie a Dalmácie a snaží se pro něj získat co nejlepší postavení v rámci soustátí. V praxi by byl stát se zbytkem monarchie (s Vídní i s Budapeští) spojen jen osobou společného panovníka, jemuž přiznával historickou legitimitu, vyplývající z Pragmatické sankce i dřívějších smluv, dával mu však za povinnost nechat se nejpozději šest týdnů po nástupu na trůn korunovat chorvatským králem a složit přísahu, slibující chránit celistvost chorvatského státu. Podobná praxe platila u korunovace uherským králem.⁵⁰ Záležitosti chorvatského státu měl řešit výhradně chorvatský Sabor, naopak se Kvaternik vyslovoval např. proti dvorským delegacím. Rovněž zahraničně-politické záležitosti Chorvatského království měly být určovány vůli Saboru, nikoliv pouze na základě vůle Říšské rady či panovníka. Kvaternik se

⁴⁸ Stefanovski, s. 24–25.

⁴⁹ Vlasta Švogler, Dénes Sokcsévits, András Cieger a Branko Ostajmer (eds.), *The 1868 Croatian–Hungarian Settlement: Origin and Reality* (Zagreb-Budapest: Hrvatski institut za povijest, 2021), s. 8.

⁵⁰ Kuntić (ed.), Kvaternik, s. 387.

stavěl např. proti nasazování chorvatských vojáků v akcích Rakouska a jeho roli v rámci Německého spolku. Podle Kvaternikova konceptu měl chorvatskou zahraniční politiku habsburský panovník řídit nikoliv jako rakouský císař, ale výhradně jako chorvatský král.⁵¹ Personální povaha vzájemné unie tak byla patrná v mnoha článcích, explicitně ji zmiňuje např. čl. 29, podle něhož má panovník s chorvatským národem komunikovat prostřednictvím chorvatského Saboru a jeho poslanců.⁵²

Kvaternikův koncept, který společně se Starčevićem prezentoval během rozprav Saboru, představuje koncepci pravašské ideologie a návrh autonomního až fakticky nezávislého Chorvatska, spojeného s podunajským soustátím jen osobou panovníka. Koncipovali jej jako alternativu vůči prouherským unionistům i vůči narodnjackému proudu, který obviňovali z nedostatečné reprezentace chorvatského národa a že jejich snahy ponechávají ve výsledku, i přes jisté ústupky, rozhodovací pravomoce o osudu Chorvatů stále v rukou rakouských Němců a Maďarů, ačkoliv o budoucnosti Chorvatů nemají podle nich právo rozhodovat Vídeň či Budapešť, ale pouze Chorvaté a Bůh.⁵³

Pravašský návrh byl však pro poslance Saboru radikální a neschválili jej, ale přesto v kontextu rozboru možných inspirací pozdějšího trianismu jej lze uvést jako příklad Chorvatska jako *de facto* nezávislé třetí části monarchie, spojené s jejím zbytkem jen osobou panovníka a v rovnoprávném postavení vůči Vídni a Budapešti (ačkoliv se jednalo o dobu před rakousko-uherským vyrovnáním a zavedením dualismu, již nyní požívaly Uhry oproti ostatním zemím monarchie určitých výhod).

Z parlamentních debat jako vítězný vyšel nakonec návrh narodnjackého proudu, vůči němuž se pravaši stále více vymezovali. Hlavními reprezentanty narodnjacké koncepce byl Josip Juraj Strossmayer a již zmiňovaný Bogoslav Šulek, a jejich myšlenka spočívala rovněž v personální unii, ovšem tato personální unie byla zasazena do kontextu uhersko-chorvatské unie, v rámci níž však měli mít Chorvaté rovnoprávnou roli vůči Maďarům a vystupovat v rámci této unie jako rovný s rovným. Společnou unii z dob před rokem 1848 již podle nich nebylo možné obnovit, jelikož ji Maďaři zničili revolucí téhož roku, ovšem bylo možné vytvořit unii novou, jež by mnohem více odpovídala i chorvatským potřebám a respektovala jejich politickou svébytnost. Oproti předcházejícímu stavu zde autoři

⁵¹ Kuntić (ed.), Kvaternik, s. 390–391.

⁵² Tamtéž, s. 399.

⁵³ Veselinović, s. 591.

prosazovali rovnoprávnost uherského a chorvatského parlamentu, které měly rovnoprávně řešit společné záležitosti, dále plnou nezávislost chorvatského soudnictví a vzhledem k existenci chorvatského parlamentu návrh vyžadoval existenci úřadu bána a bánské vlády, která by byla nezávislá na uherské vládě. Co naopak mělo být oběma partnerům společné, měly být společné zákony, politické svobody a ekonomické zájmy. Ovšem aby tento model fungoval, museli by se podle Šuleka Maďaři vzdát dobovatelského uvažování hegemonu a respektovat práva jednotlivých národností v Uherském království.⁵⁴

Po parlamentní diskusi se tak poslanci Saboru rozhodli sepsat své argumenty do již zmiňovaného článku 42, který se po jeho potvrzení Františkem Josefem I. stal zákonem. Zákonodárci se zde vyjádřili v tom smyslu, že Chorvatsko je připraveno obnovit svůj svazek s Uherskem, pokud bude garantovat jeho územní integritu a národní suverenitu. Zároveň zde bylo řečeno, že mezi společné věci nesmí být zahrnuty záležitosti v oblasti vzdělávání, politické, náboženské a soudní, a ani o jejich změně nesmí být v budoucnu připuštěna debata. Chorvatští představitelé tak chtěli zajistit, aby tyto zmíněné záležitosti spadaly čistě do jejich gesce a aby to nemohlo být v budoucnu z uherské strany jakkoliv přehodnoceno, proto chtěli zabránit případné nové debatě na toto téma.⁵⁵

V rámci chorvatského politického života neexistovala v této době politická strana, zaměřená vysloveně provídeňsky a zároveň protimaďarsky. Tato skutečnost vycházela z politických sympatií a orientace chorvatského obyvatelstva, které bylo v letech 1860–1861 orientované promaďarsky a protivídeňsky, jelikož ve Vídni vidělo představitele centralizačních a germanizačních snah, zatímco v Uhersku spojence, který dokáže tyto snahy rozmělnit. Svazek s Budapeští byl tak viděn jako spojení, které dokáže lépe prosadit chorvatský hlas v monarchii za předpokladu, že toto spojení bude rovnoprávné a vzájemně se respektující. Podle narodnjaků však bylo třeba nastavit taková pravidla, aby je nemohli maďarští politici zneužít, a uherská strana pro zdárné fungování tohoto svazku také musela udělat ústupky, především slevit na své hegemonické politice a respektovat politické cíle ostatních národností v monarchii. V neposlední řadě pak v novém, rovnoprávném svazku s Uherskem viděli chorvatští politici jasné ukotvení pozice Chorvatska v rámci celé monarchie, jelikož od pádu neoabsolutismu do rakousko-

⁵⁴ Tomislav Markus, „Publicistika kao poziv: Bogoslav Šulek u javnom životu Hrvatske 1842.— 1867.“, *Časopis za suvremenu povijest* 39, č. 1 (2007), s. 14–15.

⁵⁵ Švogler a kol. (eds.), s. 6–7.

uherského vyrovnání spadalo Chorvatsko formálně pod Vídeň a chorvatští politici v této situaci museli mnohé záležitosti složitě vyjednávat s rakouskými politiky a uherskou aristokracií, přičemž mnohdy sami hráli pouze druhotnou roli. Rovnoprávný svazek s Peští tak měl tyto problémy vyřešit.⁵⁶

V kontextu debat o uspořádání mezi Chorvatskem a zbytkem habsburské monarchie je možné v kontextu pozdějšího trialismu sledovat dvě základní koncepce; jednak snahu prosadit větší chorvatskou autonomii skrze spojenectví s Uherskem, tak jako nyní navrhovali narodnjaci se Strossmayerem a Šulekem, a zároveň skutečně pouhou personální unií se společným panovníkem, avšak de facto nezávislý stát, jak prosazoval Kvaternik v pravašské koncepci. Obě tyto koncepce jsou důležité jako inspirace pro pozdější trialistické uvažování počátkem 20. století.

Plně se však pozice Chorvatska vyjasnila až po rakousko-uherském vyrovnání roku 1867 a uhersko-chorvatském vyrovnání o rok později. Nicméně článek 42 vyšel v platnost, jelikož rakouská vláda viděla v 60. letech 19. století v Chorvatech ve svazku s Uherskem nástroj, vyvažující rebelantství Maďarů, které se začínalo v této dekádě projevovat v některých jejich krocích (např. odmítání placení daní, participace ve veřejných službách či služby v armádě).⁵⁷ Konkrétně se snažila rakouská vláda tento vliv v Chorvatsku prosazovat prostřednictvím Nezávislé národní strany, v jejímž čele stál Mažuranić a která měla představovat opozici vůči prouherským unionistům. Nezávislá strana ovšem ve volbách prohrála s koalicí unionistů a umírněných narodnjaků, což znamenalo ránu i pro myšlenku trialismu a austroslavismu, neboť převahu získaly síly nakloněné ve větší či menší míře jednání s Uherskou vládou.⁵⁸

2.3 Nagodba neboli nepřítel trialistů

Prusko-rakouská válka v roce 1866 a následné rakousko-uherské vyrovnání o rok později neovlivnily pouze ústavně právní uspořádání mezi Rakouskem a Uherskem, nýbrž i pozici Chorvatsko-slavonského království. Roku 1868 došlo k uhersko-chorvatskému vyrovnání, v chorvatské historiografii označované jako k tzv. *Nagodbě*, která definovala vztah mezi

⁵⁶ Markus, s. 12.

⁵⁷ Rychlík, Perencević, s. 181.

⁵⁸ Ladislav Heka, „Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 28, č. 2 (2007), s. 941–942.

oběma zeměmi a zároveň přiznávala Chorvatům v rámci Uherska, jako jedinému zalitavskému národu, určitou autonomii. Mezi výsadami, vyplývajícími Chorvatům z Nagodby, byl vlastní zemský sněm (Sabor), dávající jim právo řešit vnitropolitické záležitosti, reprezentaci v uherských delegacích, vyhrazená místa v dolní komoře⁵⁹ uherského parlamentu (40 mandátů 453) a chorvatštinu jako jediný úřední jazyk v Chorvatsku.⁶⁰

Nagodba rovněž měnila i postavení a pravomoci bánské vlády. Nyní byl bán v čele autonomní vlády, zároveň do jeho jurisdikce nyní spadaly záležitosti, které do té doby měla v gesci dvorská kancelář, podřízená ministerstvu pro Chorvatsko ve Vídni. Bánem nyní nemohl být vojenský činitel, oficiálně byl třetím nejvýše postaveným státním úředníkem v Uhersku (před ním byl palatin a nejvyšší soudce) a z titulu své funkce měl zajištěné místo v horní komoře uherského parlamentu, Sněmovně magnátů. Bán měl pravomoc schvalovat veškeré dokumenty, týkající se chorvatského Saboru, přičemž bez jeho podpisu by nebyly platné.

Na druhou stranu již nově nebyl bán z titulu své funkce vojevůdcem, jmenoval jej do funkce panovník, ovšem tento krok musel schválit předseda uherské vlády, a bán nemohl přímo jednat s panovníkem, neboť tak mohl být učiněno pouze prostřednictvím uherského ministra pro Chorvatsko, Slavonii a Dalmácii, což byla funkce taktéž nově zřízená uhersko-chorvatským vyrovnáním. Těmito kroky si uherská vláda určitým způsobem zajistila kontrolu nad úřadem bána a jeho nositeli.⁶¹

Tento model však znamenal porážku pro zastánce trialismu či personální unie, která by oběma celkům ponechávala pouze společného panovníka, avšak všechny ostatní záležitosti by nechávala ve výlučné gesci Chorvatů. Chorvatsko se tímto krokem dostalo do podřízeného stavu vůči Uhersku, jednalo se o vyrovnání v rámci Uherska jakožto státního subcelku v rámci Rakousko-Uherska, nikoliv v rámci celé habsburské monarchie.

Nejradikálnějším projevem proti Nagodbě byla poslední Kvaternikova akce, kterou bylo povstání v Rakovici roku 1871. V tuto chvíli se přestal spoléhat Kvaternik na politická jednání jako na prostředek, jímž by bylo možné prosadit své politické cíle, a rozhodl se o

⁵⁹ Uherské království v té době mělo dvoukomorový parlament - dolní komora byla volená, ačkoliv volební právo bylo značně omezené, horní komoru představovala Sněmovna magnátů, tvořená dědičnými šlechtici či církevními představiteli.

⁶⁰ Sked, s. 239–240.

⁶¹ Ladislav Heka, „Hrvatski ban: prava i ovlasti tijekom tisućgodišnje opstojnosti: mađarska ustavno-povijesna perspektiva,” *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 44, č. 2 (2023), s. 448–449.

ozbrojený odpor a vyvolání povstání, které mělo za cíl vyhlásit nezávislý chorvatský stát s předpokladem, že se k němu početní nespokojení Chorvaté přidají. Celá akce ovšem skončila fiaskem a její hlavní protagonista při ní přišel o život.⁶²

Kvůli povstání byla úřady na čas zakázána i Strana práva a její představitelé čelili vyšetřování; Starčević byl i nakrátko uvězněn. Z nacionalisticky orientovaných proudů byli úřady povoláni pouze umírnění narodnjaci, zatímco Strana práva zažívala v 70. letech úpadek. V roce 1875 byla úřady obnovena, ovšem Starčević se stáhl z politiky a odmítl kandidovat do parlamentu; svůj názor přehodnotil o tři roky později na přímluvu mladé generace pravašských politiků, kteří byli nejhlasitějšími oponenty dualistického uspořádání monarchie a pozice Chorvatska v něm. Téhož roku se Starčević stal poslancem Saboru, jímž od této chvíle byl až po zbytek svého života (zemřel v roce 1896). Politicky vystupoval proti dualismu, stavěl se za suverenitu chorvatského národa, sjednocení chorvatských zemí a respektování chorvatského státního práva. Chorvatská strana práva jako hlavní opoziční uskupení vůči Nagodbě nabývala na síle, zatímco narodnjaci, reprezentovaní Josipem Jurajem Strossmayerem, svůj politický kapitál ztráceli a Starčević ani další představitelé jeho strany nešetřil kritikou đakovského biskupa. Svou pozici hlavní pronárodní síly potvrdili pravaši i v následujících saborských volbách, konaných roku 1881.⁶³

Situace v Chorvatsku se začala počátkem 80. let 19. století stále více radikalizovat, neboť z uherské strany byla Nagodba stále více porušována, což vyvolalo masové protesty ze strany Chorvatů. Odpovědí na tuto situaci bylo jmenování Károlyho Khuena-Héderváryho bánem v roce 1883, přičemž u moci zůstal na dalších dvacet let. Toto období, nazývané též *khuenovština*, se vyznačovalo zvýšením užívání politického násilí vůči opozici, spojenectví bána se srbskými stranami proti chorvatským snahám o vyšší autonomii a postupem času i zvyšující se mírou politické letargie ze strany chorvatských stran.⁶⁴

Vzhledem k pozici Chorvatska po Nagodbě i represivnímu režimu během khuenovštiny se pravašská strana v 80. letech profilovala i velmi protihabsbursky, jelikož panovníkovi připisovala spoluodpovědnost za špatný stav, v němž se Trojjediné království nacházelo. Tato situace se začala měnit na přelomu 80. a 90. let 19. století, kdy ve straně vykryštovala mladší generace politiků, svolněji ke kompromisu a přívětivěji k

⁶² Rychlík, Perencević, s. 193–194.

⁶³ Veselinović, s. 592–593.

⁶⁴ Tamtéž, s. 593.

habsburské monarchii. Tuto generaci reprezentoval např. Josip Frank či Fran Folnegović; oba muži opustili radikalismus Anteho Starčevića a jeho souputníků v boji za nezávislé Chorvatsko, jelikož za výhodnější pro prosazení chorvatských cílů považovali spolupráci s vídeňským dvorem.⁶⁵

Zejména Frank později představoval verzi pravašské ideologie, která explicitně trialismus propagovala a snažil se prosadit třetí autonomní stát v rámci habsburské monarchie ve spolupráci s Vídní proti Budapešti. Původně se jednalo o politicky činného právníka a novináře, který se důkladně věnoval studiu Nagodby a především finančním vztahům mezi Uherskem a Chorvatskem, přičemž poukazoval na nevýhodnost svazku pro Chorvaty a jeho zneužívání Maďary. Dlouhodobě působil jako nezávislý, v roce 1890 vstoupil, pod vlivem Folnegoviće, do Strany práva.⁶⁶ Zde začal strmě narůstat jeho vliv, čímž zároveň přeorientoval Stranu práva od radikální, protihabsburské separatistické politiky k prodynastickému trialismu. Od konce roku 1892 navíc Frank započal jednání s Nezávislou národní stranou o společné opoziční kandidátce, přičemž obě strany vypracovaly i společný program. Tento program hovořil o společných záležitostech, vycházejících z Pragmatické sankce, v otázce Chorvatska zaujal formulací poněkud dvojznačné vyjádření. Ve vztahu k Uhersku zastával rovnoprávné postavení a klonil se k subdualismu, ovšem za předpokladu, že unie bude skutečně rovnoprávná; Chorvatsko tak bylo i nadále nahlíženo jako součást Uherska, přičemž k ostatním zemím monarchie měly Země koruny svatého Štěpána vystupovat jako jeden celek. Samotné Chorvatsko zde však bylo definováno trialisticky, tedy jako nezávislé státní těleso v rámci habsburské monarchie.⁶⁷

Veškeré události a trendy, projevující se v životě Strany práva od počátku 90. let 19. století a souvisely s narůstajícím vlivem Frankovým a upadajícím vlivem stárnoucího Starčevića. Vedla se diskuse o odlišném směřování strany i jejím vztahu vůči habsburské monarchii, což postupně vedlo v krizi, která vyústila vnitrostranickým rozkolem v roce 1895. Za rozkolem stály nejen odlišné představy o směřování strany a jejímu postoji vůči monarchii,⁶⁸ ale i osobní soupeření mezi Frankem a Folnegovićem o to, kdo se stane novým vůdcem strany

⁶⁵ Veselinović, s. 593–594.

⁶⁶ Stjepan Matković, „Josip Frank i kritika financijskog dijela Hrvatsko-ugarske nagodbe“, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 6, č. 11(1), s. 32–33.

⁶⁷ Behschnitt, s. 180.

⁶⁸ Zatímco Folnegović se nyní přiklání ke spolupráci s liberálními uherskými politiky, Frank se orientoval na katolické kruhy ve Vídni.

po stárnoucím a churavějším Starčevićovi. V tomto roce došlo k návštěvě císaře Františka Josefa I. v Záhřebu, čehož využili odpůrci režimu bána Khuena-Héderváryho k demonstracím, poukazujícím na nespokojenost Chorvatů se stávající politickou situací. Vyvrcholením demonstrací bylo spálení uherské vlajky na náměstí Bána Jelačice dne 16. října 1895, které mělo symbolizovat skutečnost, že Chorvatsko není pokořené Uherskem a nejedná se o zpacifikované území, jak se snažil deklarovat bán Khuen. Tímto aktem vyvrcholily protimaďarské nálady v chorvatské společnosti, což znamenalo i velkou ránu Folnegovičově politice, která byla striktně produalistická. Folnegović sám odsoudil čin jako dílo radikální chorvatské mládeže a vyzval ji, aby se zodpovídala akademickému senátu záhřebské univerzity (čímž chtěl celou akci explicitně svést pouze na studenty a vyloučit z ní ostatní skupiny obyvatelstva). Frank využil této příležitosti k završení rozkolu a 22. října 1895 vystoupil z klubu Strany práva a oznámil založení Čisté strany práva a jejího vlastního poslanceckého klubu. Přejel byl zaštitěn mnohými pravašskými autoritami, jelikož společně s Frankem přestoupil do strany i samotný Ante Starčević, jeho synovec Mile Starčević i spisovatel a politik Eugen Kumičić, který byl nejdůslednějším a nejúspěšnějším interpretátorem Starčevićovy ideologie.⁶⁹

Vznikem Čisté strany práva, jež se už svým názvem explicitně hlásila k přímému dodržování původní pravašské ideologie, začala další epizoda pravašství, posouvající tuto ideologii blíže ke spolupráci s Vídní a představující patrně největší příklon k trialismu v celé časové etapě mezi chorvatsko-uherským vyrovnáním a vypuknutím první světové války.

2.4 Čistá strana práva jako přímluvce trialismu

Čistá strana práva pod vedením Josipa Franka představuje určitý posun v rámci pravašské ideologie. Od původního pravašského učení, které se stavělo vůči habsburské monarchii negativně a i přes určitá slevnění od vyloženého iredentismu v období parlamentarismu stále zaujímalo k habsburskému domu negativní postoj, obviňující jej ze spoluodpovědnosti na špatném stavu, v němž se Chorvatsko pod Nagodbou nacházelo, strana přešla k nacionalismu orientujícímu se na Vídeň (a proti Budapešti).

Otázkou bylo krátké angažování otce zakladatele původní Strany práva Anteho Starčeviće

⁶⁹ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1973), s. 306–307.

ve Frankově Čisté straně práva, kde působil formálně jako předseda od založení strany 22. října 1895 do své smrti o čtyři měsíce později, 28. února 1896. Frank tímto získal pro svou stranu a její atraktivitu mezi Chorvaty velkou podporu v podobě záštity autoritou Otce národa, ačkoliv ze strany mnohých kritiků byl tento krok ostře odsuzován jako zneužívání starého a nemocného Starčeviče, jemuž jeho zdravotní stav již nedovoloval střízlivě posoudit realitu a kroky, do nichž měl být Frankem vmanévrován.⁷⁰

Frank již od počátku 90. let 19. století začal prosazovat orientaci na habsburský arcidům, čehož chtěl docílit skrze vysoké vojenské představitele, samotné členy dynastie. Impulsem mu bylo převelení arcivévody a plukovníka Leopolda Salvátora Rakousko-Toskánského do Záhřebu v roce 1894, což pravašské noviny prezentovaly jako důkaz správnosti pravašské politiky, která měla přesvědčit habsburskou dynastii k brzkému jmenování arcivévody nástupcem Khuena-Héderváryho. Politická orientace Josipa Franka a jeho strany byla blízká novému politickému proudu, postupně se etablujícímu v habsburské monarchii od počátku 90. let 19. století, jímž byla křesťansko-sociální strana v čele s pozdějším vídeňským starostou Karlem Luegerem. Společným ideologickým pojítkem byla opozice proti Maďarům v Uhersku i prodynastické uvažování.⁷¹

Tzv. moderní či čisté pravašstvo, reprezentované Frankem, stejně jako tendence prosazované předtím Folgenovičem, jsou nicméně v odborné literatuře považovány za definitivní rozchod s původní Starčevičovou ideologií. Hlavní změna tkví v podstatě politické ideologie, jelikož od původně protidynastického a separatistického zaměření se Strana práva pod Frankovou a Folnegovičovou generací proměnila v oportunistickou stranu, která prosazovala své cíle taktikou domluvy s vládnoucími kruhy v monarchii a s panovnickou dynastií.⁷² Upustilo se i od Starčevičových ambicí domluvy s panovníkem ve smyslu vzájemně rovnoprávné smlouvy, jelikož Frank prosazoval nerovnoměrnou smlouvu s panovníkem z Boží milosti.⁷³ Lze tak říci, že strana se posunula z protihabsburských pozic k prodynastickým, přičemž od těchto dob lze hovořit o tendenci prosazovat chorvatské národní cíle cestou dialogu s vysokými představiteli monarchie. Protivníky se staly Frankovi především ostatní proudy v chorvatské politice, liberální maďarské strany v Uhersku či

⁷⁰ Gross, *Povijest...* s. 307.

⁷¹ Tamtéž, s. 305.

⁷² Marjan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvoga svjetskog rata* (Zadar: Matica hrvatska, 1998), s. 361.

⁷³ Gross, *Povijest...*, s. 314.

srbské strany, zatímco s vládnoucími kruhy se snažil najít kompromis (především z těchto důvodů je považována jeho politika za oportunistickou). Ilustrovat to lze např. na jeho příznivých slovech k bánovi Khuenovi, kdy kladně hodnotil prvních deset let jeho vlády v Chorvatsku-Slavonii, což mnozí političtí souputníci vnímali jako zradu předchozích pravašských pozic.⁷⁴

Politické aktivity Čisté strany práva do konce 19. století se nenesly v příliš úspěšném duchu. Politicky se jednalo o nacionalisticky orientovanou stranu; stavěla na akcentování tématu nacionalismu a národního chorvatského státu, negativně vymezeného vůči Srbům, čímž se odlišovala od původní Strany práva, která v kontextu jejího přibližování se Národní straně a v souladu s jejím učením, které prosazovalo mírovou cestu vzájemného soužití Srbů a Chorvatů, z těchto ambicí částečně slevila. Strana práva spolu s Nezávislou národní stranou utvořila společnou koalici, která z historického státního práva částečně ustoupila, nicméně přebírala některá témata, na kterých si zakládal Frank; především to byly hospodářské a ekonomické otázky, související s uhersko-chorvatským vyrovnáním. Z hlediska uspořádání monarchie i sjednocení opozice prosazovala vágněji formulované trialistické řešení,⁷⁵ spočívající v podmínkách pro Chorvaty dostatečně dobrých pro to, aby se staly dostatečně atraktivními i pro ostatní Jihoslovany a aby se tak Chorvatsko stalo jakýmsi jihoslovanským Piemontem, čímž by zamezilo nacionalistickým tendencím především ze Srbska.⁷⁶

Ve volebních kláních, odehrávajících se na pozadí pozdní khuenovštiny, nebyli představitelé Čisté strany práva úspěšní; ve volbách do Saboru v roce 1897 získali pouhá dvě křesla z osmdesáti osmi (pro Franka a Mileho Starčeviče), zatímco sjednocená opozice získala 26 křesel, stejný počet mandátů získala Čistá strana práva i v následujících volbách o čtyři roky později.

Nový impuls chorvatské politické scéně poskytl rok 1903, kdy po dvaceti letech opustil funkci bána Károly Khuen-Héderváry. Jeho konci v této politické funkci (a přesunu do funkce uherského ministerského předsedy) předcházely velké demonstrace chorvatské veřejnosti a politických činitelů, reagujících na obnovení dualismu a finančního poměru mezi

⁷⁴ Gross, *Povijest...*, s. 300.

⁷⁵ Vágnost spočívala v tom, že jako daň za koalici se pravaši museli vzdát explicitně formulovaného a uceleného trialistického řešení, některé atributy zde však byly ponechány, např. případná přináležitost Bosny a Hercegoviny k chorvatským zemím či Pragmatická sankce jako jeden ze základních dokumentů chorvatského státního práva, viz Veselinović, s. 596.

⁷⁶ Gross, *Povijest...*, s. 315–318.

Rakouskem a Uherskem.⁷⁷ Počátkem roku 1903 došlo ke sjednocení chorvatských opozičních stran, konkrétně Nezávislé národní strany, Strany práva, Čisté strany práva i Pokrokové omladiny v jednu stranu, nesoucí název Chorvatská strana práva. Strany, stavící se negativně vůči khuenovštině i vůči v té době v Chorvatsku panujícím poměrům ustoupily z některých dřívějších vzájemných sporů a vytyčily si tři hlavní cíle, jimiž byla reforma volebního práva v Chorvatsku-Slavonii, reforma finančních vztahů mezi Uherskem a Chorvatskem tak, aby bylo Chorvatsko plně finančně nezávislé, a zajištění občanských svobod a majetkových záruk.⁷⁸

Ačkoliv vytyčených cílů se nepodařilo dosáhnout, tímto momentem byl položen základní kámen budoucí spolupráci mezi chorvatskými a srbskými stranami, tzv. Nový kurz. Nový kurz v chorvatské politice představoval spolupráci chorvatských a srbských stran s cílem prostřednictvím této spolupráce snáze prosadit společný jihoslovanský stát v rámci Uherska, za kterýmžto cílem se spojili i s maďarskou liberální opozicí. I toto spojení obsahovalo určitý pragmatismus; jak nastínil pravašský politik Frano Supilo v dopise svému dalmatskému kolegovi Antemu Trumbićovi, v očekávaném sporu mezi Vídní a Budapeští se plánovala sjednocená opozice přiklonit na stranu Uherska, přičemž po očekávaném nástupu k moci měla uherská liberální opozice pomoci sjednocené srbsko-chorvatské opozici realizovat jihoslovanský stát v rámci Uherska.⁷⁹ Vrcholem těchto snah byl podpis tzv. rijecké rezoluce 3. října 1905, která byla vzájemnou dohodou, vyjadřující společné snahy chorvatských a srbských stran. Zúčastněné politické strany si v rezoluci kladly za cíl podporu uherské Straně nezávislosti a prostřednictvím vzájemné spolupráce mělo dojít ke sjednocení Chorvatska-Slavonie s Dalmácií v rámci uherského státu, pročež byly k participaci přizvány všechny politické strany z těchto korunních zemí, a to nejen chorvatské a srbské, ale i italské a maďarské.⁸⁰ Dalmatské strany formálně stvrdily tuto spolupráci o dva týdny později tzv. zadarskou rezolucí. Tento politický milník je důležitý proto, že trvale

⁷⁷ Vzájemný finanční poměr mezi oběma polovinami monarchie byl obnovován a diskutován každých deset let.

⁷⁸ Agneza Szabo, „Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 37, č. 3 (2005), s. 601–602.

⁷⁹ Tereza Ganza-Aras, „Udio Ante Trumbića u stvaranju politike novoga kursa u Dalmaciji“, in: Ljubo Boban a Ivan Jelić (eds.), *Život i djelo Ante Trumbića. Prilozi sa znanstvenog skupa* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1991), s. 35.

⁸⁰ Za účelem objasnění rezoluce a jejích cílů vydal např. poslanec Stjepan Zagorac brožuru Stjepan Zagorac, *Istina o riječkoj rezoluciji, ili tko vara narod* (Zagreb: Braća Kralj, 1905).

položil základ chorvatsko-srbské koalici v Chorvatsku-Slavonii, která zde přetrvala až do konce existence habsburské monarchie, a vymezil její cíle. Z chorvatských stran zde participovala většina; odmítli pouze předák Chorvatské selské strany Stjepan Radić pro svou nedůvěru k Maďarům a právě Josip Frank, jenž nehodlal spolupracovat se Srby ani Maďary, jelikož sám prosazoval spolupráci s Vídní a vysokými rakouskými představiteli. Téhož roku navíc započala jeho spolupráce s následníkem rakousko-uherského trůnu Františkem Ferdinandem d'Este, na kterého při svém prosazování trialismu Frank vsadil, zatímco František Ferdinand prostřednictvím Čisté strany práva chtěl ovlivnit chorvatské prostředí a prosazovat tak své zájmy v Uhersku.⁸¹

2.5 Pravašství v Dalmácii

Politický život v Dalmácii, která byla navzdory častým rétorickým prohlášením o jednotném Trojjediném království Chorvatska, Slavonie a Dalmácie, samostatnou korunní zemí, se vyvíjel v součinnosti s politickým životem v bánském Chorvatsku. Rovněž zde působily politické strany odpovídající hlavním proudům v Chorvatsku, a sice Chorvatská národní strana, zastávající podobné požadavky jako srbsko-chorvatská koalice, a Chorvatská strana práva, jejíž program odpovídal původnímu Starčevićovu pravašství, které počítalo s nezávislým Velkým Chorvatskem mimo habsburskou monarchii, rovněž strana zohledňovala personální unii na rovnoprávném smluvním charakteru mezi habsburskou monarchií a Chorvatskem.⁸²

Důležitým aspektem pravašských a později vyloženě trialistických politiků v Dalmácii bylo v první řadě sjednocení Dalmácie s bánským Chorvatskem, tedy převedení Trojjediného království do praxe. Významným inspirátorem pravašství v Dalmácii byl kněz Mihovil Pavlinović, působící v radikálním křídle místní Národní strany, který vypracoval dokument *Chorvatská myšlenka (Hrvatska misao)*, v níž navrhoval sjednocení chorvatských zemí do jedné společné země, která by byla součástí federalizované habsburské monarchie. Kromě Rakouska a Uherska by se tato federace skládala i z Českého, Slovinského, Polského a

⁸¹ Stjepan Matković a Marko Trogrlić (eds.), *Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907. – 1910.*, (Zagreb-Split: Hrvatski institut za povijest, 2014), s. 19.

⁸² Johannes Kalwoda, „Staatliche Einflussnahme bei Reichsratswahlen in Dalmatien vor wie nach der Wahlrechtsreform von 1907 und das politische Umfeld aus Statthaltereisicht“, in: Thomas, Simon (Hrsg.), *Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates (= Rechtshistorische Reihe, 400)*, (Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2010), s. 298.

Chorvatského království, čímž by byla jednak znemožněna německo-maďarská politická převaha, jednak by vznikl dostatečně velký a autonomní chorvatský stát, který by v jihoslovanského prostředí znemožnil agitaci srbské vládě a srbským politikům.⁸³ Pavlinovićův koncept Velkého Chorvatska byl poměrně radikální, neboť nepočítal pouze s bánským Chorvatskem a Dalmácií, ale i s Istrií, Mezimuřím a Bosnou a Hercegovinou mezi řekami Drávou a Vrbasem.⁸⁴

Stav, v němž se Chorvatsko-Slavonie nacházelo po uhersko-chorvatském vyrovnání z roku 1868, považoval Pavlinović pro Chorvaty nevýhodný, neboť oba národy v něm nebyly v rovnoprávném postavení. Unii s Uherskem navíc označil za přežitek, neboť již pominuly časy byzantské a osmanské rozpínivosti, které by Chorvaty ohrožovaly a kvůli kterým bylo třeba hledat ochranu v přimknutí se k Uhersku.⁸⁵ Přetvoření státu ve federaci navíc viděl jako výhodné, jelikož by uspokojilo jednotlivé národy, které by navzájem spolupracovaly a snažily se aktivně budovat podunajskou monarchii. V případě Chorvatska by se podle Pavlinoviće jednalo o odměnu pro národ, který bránil po staletí západní civilizaci a křesťanství a jenž by tak dostal možnost rozvíjet se v rámci západní a křesťanské civilizace, v níž viděl místo Chorvatska.⁸⁶

Pravašské politické tendence v Dalmácii se od těch v bánském Chorvatsku lišily především tím, že nenásledovaly důsledně Starčevićovy až separatistické tendence, nicméně počítaly s chorvatským státem vždy v rámci habsburské monarchie. Prvním explicitně pravašským politikem v Dalmácii a zároveň hlavním prosazovatelem trialismu v této korunní zemi byl Ivo Prodan, který byl původně katolickým knězem, novinářem a následně i majitelem tiskárny, jež mu dávala možnost vydávat vlastní noviny *Katolická Dalmácie*, ale později i noviny pravašských politických skupin.

Právě okolo výše zmíněného listu *Katolická Dalmácie* Prodan založil v roce 1883 první pravašskou skupinu v Dalmácii, které stanovil i politický program. Sestával se ze dvou hlavních tematických okruhů, z nichž jeden se týkal víry (Bůh) a druhý národa (Chorvatsko) a řešení národní otázky (oproti pravašství v bánském Chorvatsku bylo Prodanovo dalmatské

⁸³ Diklić, s. 104–105.

⁸⁴ Tamtéž, s. 107–108.

⁸⁵ Mihovio Pavlinović, *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848 do godine 1882* (Split: Laus, 1994), s. 93.

⁸⁶ Tamtéž, s. 94.

pravašství mnohem více katolicky orientované). Zejména druhá, státoprávní část Prodanova politického programu je pro otázku trialismu důležitá, neboť zde prosazoval sjednocení chorvatských zemí v habsburské monarchii v jednu zemi, která by se stala vedle Rakouska a Uherska třetí suverénní částí habsburské monarchie. Explicitně tak počítal s trialismem, nikoliv např. s federalismem, jak tomu bylo u Pavlinoviće.⁸⁷ Historicko-právně se odvolával na podobné zdroje jako např. Kvaternik, na tzv. *Pacta conventa* z roku 1102 - smlouvu mezi uherským králem Kolomanem a chorvatskými představiteli, dále na smlouvu mezi císařem Ferdinandem I. a chorvatským národem z roku 1527, Pragmatickou sankci a na uherskou korunovaci Františka Josefa I. z roku 1867, pod kterou počítal i chorvatskou korunovaci, a tedy i ochranu chorvatských státních práv. Prodanův trialismus souvisel i s jeho katolickou orientací, neboť sjednocené Chorvatsko jako třetí část habsburské monarchie odpovídalo jeho politickým představám. Stát měl být vysloveně chorvatský, neměl expandovat na území dalších jihoslovanských národů na Balkáně. V kontextu trialismu odsuzoval *Nagodbu*, kterou pokládal za nespravedlivou a nadiktovanou Maďary jakožto silnějšími z obou smluvních stran.⁸⁸ Teritoriálně mělo Chorvatsko jakožto třetí část monarchie představovat území o rozloze 66 602 km² a kromě Chorvatska, Slavonie a Dalmácie mělo zahrnovat i část Kraňska, Mezimuří a tzv. Turecké Chorvatsko, tedy severozápadní Bosnu po řeku Vrbas. Eventuálně však vymežil i svou verzi Velkého Chorvatska, které by na území o rozloze 125 726 km² zahrnovalo i Bosnu dále od řeky Vrbas po Drinu, celou Hercegovinu, Istrii a Rakouské Přímoří.⁸⁹

O několik let později, na konci 80. let 19. století, vykrytalizoval v rámci pravašství v Dalmácii druhý proud, orientovaný více liberálně a demokraticky, odkazující se především na původní Starčevićovo a Kvaternikovo učení. Jednalo se o reakci na celkovou nespokojenost s hospodářskou i politickou situací v Dalmácii, jakož i na dosavadní politickou situaci, v této korunní zemi panující. Jejich cíle sjednocení všech chorvatských zemí na základě, dle jejich vlastních slov, historicko-právním a přirozeném základu, bylo radikálnější a ambicióznější než opatrnější Prodanova varianta, která nebyla tak expanzivní a kterou od této skupiny odlišovala i katolická orientace. Mezi hlavní představitele liberálního pravašství v Dalmácii

⁸⁷ Marjan Diklić, „Pravaštvo don Ive Prodana“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40, č. 1998, s. 366–367.

⁸⁸ Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji...*, s. 138–141.

⁸⁹ Tamtéž, s. 142.

patřili především novinář Frano Supilo z Dubrovníku a splitský právník Ante Trumbić.⁹⁰ Oba muži po navázání spolupráce s cílem získat větší vliv pro svůj názorový proud začali vydávat noviny *Chorvatsko*, v nichž prezentovali své názory, mezi něž patřilo odmítání dualismu, rakouského národnostního tlaku vůči chorvatským zemím, rozdělení chorvatských zemí mezi jednotlivé korunní země či odpor vůči Trojspolku.⁹¹ Liberální pravašský proud v Dalmácii nepatřil mezi přívržence trialismu, jelikož skupina okolo Trumbiće a Supila se stavěla negativně jak vůči Rakousku, tak vůči Uhersku, odsuzovala oportunismus, spočívající ve spolupráci s jednou polovinou monarchie proti druhé, a prosazovala především sjednocení všech chorvatských zemí, ideálně do nezávislého státu.⁹² Třetí skupinu v rámci dalmatského pravašství tvořil Juraj Biankini, dlouholetý poslanec dalmatského parlamentu (v letech 1881 – 1918), který zde zasedal jako nominant Národní strany. Názorově navazoval na Mihovila Pavlinoviće, a stejně jako on tvořil v rámci Národní strany radikální proud, vyslovující se za sjednocení všech chorvatských zemí na základě historického práva. Důležitým bodem jeho kariéry bylo zvolení do Říšské rady v roce 1892, kdy se stal prvním poslancem, který na půdě Říšské rady chorvatsky promluvil o tom, že Dalmácie je neoddělitelnou součástí Chorvatska, čímž si získal sympatie dalmatských pravašů; podle Anteho Trumbiće mohl tato slova s čistým svědomím podepsat každý pravaš. V rámci parlamentu zamýšlel vytvoření ligy jižních Slovanů v Říšské radě, která by sdružovala především pravašsky orientované politiky z dalších korunních zemí, ovšem pro názorové neshody nebyl tento krok realizován. Místo toho se stal Biankini členem Klubu nezávislých chorvatských a slovinských poslanců, kteří prosazovali historické státní právo, sjednocení chorvatských zemí, a v kontextu celé monarchie se přikláněli spíše k její federalizaci.⁹³

K založení samotné Strany práva v Dalmácii došlo v první polovině 90. let 19. století; ze strany jednotlivých aktérů se jednalo o logický krok, od něhož si slibovali lepší koordinaci jednotlivých skupin, hlásících se k této politické ideologii. Jedním z impulsů byla celopravašská konference, konaná v Rijece v dubnu 1892. Dalmácii tu zastupovali Prodan,

⁹⁰ Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji...*, s. 169–170.

⁹¹ Ivo Perić, „Politička djelatnost Ante Trumbiće do početka prvoga svjetskog rata“, in: Ljubo Boban a Ivan Jelić (eds.), *Život i djelo...*, s. 25.

⁹² Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji...*, s. 172–173.

⁹³ Tamtéž, s. 215–220.

Trumbić i Supilo, jimž bylo založení dalmatské strany doporučeno ostatními účastníky konference; Trumbić rovněž do Strany práva pozval i Biankiniho a jeho parlamentní klub na Říšské radě, kterého považoval za dobrého reprezentanta pravašské myšlenky a přítele myšlenky sjednocení všech chorvatských zemí, což se setkalo s kladnou odezvou dalších účastníků konference.⁹⁴ Samotný Biankini, uvědomující si názorovou spřízněnost svého Chorvatského klubu s dalmatskými pravaši, a v kontextu debat o sjednocení pravašsky smýšlejících politiků v jednu celochorvatskou skupinu, inicioval přistoupení svého poslaneckého klubu k rodící se dalmatské Straně práva, která byla založena v roce 1894.⁹⁵ Došlo tak ke sjednocení všech tří pravašských proudů, působících v Dalmácii, ovšem již následujícího roku došlo v Chorvatsku-Slavonii k rozkolu ve Straně práva.

Ivo Prodan se svou klerikálně orientovanou skupinou byl v rámci mladé Strany práva v Dalmácii v menšině a vyjadřoval se proti liberálním či federalistickým tendencím, které zastávala většina strany. Když v roce 1895 došlo v Záhřebu k rozkolu ve Straně práva, vedoucí k založení Čisté strany práva, zůstala dalmatská strana v tomto sporu oficiálně neutrální. Většina dalmatských pravašů se přiklonila na stranu Strany práva, ovšem Prodan se svou skupinou sympatizoval s Čistou stranou práva a s Josipem Frankem. Tímto směrem se pokusil několikrát přeorientovat celou dalmatskou Stranu práva, což se mu ovšem nedařilo, neboť neutralita strany byla na jejích zasedáních každoročně potvrzována. Neshody vyvrcholily v srpnu roku 1898 na splitském sjezdu strany, kde Prodan navrhl ke schválení *Rezoluci místního odboru Strany práva v zadarské občině*, vyjadřující podporu Čisté straně práva, ale tento dokument byl Trumbićovým vedením strany odmítnut. Již v říjnu téhož roku proto Prodan, frustrován směřováním strany i svým malým vlivem v ní, zorganizoval pro své názorové souputníky vlastní konferenci, na níž by se diskutovalo o pozici dalmatské Strany práva a jejích vztazích vůči dění na chorvatské politické scéně a tamní Straně práva. Prodan odsuzoval Trumbiće i Biankiniho a vyjadřoval se proti jejich vedení strany, jejíž chybou podle něj byla její rozpolcenost už od jejího založení roku 1894. Podobně jako Frank se i on prohlašoval za hlavního nástupce Starčeviče a Kvaternika, ač jeho katolické a trialistické názory by s nimi nekorespondovaly. Mluvil rovněž proti případné spolupráci se Srby a Národní stranou. Na konci konference byl založen první výbor

⁹⁴ Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji...* s. 247–248.

⁹⁵ Tamtéž, s. 260–261.

Čisté strany práva, která byla tímto krokem založena sama o sobě. Prodan tak o tři roky později sehrál Frankovu roli v Dalmácii, v jejíž pravašských řadách provedl podobný rozkol, k němuž došlo v Chorvatsku na konci Starčevićova života v roce 1895.⁹⁶

2.6 Frankovi a Prodanovi čistí pravaši - přímluvci trialismu?

Po rozkolu v bánsko-chorvatské Straně práva v roce 1895 a v její dalmatské době o tři roky později vznikly v obou těchto korunních zemích politické strany, které měly trialistickou přestavbu monarchie ve svém programu a jejich vůdci se k této koncepci hlásili. Ačkoliv Prodan zprvu sehrál v Dalmácii Frankovu roli a provedl v místní Straně práva v roce 1898 rozkol, po kterém založil místní Čistou stranu práva, s postupujícími roky byla koordinace mezi oběma "čistými" pravašskými stranami menší a jejich politické názory vykazovaly navzájem mnohé rozdíly. Významná historička chorvatského pravašství Mirjana Gross považovala s ohledem na jejich politické cíle Franka za oportunistu, který navzdory odvolávání se na Anteho Starčevića je v realitě spíše nepotvrzoval, naopak Prodan na Starčevića v určitých svých krocích navazoval.⁹⁷ Další historik pravašstva, Marjan Diklić, konstatuje, že zatímco frankovcům v jejich politice šlo nejvíce o Rakousko-Uherskou monarchii, následníkům Starčevićova učení šlo nejvíce o Chorvatsko.⁹⁸

Čistá strana práva v Dalmácii pod vedením Iva Prodana více navazovala na Starčevića a Kvaternika, což se projevilo po zrození politiky Nového kursu a při tzv. krizi dualismu na počátku 20. století, v rámci které došlo ke zmiňované spolupráci mezi chorvatskými a srbskými politickými stranami a kdy došlo k odchodu Károlyho Khuena-Héderváryho z bánské stolice po dvaceti letech. V kontextu tehdejšího zhoršení vztahů mezi chorvatskými politiky a monarchií začal Prodan přehodnocovat svůj postoj k habsburské monarchii, neboť setrvání Chorvatska v ní vázal především na výhodnost tohoto vztahu pro Chorvaty. Jím prosazované Chorvatsko, jak opět zopakoval v roce 1903, mělo být nezávislé a sjednocené, a habsburského panovníka mělo mít v případě, že bude takový chorvatský stát respektovat. V té době se přihlásil ke koncepci personální unie mezi Chorvatskem a habsburskou monarchií tak, jak před více než třemi dekádami předtím prosazoval Starčević s Kvaternikem a který spočíval právě na výhodnosti tohoto spojení pro Chorvaty, přičemž

⁹⁶ Diklić, Pravaštvo don Ive Prodana..., s. 373–374.

⁹⁷ Gross, Povijest..., s. 329.

⁹⁸ Diklić, Pravaštvo don..., s. 384.

eventuálně Prodan mluvil i o možnosti výměny panovníka.⁹⁹ Negativně se stavěl vůči tzv. *Drang nach Osten*¹⁰⁰ a pronikání německého vlivu do Dalmácie a jihoslovanského prostředí, což se rovněž projevovalo v roce 1903. Tehdejší dalmatský místodržící Erasmus von Handel navrhl zavést němčinu jako oficiální jazyk v Dalmácii, což byl jeden z podnětů sjednocení široké fronty dalmatských politických stran, mezi něž se kromě Chorvatů a Srbů připojili i Italové a s nimiž Prodan sympatizoval.¹⁰¹

Jakožto Dalmatinec se Prodan stavěl negativně vůči rakouské moci, kterou obviňoval z přehlížení Dalmácie a vinil ji z podílu na žalostném hospodářském stavu, v němž se Dalmácie jako korunní země nacházela. Říšskou radu, v níž zasedal, nepovažoval za kompetentní orgán, který by spravoval Dalmácii, a žádal sjednocení s Chorvatskem-Slavonií.¹⁰² V době osnování politiky Nového kurzu v Dalmácii nicméně Prodan kritizoval tento proud, protože jej viděl jako zradu radikální Starčevićovy politiky, politickou sebevraždu a návrat k přežitkům, za které považoval jugoslavismus či starý ilyrismus. Rovněž negativně se v roce 1905 postavila dalmatská Čistá strana práva proti Rijecké rezoluci (jež formovala srbsko-chorvatskou koalici), jelikož s ohledem na historické zkušenosti nepovažovali její představitelé Maďary za seriózní partnery, jimž by bylo možné věřit a navázat s nimi spolupráci. Eventuální posílení Uherska spojoval Prodan s ještě větším podřízením Záhřebu Budapešti, což nemínil dopustit.¹⁰³

Prodana jako přímluvce trialismu je tak třeba chápat jako jistého následníka Starčeviče a Kvaternika, především v otázce pojetí chorvatského státu. Prodan následoval teorii o personální unii, kterou viděl jako možnost, která by umožnila Chorvatsku stát se plnohodnotnou, třetí součástí habsburské monarchie za předpokladu, že bude vztah mezi Vídní a Záhřebem rovnoprávný, že dojde ke sjednocení chorvatských zemí (včetně Dalmácie) do jednoho celku. Byl jak proti Velkému Uhersku, tak proti rakouské moci nad Dalmácií, neboť ani jedno nepovažoval pro chorvatské země za přínosné a výhodné. Jeho myšlení, o to více od počátku 20. století, je tak třeba chápat v první řadě jako prosazující chorvatské sjednocení do dostatečně silného národního státu, a trialismus až v řadě

⁹⁹ Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji...*, s. 382–383.

¹⁰⁰ Neboli česky Tah na východ, kterým se označuje německé kulturní i politické pronikání do slovanských zemí v 19. a 20. století.

¹⁰¹ Gross, *Povijest...*, s. 330–331.

¹⁰² Diklić, *Marjan, Pravaštvo don...*, s. 382–383.

¹⁰³ Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji...*, s. 385–386.

druhotné, tedy pouze jako eventualitu, poskytlo-li by trialistické Rakousko Chorvatsku dostatečné výhody.¹⁰⁴

Čistá strana práva v Chorvatsku-Slavonii, a především její předseda Josip Frank, se rozhodli po roce 1905 vsadit na tzv. Belvedérský okruh,¹⁰⁵ sdružující spolupracovníky následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este. Zatímco Prodan na tuto taktiku nepřistoupil, protože v ní viděl ohrožení autentičnosti pravašství, Frank se pokoušel silný autonomní chorvatský stát prosadit ve spolupráci s Vídní.¹⁰⁶

Frankova Čistá strana práva či Frankovci se negativně stavěla vůči srbsko-chorvatské koalici, uzavřené v roce 1905, kterou považovala za zradu pravašské politiky i za příčinu zvětšování srbského vlivu na chorvatskou politiku. Spolupráci Franka s Velkorakouským kruhem urychlily chorvatské parlamentní volby v roce 1906, v nichž vyhrála srbsko-chorvatská koalice, jež následně sestavila vládu. Frank se proto rozhodl spojit s vídeňskými kruhy spolupracovníků Františka Ferdinanda.¹⁰⁷ Ve Frankově osobě lze nalézt patrně nejlepší příklad politika, který hodlal prosadit trialistickou přestavbu monarchie ve spolupráci s vysoce postavenými politiky ve Vídni (buď ne přímo s císařským dvorem, nicméně s následníkem trůnu a jeho spolupracovníky). Tzv. Belvedérský okruh se stavěl negativně vůči Uhersku a zdejším politickým kruhům, ale i rijecké rezoluci, ve které viděl zradu chorvatského národa monarchii kvůli spolupráci chorvatských politiků se srbskými. Aktivizací vybraných chorvatských politiků se proto snažil velkorakouští činitelé působit proti politice Nového kurzu, přičemž právě Frank se ukázal nejaktivnějším spolupracovníkem.¹⁰⁸ V kontextu chorvatského nacionalismu lze vnímat Frankovy postoje jako nacionalistické, jelikož se vymezoval vůči Srbům i Maďarům a budoucí chorvatský stát viděl jako výhradně národnostně chorvatský, odmítal narozdíl od např. Frana Supila jednání se srbskými politickými stranami a budovat chorvatský stát v součinnosti s nimi.¹⁰⁹ Největší nebezpečí neviděl Frank v německo-maďarské hegemonii, nýbrž v srbsko-chorvatské

¹⁰⁴ Diklić, *Pravaštvo Don Ive...*, s. 383.

¹⁰⁵ Výběr Frankovy korespondence především s generálem Moritzem von Auffenbergem a Aloisem Lexou von Aehrenthalem vyšel knižně, viz Stjepan Matković a Marko Trogrlić (eds.), *Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907. - 1910.*, (Zagreb-Split: Hrvatski institut za povijest, 2014).

¹⁰⁶ Stjepan Matković, *Izabrani portreti pravaša* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011), s. 32.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 94–95.

¹⁰⁸ Mirjana Gross, „Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda“, *Časopis za suvremenu povijest* 2, č. 1970, s. 9–10.

¹⁰⁹ Matković, *Izabrani...*, s. 93–94.

koalici, jelikož se jednalo o jazykově i etnicky velmi blízký národ, a tedy o to více potenciálně nebezpečný prosazením svého vlivu na chorvatské prostředí.¹¹⁰

Frankova Čistá strana práva se pokusila prosadit v kontextu s plánovanou anexí Bosny a Hercegoviny, k níž chtěli přistoupit především ministr zahraničí Alois Lexa baron Aehrenthal a náčelník generálního štábu Franz Conrad von Hötzendorf na přelomu let 1907 a 1908. V té době byl suspendován Sabor a na bánskou stolicí jmenován Pavao Rauch¹¹¹, jenž měl za úkol oslabit srbsko-chorvatskou koalici.¹¹² Frank chtěl prostřednictvím těchto kontaktů umenšit moc srbsko-chorvatské koalice, zároveň svá zjištění o činnosti politiků této koalice zveřejňoval ve svém listu *Agramer Tagblatt*. Jeho cílem bylo urychlit anexi Bosny a Hercegoviny, a v této záležitosti se snažil ovlivňovat vysoké představitele monarchie. Počátkem července 1908 například psal pozdějšímu ministru války Moritzi von Auffenbergovi, který v minulosti na Balkáně působil a zdejší poměry dobře znal, že mezi představiteli srbsko-chorvatské koalice (především Stjepanem Zagorcem) a uherskou opozicí dochází k čilým jednáním o společném politickém postupu a spolupráci. Tímto způsobem se měla podle Franka patrně na podzim vrátit k moci v Chorvatsku vláda srbsko-chorvatské koalice, která by ve spolupráci s novou uherskou vládou odvolala Raucha a provedla volební reformu, které se Frank obával.¹¹³ Aby se této variantě, kterou vyhodnotil Frank jako nebezpečnou a o jejímž nebezpečí byli přesvědčeni Auffenberg i ministr zahraničních věcí Alois Lexa von Aehrenthal, doporučoval Frank oběma mužům ve vzájemné korespondenci provést anexi Bosny a Hercegoviny a tato území připojit přímo k Chorvatsko-slavonskému království, čímž by byl realizován jím prosazovaný trialistický stát.¹¹⁴ Frank byl ochoten udělat i kompromis, neboť původně hodlal do jím prosazovaného trialismu zahrnout i Kraňsko a Istrii, čímž by třetí, chorvatská část monarchie, měla rozlohu kolem 120 000 km², ovšem aby nevyvolal nespokojenost rakouské vlády, byl ochotný

¹¹⁰ Veselinović, s. 600.

¹¹¹ Rauch, zastávající úřad bána v letech 1908-1910, se k otázce trialismu nicméně stavěl negativně, neboť jej považoval za v praxi neproveditelnou ideu, která by vyvolala v Uhersku násilnosti a politickou nestabilitu, což bylo v přímém protikladu s touhou udržet v Zalitavsku klid, viz Memorandum über die Zustände in Kroatien, verfasst von Paul Baron Rauch, in: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA HausA NL Erzherzog Franz Ferdinand 114-15, Nachlaß Erzherzog Franz Ferdinand, s. 2.

¹¹² Gross, *Hrvatska politika...*, s. 20–21.

¹¹³ Dopis Josipa Franka Moritzi von Auffenbergovi z 2. července 1908, Záhřeb, in: Matković-Trogrlić, s. 104–105.

¹¹⁴ Dopis Moritze von Auffenberga Aloisi Lexovi von Aehrenthalovi, 3. srpna 1908, in: Matković-Trogrlić, s. 119–120.

omezit rozsah na Chorvatsko, Slavonii a Dalmácii, které by se spojily s Bosnou a Hercegovinou. K těmto plánům se kladně vyjádřili Auffenberg i Aehrenthal.¹¹⁵

V Čisté straně práva však došlo v dubnu roku 1908 k rozkolu a odchodu členů, nespokojených s Frankovou politikou a s přílišným spojením s belvedérskými kruhy i s Frankovou ochotou spolupracovat s některými uherskými politiky, což jej v očích nespokojených členů strany diskreditovalo.¹¹⁶ Rozkol inicioval Frankův dřívější spolupracovník Mile Starčević, který s odkazem na svého strýce novou stranu pojmenoval Starčevićovou stranou práva (Frankova strana se v této době jmenovala Starčevićova chorvatská strana práva, nová strana je v kontextu dějin chorvatského pravašství známa také jako milinovci). Programově se Mile Starčević vrátil k pravašskému programu z roku 1894, který chtěl reinterpretovat na politické podmínky roku 1908, a příznivěji se stavěl ke spolupráci se srbsko-chorvatskou koalicí.¹¹⁷ Postoje k trialismu byly u milinovců příznivé, program strany počítal se sjednocením všech chorvatských zemí, Bosny a Hercegoviny i Slovinci obývaných částí do jednoho celku v rámci říše, prosazoval suverénní chorvatské království, nikoliv Chorvatsko v rámci Uherska.¹¹⁸

Rozchod mezi Frankem a Milem Starčevićem byl důsledkem nespokojenosti tzv. čistých, starčevićánských pravašů, kteří považovali Frankovo velkorakouské angažmá za zradu původních ideálů, jelikož svou ideologii si představovali jako suverénně-chorvatskou, nikoliv v tak těsném spojení s tehdejšími vládnoucími kruhy, což se přičilo i původním principům Starčevićovy politiky a tzv. původním pravašstvím, na které se v průběhu let v kontextu četných rozkolů a vnitrostranických hádek jednotliví politici argumentačně odvolávali, a nejinak tomu bylo i u Mileho Starčeviče. Po rozkolu v Čisté straně práva v roce 1908 nastal její postupný úpadek, a nejinak tomu bylo i u Frankovy politické kariéry. Nakonec se Josip Frank, postupně ztrácející vliv ve své straně, rozhodl i z důvodu špatného zdravotního stavu odejít v roce 1910 z pozice předsedy strany, v jejímž čele jej vystřídal právník Aleksandar Horvat.

¹¹⁵ Dopis Moritze von Auffenberga Aloisi Lexovi von Aehrenthalovi, 9. srpna 1908, in: Tamtéž, s. 134–135.

¹¹⁶ Například s tehdejší předsedou vlády Sándorem Wekerlem, jehož zejména po anexi Bosny a Hercegoviny Frank chválil jako státníka, jelikož jím vedená uherská vláda se podle něj postavila k anexi profesionálně, viz Pester Lloyd, Morgenblatt, Nr. 274, 15.11.1908, čl. Die kroatische Nationallegion. Eine Unterredung mit Dr. Josip Frank, s. 2–3.

¹¹⁷ Veselinović, s. 600–601.

¹¹⁸ Gross, Povijest..., s. 330–331.

2.7 Pozice trialismu před první světovou válkou

V posledních letech před první světovou válkou lze v souvislosti s trialismem pozorovat dvě základní tendence. Prvním trendem bylo přibližování diskutovaného konceptu trialismu ke křesťansko-sociálním pozicím, což souviselo s aspektem druhým, jímž byl větší vliv slovinských politiků na chorvatské pravaše. Křesťansko-sociální proud se stal v Předlitavsku velmi vlivným již na konci 19. století, kdy se Křesťansko-sociální strana pod vlivem vídeňského starosty Karla Luegera stala masovou. Klerikální proud se stal vlivným i v Kraňsku, přičemž místní politici chtěli rozšířit svůj vliv jižním směrem. Již v době anexe Bosny a Hercegoviny prosazovali trialistický program, což korespondovalo s chorvatskými pravaši, kteří nebyli nakloněni srbsko-chorvatské koalici a chtěli chorvatský stát rozšířit i na území Bosny a Hercegoviny, přinejmenším jejích chorvatských částí, jak navrhoval Ivo Prodan.

Vůdcem slovinské lidové strany byl poslanec Říšské rady a od roku 1912 i zemský hejtman Kraňska Ivan Šusteršič, který byl podle Mirjany Gross hlavním architektem klerikalizace pravašstva i jeho kooperace se slovinskými klerikály. Ačkoliv se mu, vzhledem k ideologické spřízněnosti, nabízela i možnost úzké kooperace s Luegerovou křesťansko-sociální stranou, Šusteršič ji odmítl, jelikož se stavěl proti jejímu německému centralismu a nacionalismu. Naopak prosazoval, aby se těžiště zájmu monarchie přesunulo na Balkán a na jaderské pobřeží, kde chtěl ve spolupráci s chorvatskými politiky vytvořit dostatečně silnou státní entitu, která by byla zaměřena proti maďarskému šovinismu, srbské iredentě i italskému imperialismu. Ve vztahu k dynastii prosazoval věrnost, neměla však být na úkor Slovinců a Chorvatů.¹¹⁹ Šusteršičovým politickým cílem tak bylo vybudování jakési trialistické koalice, pomocí níž by i vzhledem k tomu, že by šlo o frontu více politických skupin z více korunních zemí, jednodušeji prosazoval své požadavky. Sám obhajoval trialismus několika výhodami, který měl poskytnout jižním Slovanům i habsburské dynastii, neboť se podle něj plně shodoval se zájmy obou těchto aktérů. Trialistická přestavba monarchie s etablováním jihoslovanské části v rámci monarchie by v neposlední řadě potvrdila habsburskou dominanci na Balkáně, která by navíc byla habsburským jihoslovanským státem dostatečně pojištěna. V tomto duchu napsal již 1909 memorandum Františku Ferdinandovi, který mu

¹¹⁹ Gross, *Povijest...*, s. 377.

věnoval patřičnou pozornost.¹²⁰

Vliv klerikálů v Chorvatsku vzrostl ve zmiňovaném roce 1910, kdy došlo k fúzi Čisté strany práva s klerikálními aktivisty okolo listu *Hrvatstvo* do společné Křesťansko-sociální strany práva, čemuž napomohlo i odstranění Frankových synů a nejbližších spolupracovníků z vlivných funkcí, čímž byl marginalizován vliv Frankovy rodiny (v neposlední řadě i pro Frankův židovský původ a pro antisemitismus, rozšířený v klerikálních kruzích). Sloučení s klerikály mělo pro Čistou stranu práva i zjištěný motiv, jelikož strana se nacházela ve finančních problémech a klerikálové prostřednictvím Katolické banky zaplatili tyto dluhy.¹²¹ Dalším motivem byla snaha postupovat koordinovaně a přenést se přes rozpory mezi pravašskými skupinami, chtěli-li pravašští politici být úspěšní ve volbách. Ke sjednocení došlo 4. října 1911 v Záhřebu, kdy vznikla Svěpravašská jednota (*Svepravaška sloga*), do níž vstoupila jak Křesťansko-sociální strana práva, tak Starčevićova strana práva v čele s Milem Starčevićem, podporu měla rovněž ostatních menších pravašských stran z Dalmácie, Bosny a Hercegoviny i Istrie, spolupráci udržovala i se slovinskými klerikály. Do čela uskupení byl zvolen Mile Starčević, jeho zástupcem byl Aleksandar Horvat.¹²²

Tímto společným politickým seskupením došlo ke sjednocení politických subjektů, které chtěly vyřešit chorvatskou otázku přestavbou monarchie na trialistické uspořádání, což deklarovaly memorandem, které poslaly Františku Josefovi I. v roce 1912 a v němž panovníka žádaly o vyřešení chorvatské otázky. K žádné přestavbě však nedošlo, a z důvodu odlišné představy o fungování společné strany, jakož i o pocitu frankovců, že je milinovci diskriminují a umenšují jejich postavení v rámci koalice, došlo již v roce 1913 k rozpadu společné pravašské kandidátky.¹²³

Poslední rok před vypuknutím první světové války se tak nesl opět v polarizaci pravašských skupin mezi frankovce a milinovce, mezi nimiž panovala určitá deziluze z celkového stavu, v němž se opakovaně nedařilo prosadit řešení chorvatské otázky trialistickou přestavbou monarchie. Frankovci, reprezentovaní v této době Frankovým synem Vladimírem, dokonce upustili od trialismu a ústy Vladimíra Franka se snažili své požadavky realizovat v rámci

¹²⁰ Andrej Rahten, *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848.-1918.*, (Zagreb: Golden marketing/Tehnička knjiga, 2008), s. 145–146.

¹²¹ Gross, *Povijest...*, s. 377–378.

¹²² Veselinović, s. 601.

¹²³ Tamtéž, s. 602.

dualistického uspořádání monarchie. Vedlo je k tomu přesvědčení, že svých cílů snáze dosáhnou spoluprací s dualistickými kruhy monarchie, vedle toho se postavili proti spolupráci se slovinskými politiky, neboť vůči nim pociťovali nedůvěru a podezřivali je ze snahy ovládnout Chorvaty. Izidor Kršnjavi, blízký dlouholetý spolupracovník Josipa Franka také nevěřil, že by vazby Šusteršiče na Luegerovy křesťanské sociály byly výhodné, což okomentoval jízlivou poznámkou, že ani Šusteršič se navzdory svému údajnému vlivu nestal ministrem.¹²⁴

Ve spolupráci s Šusteršičovými slovinskými klerikály naopak zůstalo milinovské křídlo pravašů (Starčevićova strana práva), kteří tak zůstali hlavními zastánci trialismu. Podoba trialismu, kterou tento svaz prosazoval, se nesla v duchu vzájemné slovinsko-chorvatské solidarity, která dokonce prosazovala teze o tom, že Slovinci a Chorvaté tvoří jeden národ a není mezi nimi rozdíl, a že cílem této politické skupiny je vytvořit v kontextu trialismu společný stát, který se měl, Šusteršičovými slovy, rozkládat od řek Drávy a Mury na severu po Spič¹²⁵ a tureckou hranici. Vzájemným pojítkem mezi oběma národy měla být katolická víra i podobné zájmy. Šusteršič se snažil tyto cíle prosazovat i na půdě Říšské rady, kde se mu podařilo vytvořit poslanecký klub, sestávající celkem z 27 poslanců z bánského Chorvatska, Dalmácie i Istrie. V době před vypuknutím první světové války se tak jednalo o nejvýznamnější uskupení, prosazující trialistickou přestavbu monarchie s vazbou i na Františka Ferdinanda a jeho spolupracovníky.¹²⁶ Ačkoliv František Ferdinand a jeho spolupracovníci v posledních letech před první světovou válkou z trialistických představ slevili a počítali především s prosazováním reformy v rámci dualistického uspořádání, stále se jednalo o významné spolupracovníky, kteří Šusteršičově skupině dodávali motivaci a vidinu většího vlivu v budoucnosti.¹²⁷

V kontextu vývoje politického života v Chorvatsku-Slavonii od uhersko-chorvatského vyrovnání roku 1868 do roku 1914 prošla Strana práva významným vývojem a mnoha peripetemi. Po odchodu první generace, tvořené Kvaternikem (zabitým v roce 1871 v rámci

¹²⁴ Rahten, *Savezništva...*, s. 201.

¹²⁵ Dnešní městečko Sutomore v Černé Hoře.

¹²⁶ Andrej Rahten, „Šusteršičevi pravaši“ – geneza trijalističkog savezništva slovenskih katoličkih narodnjaka i dalmatinskih pravaša“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 52, č. 2010, s. 341–343.

¹²⁷ Plány Františka Ferdinanda na dobu po nástupu na trůn počítaly se zachováním dualismu, ovšem s realizací reformy volebního práva v Uhersku, zárukami pro nemaďarské národy v Uhrách či revizí *Nagodby*, viz „Programm für den Thronwechsel“. Konzept, Brosch eigenhändig. Originalausfertigung datiert August 1911, in: *Kriegsarchiv, AT-OeStA/KA NL 232 (B): 11a*, Nachlaß: Oberst Brosch-Aarenau, s. 2–3.

potlačení jím vyvolané rakovické vzpoury) a Starčevićem (jenž se od opětovného zlegalizování strany v 70. letech 19. století stal o mnoho pasivnějším, než tomu bylo v prvních letech existence strany, kterou zakládal) ve straně vykryštovaly hlavní dva proudy, reprezentované odlišnými tendencemi. Část strany směřovala své kroky do srbsko-chorvatské koalice, zatímco Čistá strana práva, reprezentovaná Josipem Frankem, se stala obhájcem trialismu a jeho oktrojování skrze spolupráci s belvedérským okruhem. Partnerskou stranu měla Čistá strana ve stejnojmenné formaci v Dalmácii, kde ji vedl katolický kněz Ivo Prodan a který byl také přímluvcem trialismu. I po rozkolu ve Frankově straně v roce 1908 a následné dezintegraci pravašských proudů byla myšlenka trialismu aktuální, nejvíce v období let 1912–1913, kdy došlo ke krátkému sjednocení a snaze podobně politicky orientovaných představitelů trialismu aktivně prosazovat, než došlo v roce 1913 na základě vnitřních neshod k opětovnému rozpadu koalice. I přes rozštěpení do více politických formací však zůstala myšlenka trialismu pro zmíněné politiky nosnou a do budoucna počítali s její realizací jako řešením chorvatské otázky v monarchii.

3. kapitola - Velká válka a její vliv na myšlenku trialismu

3.1 Výchozí situace

Politická situace v Chorvatsko-Slavonii i v Dalmácii bezprostředně v předvečer sarajevského atentátu se nesla ve znamení roztříštěnosti pravašských skupin a mocenské převahy srbsko-chorvatské koalice. Politický vývoj se vyvíjel proti představám zastánců trialismu a orientace na vídeňské centrum, což bylo umocněno úspěchy Srbska v balkánských válkách, v důsledku nichž vzrostl vliv a přitažlivost myšlenky jihoslovanské národní jednoty s nezastupitelnou rolí Srbů. Protisrbsky orientovaní politici Čisté strany práva (tzv. frankovci) se tak v předvečer sarajevského atentátu snažili umenšit vliv srbských politiků alespoň apelem na uherské politiky, aby si za své partnery vybrali chorvatské, nikoliv srbské představitele v Chorvatsku-Slavonii.¹²⁸ Představám povětšinou protiuhersky naladěných pravašů neodpovídalo ani spojení srbsko-chorvatských politiků s uherskými, což odpovídalo logice nastolené rijeckou rezolucí.

Impulsem, který zcela změnil poměry i v politice Trojjediného království, byl atentát na Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželku Žofii v Sarajevu 28. června 1914 srbskou teroristickou organizací Černá ruka. Čin vyvolal v chorvatské veřejnosti bezprostředně protisrbské nálady, jichž se snažily využít zejména frankovské kruhy, a dále je rozdmýchávaly. Události se neobešly ani bez fyzických útoků na některé představitele srbsko-chorvatské koalice.¹²⁹ V podobné atmosféře se neslo i nejbližší jednání Saboru, které se uskutečnilo dva dny po atentátu a při němž frankovští politici verbálně napadali představitele srbsko-chorvatské koalice a jednali s nimi, jako kdyby se jednalo o přímé spolupachatele atentátu.¹³⁰ Častým terčem urážek se stal například jeden z předních srbských politiků v Chorvatsku Svetozar Pribičević, který byl frankovci častován jako vrah, velezrádce a vykonavatel politiky Bělehradu v Saboru.¹³¹

Pro tu část pravašských politiků, kteří prosazovali trialistickou přestavbu monarchie, byla

¹²⁸ Stjepan Matković, „Pravaštvo i 1914. godina“, *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 11, č. 22(2), s. 43.

¹²⁹ Filip Đukić, Marko Pavelić, Silvijo Šaur, „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu - Bojišta, stradanja, društvo,“ *Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 7, č. 7 (2015), s. 83.

¹³⁰ Dragoslav Janković, *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914– 1915. godine* (Beograd: Institut za savremenu istoriju i NIP Eksport-pres, 1973), s. 359.

¹³¹ Bogdan Krizman, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi* (Zagreb: Globus, 1989), s. 72.

vraždy Františka Ferdinanda ranou. Např. poslanec Starčevićovy strany práva (milinovců) Saboru Dragutin Hrvoj po atentátu prohlásil, že spousta pravašských politiků vkládalo naděje do osoby následníka trůnu, neboť podle jejich poznatků byly tyto naděje, spojené s možnou reformou monarchie, opodstatněné, což však nyní nebylo možné již prokázat.¹³²

Ivo Frank, představitel frankovského pravašství, reagoval na atentát hlubokým šokem a smutkem, neboť si byl vědom, že ve stávajícím uspořádání nebyla monarchie dlouhodobě schopná existence a že s osobou arcivévodů d'Este se pojily naděje, které by navíc mohly vyrušit velkosrbské či jugoslávské tendence, protože musel položit život.¹³³

Postoj milinovců k atentátu na následníka trůnu je možné ilustrovat například na vydání listu *Hrvat* z 1. července 1914, v němž se psalo, že atentát se dotkl zejména chorvatského národa, který byl vždy vůči panovnickému domu věrný a který měl v zesnulém arcivévodovi věrného spojence, zatímco docházelo-li v rakousko-uherské politice k nespravedlnostem, přičítal to list intrikánským hráčům ministerských špiček. V podobném duchu, vyzdvihujícím monarchickou věrnost a náklonnost Františka Ferdinanda chorvatskému patriotismu se vyjádřily i špičky Chorvatské selské strany v čele se Stjepanem Radićem či vysoké duchovenstvo chorvatských zemí.¹³⁴

Frankovci společně s Radićovou selskou stranou vydali 18. července 1914 prohlášení chorvatskému národu, v němž dále obviňovali Srbsko za přímou spoluúčasť na atentátu a útočili zde proti velkosrbskému hnutí, Srbům na území habsburské monarchie i proti nesrbským občanům, kteří však nechovali vůči Srbům nepřátelský postoj.¹³⁵

3.2 Politická situace v Chorvatsku po vypuknutí války - první zasedání Saboru
V kontextu politického života na počátku první světové války je třeba definovat stav, v němž se nacházel politický život jednotlivých částí monarchie. Nejpřísnější režim panoval v Bosně a Hercegovině, kde vládl vojenský režim a armáda. V Rakousku byl parlamentní režim paralyzován, neboť předseda vlády Karl von Stürgkh Říšskou radu od jara 1914 nesvolával a tento stav zůstal až do jara roku 1917, nejvíce tak politický život fungoval v Uherském

¹³² Stenografski zapisnici Sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, petogodišta 1913.—1918., II., godina 1914., s. 1295.

¹³³ Matković, *Pravaštvo...*, s. 46.

¹³⁴ Tamtéž, s. 47.

¹³⁵ Janković, s. 359–360.

království, kde i po vypuknutí světové války fungoval parlament (v Budapešti i v Záhřebu).¹³⁶ Složení Saboru vycházelo z voleb, uskutečnivších se 16. prosince 1913, přičemž oproti posledním volbám hlasovalo díky volební reformě bána Nikoly Tomašiče z roku 1910 více voličů.¹³⁷ Srbsko-chorvatská koalice se stala nezpochybnitelným hegemonem chorvatské politické scény, když obdržela 43 645 hlasů a 48 křesel z 88, kromě toho s koalicí často hlasovali i promadřští unionisté, kteří měli 12 poslanců.

Politickou opozici vůči srbsko-chorvatské koalici tvořily na počátku války dva bloky. Prvním byla milinovská Starčevićova strana práva, která tvořila i po vypuknutí války blok se Slovinskou lidovou stranou. Její představitelé Ivan Šusteršič a Janez Krek viděli válku jako příležitost k prosazení reformy v jihoslovanském prostředí. Zároveň Janez Krek se ještě před vypuknutím války snažil získat spojence k realizaci reformních plánů ve vojenských kruzích monarchie.¹³⁸ Šusteršič uvítal vyhlášení války a šel proti Srbům¹³⁹

Druhým blokem byla koalice frankovské Čisté strany práva, jejímiž hlavními představiteli byli Ivo Frank a Aleksandar Horvat, s nimiž se v této době sblížila Radićova Chorvatská selská strana. Zejména zmínění Frank a Horvat byli rovněž spojeni s vysokými vojenskými kruhy a chtěli zavést na území Chorvatska-Slavonie vojenskou diktaturu, která by zlomila moc srbsko-chorvatské koalice a realizovala jimi navrhovanou přestavbu monarchie, tedy sjednocení všech chorvatských zemí do jednoho autonomního celku v režii armády. V tomto případě lze sledovat pokus o spojení pravašského a agrárního proudu do jednoho bloku, přičemž první jmenovaný jej měl obohatit pravašskou interpretací státoprávní ideologie a druhý jmenovaný měl do tohoto bloku vnést principy agrární politiky.¹⁴⁰

První schůze chorvatského Saboru po vyhlášení války se ovšem konala až téměř po roce, 14. června 1915, kdy se parlament sešel primárně kvůli prodloužení finanční unie s Uherskem. Toto setkání se stalo zároveň příležitostí k diskusi o budoucnosti uspořádání monarchie i vztahů mezi jednotlivými jejími celky. Stjepan Radić, vůdce agrární strany, zde pronesl řeč, jež byla velmi nakloněna habsburské dynastii a v níž uvedl, že věrnost chorvatského národa habsburské monarchii spočívá zejména v tom, že je říše viděna jako

¹³⁶ Milada Paulová, *Jugoslavenski odbor* (Zagreb: Prosvjetna nakladna zadruha, 1925), s. 4.

¹³⁷ Z celkového počtu 208 411 voličů svůj hlas odevzdalo 111 005 lidí, viz KRIZMAN, s. 27.

¹³⁸ Rahten, *Savezništva...*, s. 206.

¹³⁹ Jurij Aleksejevič Pisarev, *Serbija i Černogorija v prvoj mirovoj vojni* (Moskva: Nauka, 1968), s. 16.

¹⁴⁰ Veselinović, s. 603.

garant chorvatské bezpečnosti, postavení chorvatského národa i klidného politického a kulturního rozvoje. Podotkl, že úspěchem monarchie a Chorvatů je skutečnost, že se Srbsku nepodařilo z chorvatské otázky udělat druhou makedonskou otázku, jelikož narozdíl od makedonského případu nebyli úspěšní v medializaci před evropským veřejným míněním a vyvoláním dojmu, že jejich angažmá v chorvatské (jihoslovanské) otázce má osvobozenecký charakter. Rovněž polemizoval s dohodovým tiskem, který psal o osvobozeneckém boji malých národů proti habsburské monarchii. Radić argumentoval tím, že Rakousko-Uhersko je stabilizačním prvkem na Balkáně a že za ideálního uspořádání rovnoprávných národů by jeho existence nutná nebyla, ovšem vzhledem k problematickým vztahům mezi balkánskými státy jeho přítomnost nutná byla.¹⁴¹

V kontextu probíhající války se Radić snažil prosadit ze státoprávního hlediska určitou formu subdualismu, ve kterém by nedošlo k negaci dualistického uspořádání monarchie, ovšem došlo by k revizi *Nagodby*, která by stav změnila ve prospěch rovnoprávného vztahu mezi Uherskem a Chorvatskem. Podobný přístup prosazovaly i pravašské strany, které vágně argumentovaly staršími programy pravašské strany z let 1861 a 1894 a politicky na ně navazovaly. Radić prohlásil, že respektuje společné záležitosti Rakousko-Uherska a že rovnoprávné postavení Chorvatska v rámci monarchie lze prosadit i v současném stavu, v němž by však Budapešť i Záhřeb vystupovali jako rovnoprávní aktéři. Zároveň, společně s dalšími chorvatskými stranami, prohlásil dřívější koncept personální unie za anachronismus a nereálnou věc, jelikož respektoval společné záležitosti monarchie a nehodlal je rušit.¹⁴²

Mezi stanovisky pravašských politiků v záležitosti argumentace proti prodloužení *Nagodby* zaznívala i vyjádření, která nenavrhovala konkrétní změnu poměru Chorvatska vůči Uhersku, ovšem v mnohém připomínala nepoměr, který ve vzájemném vztahu obou národů panoval, a prezentoval Chorvaty jako statečné bojovníky a patrioty, zatímco Maďary jako panský národ, který zneužíval svého postavení k obohacení se na úkor chorvatských poddaných, jimž nic dobrého nepřinesl, jak lze ilustrovat například na projevu pravašského poslance Ivana Perišiće z 19. června 1915. Ten ve svém projevu obviňoval maďarskou elitu Uherského království, že chorvatské vojáky zneužívá k bojům napříč monarchií, zatímco finanční vztahy mezi oběma národy neustále vychyluje ve prospěch

¹⁴¹ Krizman, s. 91.

¹⁴² Stefanovski, s. 123 - 124.

Budapešti a v neprospěch Záhřebu.¹⁴³

V rámci diskuse o finančním poměru mezi Uherskem a Chorvatskem promluvil na zasedání 25. června 1915 poslanec Stjepan Zagorac.¹⁴⁴ Hovořil o pozici Chorvatského království v rámci Uherska a varoval před další nacionalizací Uherska, k němuž podle něj vývoj během války směřoval, jelikož podporoval maďarizaci Uherska, která by nepochybně měla vliv i na Chorvatsko a s níž se Záhřeb musel vypořádat. Citoval opozičního poslance, hraběte Mihályiho Károlyiho, jenž budoucí maďarizaci Uherského království na půdě uherského parlamentu argumentačně zdůvodňoval tím, že Uhersko nemělo žádný zájem vstupovat do světové války, přesto tak učinilo a přineslo mnohem větší oběť, než muselo, a úlitbou za to se mělo stát další prosazování národnostně maďarského charakteru Uherska, tedy včetně chorvatské části.¹⁴⁵

Zagorac kontroval Károlyiho slovům tím, že mělo-li mít Uhersko v budoucnu právo naplnit všechny své národnostní požadavky, stejně tomu bylo i u Chorvatska. Ve své řeči rozsáhle kritizoval Uhersko a stav, v němž se díky Nagodbě chorvatský národ nacházel. Jeho kritika se soustředila na nerovnoměrné postavení a několikrát obvinil Sabor z naprosté neefektivnosti, což podkládal slovy, že sám Sabor nemá žádnou pravomoc o prodloužení Nagodby hlasovat, jelikož bude schválena bez ohledu na stanovisko saborských poslanců. Proto radil, aby chorvatští poslanci za Nagodbu nehlasovali a nenesli tak za ni, byť symbolickou, spoluodpovědnost. Argumentačně volal po sjednocení chorvatského národa, neboť maďarský národ získával svou převahu nejen z větší početnosti, ale i větší soudržnosti, neboť především dosavadní politická nejednota Chorvatů napomáhala udržovat status quo. Apeloval na hlavní ctnosti chorvatského národa, jimiž byly dynastická věrnost, láska k vlasti a ke svobodě a chrabrost, s níž Chorvaté bojovali ve světové válce a jejichž hlavní motivací byl odkaz Františka Ferdinanda, jehož označil za velkého přítele

¹⁴³ Stenografski zapisnici..., god. 1915-1916, s. 51–58.

¹⁴⁴ Stjepan Zagorac (1868-1936), byl poslanec, zasedající v Saboru v barvách frankovců. Původně byl členem Chorvatské strany práva a podporoval rijeckou rezoluci i chorvatsko-srbskou koalici, od níž se postupem času odvrátil pro svůj nesouhlas se směřováním strany a jejím sblížením se selskou stranou, Srbskou samostatnou stranou či uherskými politiky, které nepovažoval za seriózní partnery, neakceptoval však ani Franka, jelikož jej nepovažoval za potenciálního sjednotitele roztržitých pravašů. Od roku 1909 byl členem milinovské Starčevićovy strany práva, za kterou byl i zvolen do Saboru, angažoval se i v myšlence všepravašské organizace (Svepravaška sloga). Po jejím rozpadu opustil řady milinovců a přešel ke straně frankovců, jelikož po Frankově smrti ve straně neviděl kontroverzní element, který by bránil integračním procesům mezi straníky, viz Stjepan Matković a Zlatko Matijević, „Političke uspomena Stjepana Zagorca: u vrtlogu hrvatske politike,” *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 14, č. 27–28 (1–2), s. 12–13.

¹⁴⁵ Stenografski, s. 109–110.

Chorvatů, a jeho myšlenek.

V souvislosti s Františkem Ferdinandem jako zastáncem trialismu opět obvinil Zagorac Maďary a jejich politiku vůči Chorvatům, konkrétně ministra financí a guvernéra Bosny a Hercegoviny Benjámina Kállaye, jenž funkci zastával v letech 1882–1903. Kritika Kállayovy politiky spočívala v tom, že podle Zagorce prosazoval vše srbské, naopak pronásledoval Chorvaty a chorvatský politický život, za což jej Zagorac obvinil, že chce v rámci habsburské monarchie obnovit Dušanovo carstvo. Do Zagorcovy řeči místy vstupoval Stjepan Radić, který svého kolegu verbálně podporoval a souhlasil, že Maďaři a Srbové jednají proti zájmům Záhřebu a Vídni, kdežto předsedající Saboru Edmund Lukinić jej za to několikrát napomenul, že odbíhá od tématu, případně se svou řečí dopouští urážek.¹⁴⁶

Politicky navazovala Strana práva ústy Zagorce na své dřívější cíle, které i v roce 1912 při snahách integrovat všechny pravašské skupiny do jedné prezentoval při osobní audienci Františku Ferdinandovi d'Este. Sdělil mu, že cílem pravašů je sjednotit všechny chorvatské země do jednoho celku a politicky se orientovat na habsbursko-lotrinskou dynastii, neboť v monarchii strana viděla hlavní záruku stability, zároveň v Chorvatsku-Slavonii viděl Zagorac, shodně s dřívějšími prohlášeními svých pravašských kolegů, těžiště habsburské moci. Stát měl být národnostně chorvatský, ve vztahu k srbským spoluobčanům prohlásil, že bylo potřeba získat je pro chorvatskou politickou věc a hledat cestu ke společnému soužití tímto směrem. Z národnostního hlediska prosazoval chorvatskou národnost; tvrdil, že Chorvaté budou Chorvaty, nikoliv Srbochorvaty, Jugoslávci či Ilyry, zároveň se ostře vymezil proti italskému i srbskému expanzionismu a zopakoval, že největší garance poskytuje Chorvatům sjednocený chorvatský stát v rámci habsburské monarchie. Zároveň připustil, že tyto cíle jsou vlastní i Starčevićově straně práva. Územně se mělo jednat o Chorvatsko, Slavonii, Dalmácii, Bosnu a Hercegovinu, Kraňsko a Korutany.¹⁴⁷ Nejdůležitějším důvodem, z něhož vycházel Zagorcův postoj proti prodloužení Nagodby, byla nespokojenost s rakousko-uherským dualismem a zopakoval, že je třeba monarchii reformovat tak, aby Chorvaté mohli prosadit svou autonomii. Vážnost sjednocení chorvatských zemí s Dalmácií argumentačně podepřel o tvrzení, že kdo ovládá Dalmácii, ovládá Jaderské moře, a jelikož Dalmácie byla vždy bodem sváru mezi Rakousko-Uherskem

¹⁴⁶ Stenografski zapisnici sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1913-1918, svezak III., godina 1915 i 1916, XC. sjednica Sabora, 25.6.1915, s. 109– 113.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 115.

a Itálií, označil trojspolkové spojenectví od začátku za nelogické, což potvrdil vstup Itálie do války na straně Dohody v květnu 1915.¹⁴⁸

Reformní návrhy, prezentované Stjepanem Zagorcem, který politicky představoval určitý spojující článek mezi frankovci a milinovci, na počátku léta 1915, tak argumentačně vycházely z dřívějších pravašských návrhů na sjednocení chorvatských zemí do jednoho autonomního celku v rámci habsburské monarchie. Argumentoval dynastickou věrností i tím, že habsburská monarchie je hlavním garantem svobodně se vyvíjejícího politického života chorvatského národa. V neposlední řadě se odkazoval i na Šusteršiče a spolupráci se slovinskými politiky, přičemž součástí jím prosazovaného autonomního celku měly být i slovinské země.¹⁴⁹

3.2.1 Kritika Nagodby

Politické argumenty, vyřčené proti prodloužení Nagodby, se nesly ve jménu narovnání práv chorvatského národa a zdůrazňování nedocení chorvatských obětí ve válce, jak během parlamentní debaty zmínil pravašský poslanec Marko Mileusnić. Během svého projevu kritizoval zejména uherského premiéra Istvána Tiszu za jeho nacionalistický přístup, jímž prohlašoval uherský stát za národnostně pouze maďarský, rovněž považoval Nagodbu a stav jí způsobený za vůči Chorvatům nespravedlivý, o to více v probíhající válce. Předmětem jeho kritiky byl stav, v němž se nacházeli chorvatští vojáci, neboť nemohli zúročit svou odvahu a nasazení jako vojáci Chorvatského království, jelikož náleželi do uherské armády a bojovali za Uhersko. Mimo jiné kritizoval uherskou národnostní politiku; tak jako poslanec Zagorac kritizoval Benjamina Kállaye a jeho politiku v Bosně a Hercegovině, prosazující Srby na úkor Chorvatů, kritizoval Mileusnić uherskou politiku v Chorvatsku, započatou Khuenem-Hédervárym s obviněním, že posilovala napětí mezi Srby a Chorvaty. V projevu Mileusnić podotkl, že dříve se obyvatelé v Chorvatsku dělili pouze konfesně, nikoliv národnostně, a soužití obou konfesí nebylo problematické, ovšem v období khuenovštiny došlo k prosazování Srbů a podpory jejich národnostního uvědomění na úkor Chorvatů. Jeho projev tak byl zdaleka mnohem více protimaďarský než protisrbský, jelikož Srby

¹⁴⁸ Stenografski zapisnici sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1913–1918, svezak III., godina 1915 i 1916, s. 118–120.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 116.

samotné nekritizoval.¹⁵⁰

Kritika Nagodby z pohledu reformovatelnosti monarchie v červnu 1915 na půdě Saboru se zaměřovala především na kritiku postavení Chorvatska v rámci monarchie a nerovnoměrné postavení uhersko-chorvatského vztahu. Hlavním argumentem byla chorvatská věrnost trůnu, která byla dáována do kontrastu s pozicí Uherska v rámci monarchie, a v argumentech zmíněných poslanců zaznívala nepřímá kritika, že je Chorvatsko nedostatečně oceňováno za svůj přínos monarchii a bojům války, zatímco v případě Uherska tomu bylo obráceně. Rétoricky se zde navazovalo i na prohlášení z řad pravašů již před první světovou válkou o důležitosti Dalmácie i celé jihoslovanské části monarchie, konkrétně na tezi, že kdo ovládá Dalmácii, ovládá Jaderské moře, což dělalo z jihoslovanské politiky stěžejní záležitost pro budoucnost habsburské monarchie. V odborné literatuře se zdůrazňovala i role Františka Ferdinanda v jeho vztahu k Chorvatům, přičemž byl opakovaně připomínán jako zastánce trialismu a chorvatské nasazení v bojích války i věrnost dynastii byla podstatně spojována právě s osobou zavražděného arcivévody.

Styl argumentace, užívaný opozičními politiky na jednání Saboru v červnu 1915 při příležitosti prodloužení Nagodby, osciloval mezi opatrnou snahou reformovat monarchii v trialistickou na straně jedné a se subdualistickými argumenty na straně druhé. Zagorac, jako reprezentant frankovského pravašství, považoval jako nejlepší řešení sjednocení chorvatských zemí do jednoho celku, obsaženého v rámci habsburské monarchie. Nicméně i jeho prohlášení v nezanedbatelné míře argumentovala nespokojeností s maďarskou převahou v Uhersku a nerovnoměrné postavení. Primárním zdrojem nespokojenosti chorvatských opozičních politiků za první světové války bylo postavení Chorvatů v rámci Uherska, maďarská převaha a z ní vyplývající nedocnění Chorvatů, kteří se cítili jako svébytná monarchie pod habsburskou dynastií, ovšem oficiálně přísahali Uhersku a bojovali v řadách jeho armády. Nejpotřebnější reformy, jichž se Chorvaté dovolávali, souvisely s narovnáním vztahu mezi Maďary a Chorvaty v rámci Uherska tak, aby se jednalo o dva rovnoprávné národy, přičemž i Nagodba měla mít podle nich charakter oboustranně výhodné smlouvy, nikoliv smlouvy nadiktované Maďary Chorvatům, což Zagorac v rámci své řeči popisoval slovy, že k přijetí Nagodby stačí jen souhlas uherské strany, zatímco v případě Saboru je jedno, zda by se vyslovil pro či proti přijetí, jelikož přijata bude v každém

¹⁵⁰ Stenografski, s. 135–137.

případě.¹⁵¹

Argumenty, řečené výše, je možné považovat i za formu subdualismu, neboť hlavní pro ně nebylo vyslovené opuštění uhersko-chorvatského svazu, nýbrž jeho narovnání a zrovnoprávnění. Tuto argumentační linku v tuto chvíli sledoval i Radić, jenž rovněž prosazoval zejména změnu Nagodby v rovnoprávnou smlouvu.¹⁵² Zasedání, mající za cíl vyřešit prodloužení Nagodby, však nebylo úspěšné, jelikož z důvodu Radićova neustálého rušení jednotlivých parlamentních vystoupení, spočívajícího ve skákání do řeči, pořvávání i chrochtání, muselo být přerušeno a odročeno na jindy.¹⁵³

Ve stejnou dobu však představitelé Čisté strany práva, reprezentovaní Aleksandrem Horvatem, Ivem Frankem a Vladimírem Sachsem, sepsali dopis, žádající zavedení vojenského komisariátu na území Chorvatska-Slavonie a předání politické moci do jeho gesce. V dopise, podepsaném Frankem a Horvatem, datovaném 24. června 1915, stálo, že jeho autoři vidí zřízení vojenské vlády v Chorvatsku jako nejlepší možnost pro válečné časy. Tento krok by především paralyzoval srbsko-chorvatskou koalici, přičemž pro zavedení vojenské vlády měly být údajně všechny strany, v dokumentu označené jako chorvatské, pronárodní a dynastii věrné, konkrétně zde byly uvedené frankovská strana, Strana práva, selská strana a skupiny spolupracovníků bývalých bánů Pavla Raucha a Nikoly Tomašiče. Zmíněný návrh měl vznést náčelník generálního štábu Conrad von Hötzendorf již 16. července 1914 a podle dopisu jej nerealizoval jen proto, že byl stále na bojištích a byl příliš zaneprázdněný.¹⁵⁴

K zavedení vojenské vlády nad Chorvatskem-Slavonií, jak si kladl za cíl citovaný dopis, nedošlo, nicméně když byl v červenci 1918 Horvat v této záležitosti konfrontován, považoval na jednu stranu tuto konfrontaci ze strany srbsko-chorvatské koalice za drzost, ze strany druhé ovšem připustil, že vojenská vláda, která by jednala na základě chorvatských vlasteneckých motivů, by byla lepší než vláda politiků srbsko-chorvatské koalice či někdejšího bána Skerlecze. Na parlamentním jednání 18. července 1918 však explicitně pravost dopisu popřel a označil jej za sprostou mystifikaci, jejímž autorem měl

¹⁵¹ Stenografski..., 1915–1916, 25.6.1915, s. 110–111.

¹⁵² Radićem prosazovaná rovnoprávnost měla spočívat v plné autonomii Chorvatska-Slavonie v politických, ekonomických i vojenských záležitostech, viz Stefanovski, s. 124.

¹⁵³ Krizman, s. 93.

¹⁵⁴ Većeslav Wilder, *Dva smjera u hrvatskoj politici. Otkriće urote protiv ustava* (Zagreb: Hrvatski štamparski zavod, 1918), s. 83–84.

být některý z politických prodohodově orientovaných emigrantů, činící tak s cílem poškodit frankovce.¹⁵⁵

3.3 Změny chorvatských postojů v kontextu porážky Srbska

Významným vnějším faktorem, který ovlivnil i diskuse v rámci chorvatské politiky, bylo prolomení srbské fronty armádami Centrálních mocností v závěru roku 1915, kdy byli Srbové donuceni se stáhnout se svou armádou na Korfu, což je v historiografii známé také jako tzv. Srbská golgota. Srbské království bylo okupováno v severní polovině Rakousko-Uherskem a v jižní polovině Bulharskem. Tento stav znamenal i určitý posun v jihoslovanské otázce v rámci monarchie, neboť nyní do ní byly zahrnuty i diskuse o tom, co bude s okupovaným Srbskem v případě rakousko-uherského vítězství.

Poslanci Saboru se k diskuzím o prodloužení uhersko-chorvatské Nagodby vrátili 20. prosince 1915. Stjepan Zagorac již byl konkrétnější, neboť odmítl jako budoucí uspořádání monarchie trialismus. Místo něj navrhoval po vzoru Německého císařství svaz jednotlivých království, v nichž by každé mělo možnost se svobodně rozvíjet. Konkrétně mluvil o Českém, Polském, Uherském a Chorvatském království, které by vytvořily takový stav, který by uspokojil všechny Slovany habsburské monarchie.¹⁵⁶

Zagorcem prosazovaný svaz by totiž zároveň vymezil jednotlivé regiony, v nichž by mohla převažovat národnostní politika jednotlivých národů, tedy v Chorvatském království měla být prosazována národnostně chorvatská politika, nikoliv srbská, jelikož srbskou politiku reprezentovalo Srbské království. Tímto předpokladem měly být uspokojeny národnostní požadavky do té doby nevládnoucích národů v Rakousko-Uherské monarchii, čímž by byly uspokojeny jejich cíle a mělo se tak předejít případnému iredentismu či separatismu z jejich strany. V podobných intencích argumentoval i Stjepan Radić, který ve svých projevech mluvil o autonomním státu Srbů, Chorvatů a Slovinců v rámci habsburské monarchie, který ale měla řídit národnostně chorvatská politika a mělo se oficiálně jednat o Chorvatské království.¹⁵⁷

Stjepana Radiće každopádně nelze vnímat jako zastávce trialismu, jelikož ve své politice ve sledované době let 1915 a 1916 navrhoval subdualismus, ovšem za žádoucí viděl nikoliv

¹⁵⁵ Wilder, s. 69–70.

¹⁵⁶ Krizman, s. 93–94.

¹⁵⁷ Stefanovski, s. 135–136.

uhersko-chorvatskou unii, nýbrž rakousko-chorvatskou unii. Nagodbu totiž považoval za největší překážku autonomnímu politickému rozvoji Chorvatska, navíc odkazoval i na výše zmíněnou srbskou kartu uherské politiky, kdy uherští politici se snažili zvýhodňováním Srbů v Uhersku zhoršit vztahy mezi Chorvaty a Srby.¹⁵⁸ Revizí unie z uhersko-chorvatské na rakousko-chorvatskou by se tak podle Radiće chorvatská politika zbavila těchto dvou velkých překážek.

Stav dualismu a Nagodby proti stanoviskům pravašů hájili především politici vládnoucí srbsko-chorvatské koalice, kteří byli opozicí častováni jako reprezentanti uherské moci, maďaroni a obecně reprezentanti nejednající v souladu s chorvatskými zájmy. Je třeba říci, že v rámci diskuse vystupovali především odpůrci uhersko-chorvatské finanční unie, nicméně během jednání 29. prosince 1915 vystoupil bán Ivan Skerlec, reprezentující produalistická stanoviska. Při svém projevu se ohradil vůči některým stanoviskům poslance Zagorce, především že Sabor je zákonodárným orgánem bez reálné moci a že funguje pouze jako loutkový orgán uherského parlamentu. Zopakoval, že Chorvatsko v rámci tzv. subdualismu v unii s Uherskem má nejlepší možnou pozici pro realizaci svých národních zájmů a že Sabor dává příležitost věnovat se veškerým národnostním záležitostem chorvatského národa, které zde mohly být reprezentované prostřednictvím petic či memorand. Argumentace se dále zaměřovala na obhajobu statu quo, který podle bána nejlépe odpovídal státoprávní tradici Chorvatského státu a respektoval jeho právní kontinuitu. Navzdory námitkám opozičních poslanců, že Sabor je pouze "strojem na podpisy" a že za vlády barona Skerlecze se Nagodba nadále vychyluje v neprospěch Chorvatů a prospěch Maďarů, pokračoval bán s argumentací, že Chorvaté mají i navzdory probíhající válce plnohodnotný parlamentní život. Tento argument baron parafrázoval z uherského listu Pesti Hírlap, který tuto výhodu připodobňoval k fungování britského parlamentu. Zagorac argumentoval údajnými slovy vídeňského starosty Richarda Weiskirchnera, podle kterých měli mít Němci v monarchii garantované své postavení i po válce, ovšem na jihu monarchie mělo dojít ke změnám. Bán Skerlec však tato slova vyvrátil s tím, že vídeňský starosta není v této věci povoláná osoba a že on sám si ničeho takového jako chorvatský bán není vědom. Rovněž vyvrátil slova uherského ministerského předsedy Istvána Tiszy, vyjadřující se o Chorvatsku jako o jižním Maďarsku, která popudila mnohé

¹⁵⁸ Krizman, s. 95–96.

opoziční poslance. Bán Skerlec se zaručil za přetrvávající dualismus a odmítl, že by se Uhersko mělo dále centralizovat na úkor Chorvatska.¹⁵⁹

Poslanec z Chorvatské nezávislé strany a pozdější vicebán Vinko Krišković hájil stav uhersko-chorvatské unie jako přirozený výsledek historických procesů a historických vazeb a z historicko-právní roviny zdůraznil, že uhersko-chorvatská unie existovala dávno před nástupem Habsburků na uherský a chorvatský trůn. Politicky bylo dle něj třeba zaujmout státoprvní stanoviska, jejichž absenci vyčetl pravašské opozici a za její nositele naopak označil srbsko-chorvatskou koalici.¹⁶⁰

Vládní poslanec srbsko-chorvatské koalice Ivan Lorković vyčítal opozici, že se zabývala pouze státoprávními otázkami, zatímco vůbec neřešila válečné problémy a otázku pomoci válkou zničeným regionům.¹⁶¹ Vyčítal dále opozici, že její stanoviska se snaží vytvořit nepřátelství mezi Chorvatskem a Uherskem; sám nabídl srovnání se vzájemným vztahem mezi Rakouskem a Uherskem a řekl, že v těžké době války je tento vztah postaven na vzájemném pochopení a spolupráci, a vyzval k pozitivnějšímu přístupu k uhersko-chorvatské unii. Politický život Chorvatska podle poslance Lorkoviće doznal v průběhu uplynulého půlstoletí pozitivních změn a dualistické uspořádání podle něj nabízelo Chorvatsku veškerá práva a možnosti vést svébytný kulturní i politický život, navíc státoprávně respektovalo historickou státní tradici. Lorković dodal, že dualismus a Nagodba jsou nejlepší garancí státní suverenity a politických práv, jakých se mohlo Chorvatsku dostat, a jako takový je třeba jej bránit a pozitivně rozvíjet.¹⁶²

Navzdory argumentům opozice bylo prodloužení Nagodby, vzhledem k početní převaze srbsko-chorvatské koalice, ve třetím čtení schváleno na zasedání 30. prosince 1915 a následně posláno panovníkovi k formálnímu schválení. Pravašská opozice ovšem neoperovala s dualismem, její hlavní argumenty se soustředily na vyjmenovávání negativních důsledků Nagodby, spočívající v nerovnoprávním vztahu mezi Chorvaty a Maďary, což bylo umocněno i probíhající světovou válkou a nemožností Chorvatů bojovat, podle slov opozičních poslanců, sami za sebe, nýbrž za uherskou armádu a korunu svatého Štěpána. Argumenty, soustředící se na kritiku Nagodby, připomněly i možnost z unie

¹⁵⁹ Stenografski..., 1915–1916, s. 269–274.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 324–328.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 302–303.

¹⁶² Tamtéž, s. 306–308.

vystoupit, bude-li pro jednu ze stran nevýhodná, jak připomněl poslanec Stjepan Zagorac.¹⁶³ V kontextu již rok a půl probíhající války se posunuly i návrhy na přestavbu monarchie, zmiňované v určitých případech pravašskými poslanci, které od trialismu přešly k celkové přestavbě monarchie směrem k federalizaci, jak v debatě navrhl poslanec Zagorac; v kontextu druhého válečného zasedání chorvatského Saboru se jednalo patrně o nejkonkrétnější návrh, i s přiznanou inspirací modelem Německého císařství.¹⁶⁴

3.4 Chorvatsko-slovinská spolupráce v kontextu světové války - *Riječka spomenica 1915*

Paralelně s pravašskými skupinami, etablovanými na půdě chorvatského Saboru, existovala již od počátku 20. století spolupráce mezi chorvatskými katolicky orientovanými politiky a jejich slovinskými protějšky, které reprezentovali především Ivan Šusteršič a Janez Evangelist Krek. Jejich postoje k situaci na Balkáně bezprostředně po atentátu na Františka Ferdinanda d'Este odpovídaly postojům chorvatských pravašů, neboť také souhlasili s tvrdou linií vůči Srbsku v souvislosti s potřebou potrestat viníky atentátu na muže, od jehož reforem si mnohé slibovali a jehož vraždu dávali do spojitosti s velkosrbskou hrozbou na jihu habsburské monarchie.¹⁶⁵

Probíhající válka zkomplikovala politický život, což bylo v případě této chorvatsko-slovinské spolupráce umocněno i skutečností, že navázané spojení mělo přeshraniční charakter v rámci jak korunních zemí, tak i Předlitavska a Zalitavska. Přesto existující spolupráce přetrvávala, neboť pod vlivem války vyvstala i otázka, jaká bude budoucnost slovinských a chorvatských zemí. Chorvatští a slovinští klerikálně orientovaní politici proto iniciovali společné setkání, které se uskutečnilo v Rijece a na kterém byl přijat dokument Rijecká deklarace (*Riječka spomenica*),¹⁶⁶ který byl odeslán papeži Benediktovi XV. s cílem získat u něho podporu pro cíle v deklaraci vyřčené. Zmíněný dokument se vyjadřoval především pro záruky budoucí nedělitelnosti slovinských a chorvatských zemí, společné budoucnosti a vyvarování se tomu, aby se staly cílem italských imperiálních plánů.¹⁶⁷ Zároveň se v rijecké

¹⁶³ Stenografski, s. 333.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 341–342.

¹⁶⁵ Stjepan Matković, „Ivan Šusteršič i hrvatski političari“, *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 4, č. 7–8(1–2), s. 98.

¹⁶⁶ Chorvatsky Riječka spomenica, vzhledem k obsahu, cíli a smyslu dokumentu do češtiny nejlépe přeložitelné jako deklarace či memorandum, neplést s rijeckou rezolucí (riječka rezolucija) z roku 1905.

¹⁶⁷ Matković, „Ivan Šusteršič i hrvatski...“, s. 98.

deklaraci píše i o útlaku Uherska vůči Chorvatům a nebezpečí Srbska, pročež je pro případ vítězství Rakousko-Uherska ve světové válce v textu vyjádřeno přání, aby se chorvatské země sjednotily se Slovinskem v rámci Předlitavska, což by bylo žádoucí i pro posílení katolického charakteru Rakouského císařství. Autoři dokumentu tak počítal s určitou formou subdualismu, orientovaného na Rakousko a nepočítajícího tak s uhersko-chorvatskou unií. Naopak v případě porážky a rozpadu habsburské monarchie do budoucna vyjadřoval text jako východisko pro Chorvaty a Slovince vznik společného, nezávislého království.¹⁶⁸

Kromě klerikálně orientovaných politiků jako byli Šusteršič, Krek a Zagorac se v této záležitosti angažovali i někteří představitelé katolické církve z dotčených korunních zemí, kteří se do této problematiky snažili zapojit i špičky katolické církve v čele s papežem. Již od konce roku 1914 byl v kontaktu se Svatým otcem provinciál dalmatských františkánů Josip Milošević, jemuž papež udělil několik audiencí a ve kterých jej Milošević informoval o poměrech panujících na jihoslovanském jihu habsburské monarchie. V návaznosti na tyto kontakty bylo iniciováno setkání katolických představitelů v Rijece, kteří formulovali svou představu o společné budoucnosti slovinského a chorvatského národa.¹⁶⁹ Celé memorandum bylo vypracováno i v kontextu mezinárodní politiky, jelikož na jaře 1915 se již předpokládalo, že Itálie ukončí svou neutralitu, opustí Ústřední mocnosti a vstoupí do války na straně Dohody, přičemž celá záležitost byla pro katolické činitele o to choulostivější, neboť se jednalo o zemi, jejíž součástí byl i Svatý stolec. Již sepsaný text byl projednán na setkání 6. března 1915, kterého se, narozdíl od dřívější tajné schůzky, kde byl sepsán, účastnili kromě církevních hodnostářů i někteří politici, jako nejvýznamnější lze jmenovat Antona Korošce¹⁷⁰ a Janeze Kreka. Svou autoritou zaštilil text krčský biskup Antun Mahnić.¹⁷¹

Vedle kontaktů mezi Svatým stolcem a slovinskými i chorvatskými klerikály existovaly i vazby mezi slovinskými politiky a vojenskými elitami Rakousko-Uherska. Základ těchto

¹⁶⁸ Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918* (Ljubljana: Slovenska matica, 1971), s. 51.

¹⁶⁹ Tomislav Mrkonjić, Jadranka Neralić a Zlatko Matijević, „Riječka spomenica (1915.)“, *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 4, č. 7–8(1–2), s. 215.

¹⁷⁰ Od 4. března 1914 byl Anton Korošec (1872–1940) předsedou chorvatsko-slovinského poslaneckého klubu Říšské rady, v kteréžto funkci nahradil Ivana Šusteršiče. Poslancem Říšské rady byl zvolen za všeobecnou kurii ve Štýrsku za obvod Celje.

¹⁷¹ Mrkonjić, Neralić, Matijević, s. 217.

vztahů byl položen již určitou spoluprací mezi slovinskými politiky a vojenskou kanceláří Františka Ferdinanda d'Este, personálně reprezentovaný především Šusteršičem a Krekem. Již před atentátem na Františka Ferdinanda navíc navázal Krek kontakty s vlivným generálem Arthurem svobodným pánem Arz von Straußenburgem, kterého chtěl přesvědčit o své vizi řešení jihoslovanské otázky.¹⁷² V létě 1915, po vstupu Itálie do první světové války na straně Dohody pak generál Arz von Straußenburg využil svého vlivu na slovinskou politickou scénu skrze Kreka k prosazení tzv. akce Přímoří a Kraňsko, která měla mobilizovat Slovince k obraně svých zemí před italskou agresí, což bylo o to důležitější, jelikož zmíněné oblasti byly Londýnskou dohodou z roku 1915 přislíbeny Italskému království.¹⁷³

Již od počátku první světové války byla nicméně ve slovinském prostředí patrná změna hlavní linie, kterou místní představitelé sledovali. Zatímco v letech před atentátem na Františka Ferdinanda se ve slovinské politice etablovaly snahy užší kooperace s chorvatskými politiky, jejichž cílem bylo vytvoření většího jihoslovanského celku v rámci Rakousko-Uherska, který by byl do budoucna základem pro určitou jihoslovanskou autonomii, po vypuknutí války se prioritou stalo zejména hledání záruk před budoucím připojením Slovinci obývaných území k Itálii. Tento trend je patrný jak v aktivitě slovinských (a chorvatských) církevních představitelů, která vedla k rijeckému memorandu z roku 1915, tak dokonce v do jisté míry existující spolupráci mezi slovinskými domácími, habsburské dynastií loajálními politiky, a jihoslovanským exilem. Základem k tomu byla setkávání slovinsko-chorvatského parlamentního klubu v Lublani v zimě a na jaře 1915, kde se řešil především vnitropolitický život v habsburské monarchii, i s ohledem na "slovinsko-chorvatský národ." Základním požadavkem přítomných politiků bylo především obnovení parlamentního života, alespoň krátkodobě, aby zde politici mohli tlumočit názory občanů, kteří je zvolili. Zmíněné kontakty mezi představiteli domácí a exilové politiky, reprezentované Korošcem a Krekem na jedné straně a Supilem a Trumbičem na straně druhé, hodnotil historik Janko Pleterški nikoliv jako již v té době protirakouské uvažování, ale především jako taktizování a získávání kontaktů v zahraničí, které by v případě

¹⁷² Andrej Rahten, „Dr. Ivan Šusteršič - vzpon in padec državnika pozne habsburške monarhije“, *Studia Historica Slavonica, časopis za humanistične in družboslovne študije* 2011, č. 2–3, s. 295–296.

¹⁷³ Tamtéž, s. 296.

neúspěchu Rakouska mohly pomoci zabránit anexi slovinských a chorvatských zemí Itálií.¹⁷⁴ Požadavky slovinsko-chorvatského poslaneckého klubu v této době prosazovaly společný chorvatsko-slovinský autonomní celek v rámci habsburské monarchie, ovšem bez Srbska a srbských zemí. Vycházel z logiky, že v této podobě se bude jednat o teritoriální útvar s převahou římskokatolického vyznání, navíc umožní emancipaci obou národů - Slovinců na Rakousku a Chorvatů na Uhersku. V ideální představě zmíněných politiků by se jednalo o trialistický stát, sestávající ze slovinských a chorvatských zemí, ovšem se zhoršujícím se vývojem v roce 1915 v kontextu války začali ze svých požadavků ustupovat směrem k subdualismu, přičemž preferovali Předlitavsko. Pravašský poslanec z Istrie Vjekoslav Spinčić, zasedající taktéž ve slovinsko-chorvatském poslaneckém klubu, k této variantě subdualismu podotkl, že širší autonomii pro takto koncipovaný chorvatsko-slovinský stát by bylo vhodné prosazovat i podporou polským emancipačním požadavkům v rámci monarchie, v čemž lze sledovat podobné tendence, které na půdě Saboru prosazoval Stjepan Zagorac a které by přetvořily Předlitavsko ve svaz navzájem více autonomních národů.¹⁷⁵

3.5 Nástup Karla I. a opatrná cesta k reformám

Politický život nejen v chorvatských zemích, nýbrž v celé habsburské monarchii na konci roku 1916 změnila úmrtí dvou významných představitelů Rakousko-Uherska. 21. října 1916 se obětí atentátu stal ministerský předseda Rakouska hrabě Karl von Stürgkh, jehož vrahem byl Friedrich Adler, syn významného představitele rakouské sociální demokracie Victora Adlera. Předsedu vlády Stürgkha si Adler za svůj cíl vybral proto, že v něm viděl jednoho z hlavních představitelů rakousko-uherského válečného tažení.¹⁷⁶ Jak již bylo v práci zmíněno, v té době se rakouský parlament již dva a půl roku nescházel, neboť tři měsíce před vypuknutím války jej nechal Stürgkh odročit a od té doby se, i vzhledem k probíhající válce, na tomto stavu nic nezměnilo.

Přesně o měsíc později, 21. listopadu, zemřel po 68 letech vlády císař František Josef I. Nástup jeho prasynovce Karla I. na trůn znamenal přirozeně rovněž i odlišný přístup

¹⁷⁴ Pleterški, s. 51.

¹⁷⁵ Igor Ivašković, "Konvergencija političkih strategija slovenskih katoličkih narodnjaka i liberala u Prvom svjetskom ratu", *Časopis za suvremenu povijest* 2023, č. 1, s. 17–18.

¹⁷⁶ Günter Bischof, Ferdinand Karhofer, Samuel R. Williamson, *1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I* (New Orleans: University of New Orleans Press, 2014), s. 205.

panovníka k záležitostem v říši. V každém případě se v době Karlova nástupu na trůn jednalo o širší veřejnosti nepříliš známou osobnost, což představovalo určitý protiklad vůči jeho strýci Františku Ferdinandovi. Jako následník trůnu plnil Karel spíše reprezentativní úkoly, naopak od praktického rozhodování o chodu monarchie byl držen stranou, o čemž svědčí i fakt, že nebyl vůbec připuštěn k diskusi o vyhlášení války Srbsku v červenci 1914.¹⁷⁷

Jakkoliv neměl Karel v roli následníka trůnu vliv na rozhodování o politickém dění v monarchii, o dění v mnohonárodnostním státě si udržoval přehled a již koncem roku 1914 vypracoval vizi, která se vztahům mezi jednotlivými národnostmi věnovala a v níž hráli i rakousko-uherské Jihoslované nezanedbatelnou roli. Na úvod svých úvah o vztazích mezi jednotlivými národy řekl, že budoucnost habsburské monarchie leží ve Slovanech a že probíhající válka je primárně o vládě nad slovanskými národy a nad Balkánem. Vyjádřil, že Habsburkové byli vždy ochránci (jižních) Slovanů, především v dobách bojů s Osmanskou říší, v souvislosti s čímž vyzdvihl historickou důležitost rakouské Vojenské hranice a statečných Jihoslovanů, včetně krajinských Srbů, kteří sloužili habsburské monarchii. Pozitivně hodnotil roli Chorvatů v uherské revoluci roku 1848 a sdílel názor svého zavražděného strýce, že se jedná o dynastii věrný národ. Zároveň připustil, že rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867 bylo vůči jižním Slovanům nespravedlivé, poněvadž žádného z jihoslovanských národů se nikdo neptal, zda chtějí být i nadále součástí Uherského království. Rakousko-srbské vztahy hodnotil zejména za vlády dynastie Obrenovičů jako dobré, o čemž svědčila i častá studia srbských důstojníků na rakouských vojenských školách; tyto vztahy poté pokazil převrat v Srbsku v roce 1903 a nástup proruských důstojníků s velkým vlivem na novou dynastii Karađorđevićů.¹⁷⁸

Jako první krok ke stabilizaci jihoslovanského prostředí v monarchii viděl v roce 1914 nový následník trůnu ukončení války s Ruskem, respektive donucení Ruska k přijetí míru, čímž by klesla atraktivita panslavismu, který byl podle Karla jediným pořádným pojítkem mezi slovanskými národy monarchie, především Slovany ze severu říše (Čechy a Poláky) a Jihoslovany. Zároveň připustil, že naplnění národnostních požadavků všech národů monarchie není možné, jelikož se zároveň překrývají, jako chybnou ovšem označil germanizační politiku v Rakousku a maďarizační politiku v Uhersku. O trialismu explicitně v

¹⁷⁷ Jan Galandauer, *Karel I., poslední český král* (Praha-Litomyšl: Paseka, 2004), s. 78–79.

¹⁷⁸ Erich Feigl (Hrsg.), *Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente* (Wien-München: Amalthea, 1984), s. 111–112.

ohlédnutí za válečným rokem 1914 nemluvil, opakovaně však vyzdvihl austrofilství jižních Slovanů, které nazýval Srbochorvaty a explicitně je definoval jako Srby i Chorvaty, přičemž jejich budoucnost viděl v co nejtěsnějším spojení s Rakouskem, což mělo na oplátku dát Rakousku výhodu dobrého přístupu k moři.¹⁷⁹

Nástup Karla I. na trůn v listopadu 1916 byl impulsem nejen pro příznivce reformy, ale i pro jejich odpůrce a obhájce dualismu, v tu dobu nejvíce reprezentované uherským předsedou vlády, hrabětem Istvánem Tiszou. Tiszovi velmi záleželo na tom, aby se nechal nový panovník co nejrychleji korunovat uherským králem, čímž by složil přísahu, že bude bránit územní celistvost Uherského království, čímž by se znemožnily mimo jiné územní změny, kdyby měly být chorvatské země v rámci dualismu z Uherska vyčleněny.¹⁸⁰ Podle vzpomínek Arthura hraběte von Polzera-Hoditze, Karlova spolupracovníka a ředitele jeho kabinetní kanceláře, naléhal Tisza na nového panovníka z logických důvodů, neboť sám nevěděl, zda bude Karel realizovat reformní plány Františka Ferdinanda a jak si bude jako císař počínat. Jeho obavy povzbuzoval fakt, že se Karel obklopoval některými spolupracovníky Františka Ferdinanda, přičemž nejvíce se obával vlivu prince Konrada Hohenloheho, který se již v minulosti projevoval jako nepřítel uherských politiků, což bylo patrné z jeho protiuherských postojů během jeho krátkého působení ve funkci rakouského předsedy vlády v roce 1906.¹⁸¹

Obrana dualismu byla jednou z hlavních politických linií, které István Tisza sledoval během celé své politické kariéry. Podle Polzera-Hoditze v dualismu a rozdělení moci v rámci Ústředních mocností obecně viděl Tisza jedinou možnost, jak prosadit tak velký vliv Uherska, navíc díky svým osobním schopnostem i charismatu dokázal přesvědčit i německou vládu o správnosti své politiky.¹⁸²

Spolupracovníci Františka Ferdinanda z belvedérského okruhu nicméně hráli významnou roli v politice Předlitavska v prvních měsících po nástupu nového panovníka na trůn. Předsedou vlády se stal Heinrich Clam-Martinic, v minulosti blízký důvěrník Františka Ferdinanda, který jej i doprovázel během jeho cesty kolem světa v letech 1892–1893; dále

¹⁷⁹ Feigl, s. 115–116.

¹⁸⁰ Galandauer, s. 121–122.

¹⁸¹ Arthur Graf Polzer-Hoditz, *Kaiser Karl, Aus der Geheimmappe seines Kabinettchefs* (Wien: Amalthea, 1980), s. 174–175.

¹⁸² Polzer-Hoditz, s. 51–52.

Ize ze členů belvedérského kruhu jmenovat např. ministra financí (v závěru roku 1916 zvažovaného předsedu vlády) Alexandra Spitzmüllera či ministra zahraničí Ottokara Czernina.¹⁸³ Samostatným aktérem pak byla císařská kancelář Karla I., v jejímž čele stál od února 1917 Arthur hrabě Polzer-Hoditz, a císař samotný. Ze vzpomínek Polzera-Hoditze je patrné, že již od přelomu let 1916 a 1917 vypracovával Karel společně se svou manželkou Zitou Bourbonско-Parmskou a především jejím bratrem Sixtem návrh na separátní mír se státy Dohody, přičemž jedním z jeho bodů byla i jihoslovanská otázka. Oba muži se nicméně neshodovali ohledně její podoby. Karel navrhoval, aby na jihu habsburské monarchie vznikl jeden velký autonomní stát, přesněji Jugoslávské království v rámci habsburské monarchie, které by zahrnovalo Bosnu, Hercegovinu, Srbsko, Albánii a Černou Horu, přičemž jejím panovníkem by byl některý z rakouských arcivévodů. Celé území by platilo za bezcelní zónu, ekonomicky napojenou na trh habsburské monarchie, zároveň by tak byly naplněné rakousko-uherské ambice na Balkáně, zatímco Ruské impérium by bylo odškodněné Konstantinopolí a Úžinami. Za pozornost stojí, že součástí tohoto státu nemělo být Chorvatsko-Slavonie, čímž byla respektována územní celistvost Uherského království. Oproti tomu princ Sixtus, patrně ovlivněný francouzskou vládou, trval na obnovení Srbska v čele s dynastií Karađorđevićů a jako plně nezávislým státem. Zmíněný návrh, ačkoliv nebyl realizován, představuje nejkonkrétnější řešení jihoslovanské otázky ze strany Karla I.¹⁸⁴

Jedním z nejdůležitějších cílů Karla I. po nástupu na trůn bylo usmíření jeho národů, tedy určitá stabilizace poměrů v habsburské monarchii. Tato otázka se stala o to naléhavější po vstupu USA do války, jelikož císař si uvědomoval, že v tomto případě nemá habsburská monarchie šanci na vítězství a je třeba soustředit se na vnitřní stabilizaci a uklidnění situace.¹⁸⁵ Jedním z kroků, které měly zlepšit poměry v habsburské monarchii, v tomto případě konkrétně v Předlitavsku, bylo obnovení parlamentního života. Císař již v dubnu oznámil, že se 30. května 1917 po třech letech opět sejde Říšská rada, což byl důležitý moment i pro zástupce Jihoslovanů jakožto nástroj pro možné prosazení jejich reformních představ.¹⁸⁶

Myšlenka trialismu v době prvních tří let Velké války rezonovala mezi pravašsky

¹⁸³ Polzer-Hoditz, s. 186–188.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 321–322.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 317.

¹⁸⁶ Galandauer, s. 174.

orientovanými politiky zejména v prvních dvou letech, nicméně od přelomu let 1915/1916 (i v souvislosti s rakousko-uherskými úspěchy na balkánské frontě proti Srbsku) začal trialismus ustupovat šíře koncipovaným představám o reformě monarchie, spočívající spíše v určité formě svazu více federativních států, zahrnujících i např. české a polské země. Samostatnou koncepcí trialismu byla *Riječka spomenica* z roku 1915, demonstrující vůli do budoucna udržet Chorvatsko a Slovinsko v jednom celku a zabránit tak jeho přičlenění k Itálii. Nicméně s ohledem na politický vývoj je zřejmé, že s postupující válkou na půdě Saboru začal trialismus ustupovat jiným koncepcím, a ve druhé polovině války jej prosazovali jiní aktéři, než politici Saboru.

4. kapitola - Proměny trialismu v letech 1917–1918

4.1 Májová deklaráce - manifest trialismu?

Oživení parlamentního života, spočívající v obnovení činnosti tři roky suspendované Říšské rady, přineslo nové impulsy politickému životu habsburské monarchie, který byl v její předlitavské části do té doby utlumen. Zástupci jednotlivých národností monarchie této příležitosti logicky využili k přednesení svých požadavků, v nichž definovali svá politická stanoviska a hlavní východiska. Jihoslovanský klub svá stanoviska předložil dne 30. května 1917 v tzv. májové deklaraci, jež prezentoval poslanec Anton Korošec.

V kontextu historických interpretací byla deklaráce vykládána protichůdně a nahlížena z více úhlů pohledu. Obsahově v ní podepsaní poslanci deklarují vůli vytvořit v rámci habsburské monarchie autonomní celek, v němž by se sjednotily veškeré země v říši, obývané Chorvaty, Slovinci a Srby, kteří vyjadřují vůli k demokratickému rozvoji svého politického života pod žezlem habsbursko-lotrinské dynastie. Důležitým prvkem prohlášení je, že tak má být učiněno na základě chorvatského státního práva. Deklarace konkrétně si klade za cíl sjednotit Chorvatsko-Slavonii, Dalmácii, Bosnu a Hercegovinu a Istrii do jednoho celku, který by byl s habsburskou monarchií nerozlučně spojený, zároveň by se jednalo o politicky i finančně autonomní celek. Rakousko-Uhersko je zde charakterizováno jako nejlepší štít a ochrana proti všem historickým nepřátelům Chorvatů, poskytující jim nejlepší podmínky pro svobodný politický i národní rozvoj. Politici vyjadřují vůli věrně respektovat císaře a dynastii, ovšem za předpokladu, že bude upuštěno od politiky, realizované vůči Chorvatům posledních padesát let a jdoucí proti jejich zájmům.¹⁸⁷

Jugoslávská historiografie v interpretaci tohoto dokumentu zastávala dvě hlavní stanoviska, interpretující ji jednak jako přihlášení se k jihoslovanskému trialismu a vůli přetvořit habsburskou monarchii v trialistický stát, jednak jako politické taktizování jihoslovanského klubu na Říšské radě, který v rámci mantinelů a omezení, spočívajících hlavně v nebezpečí obžalování z velezrady v případě separatismu, vtělil do těchto prohlášení možnost sjednocení jihoslovanských oblastí jako základ pro budoucí unifikaci Jugoslávie již vně habsburské monarchie.¹⁸⁸ Druhé zmíněné tvrzení retrospektivně potvrzuje skutečnost, že

¹⁸⁷ Zlatko Matijević, „Neki aspekti hrvatsko-slovenskih političkih veza od “svibanjske deklaracije” do prvoprosinačkog akta (1917. – 1918.),“ *Annales. Series historia et sociologia* 12, č. 1 (2002), s. 23.

¹⁸⁸ Zlatko Matijević, „Politička orientacija hrvatskoga katoličkog pokreta u posljednim godinama postojanja

hlavní signatáři deklarace se po pádu habsburské monarchie angažovaly ve vytvoření Království Srbů, Chorvatů a Slovinců a v připojení jihoslovanských částí habsburské monarchie k Srbskému království. Dalším argumentem pro toto tvrzení je např. podle znalce pravašské politiky Stjepana Matkoviće skutečnost, že v rámci chorvatského Saboru se jako první k Májové deklaraci přihlásil proud milinovců, reprezentovaný Starčevićovou stranou práva. Ta si prošla určitou změnou poté, když v březnu 1917 zemřel její předseda Mile Starčević a novým lídrem se stal Ante Pavelić, přičemž právě tento moment interpretuje jako milník přerodu směřování strany.¹⁸⁹ Zatímco pod vedením Mileho Starčeviče strana vycházela ideologicky ze starších pravašských myšlenek, po nástupu Paveliče se strana začala přeorientovávat na jugoslávskou ideologii a v integračních procesech, sledovaných májovou deklarací, viděla první krok ke sjednocení Jugoslávie, již mimo habsburskou monarchii.¹⁹⁰

Argument proti chápání Májové deklarace jako manifestu trialismu dále rozvádí Matković zohledněním kontextu, že při obnovení činnosti Říšské rady rovněž vystoupili i zástupci dalších národností monarchie, např. český poslanec František Staněk, který prezentoval stanoviska poslaneckého klubu Českého svazu, žádající přetvoření habsburské monarchie z dualistického státu na federativní, který by naplnil autonomní požadavky jednotlivých národů. Je tedy zřejmé, že kroky zástupců jednotlivých národností, kteří se navzájem znali, na přelomu května a června 1917, se konaly ve vzájemné koordinaci a jejich společná politická aktivita nesměřovala k realizaci jednoho konkrétního trialismu, nýbrž většímu přetvoření monarchie ve federaci.¹⁹¹

Důležitý je rovněž přesah Májové deklarace i do kruhů římskokatolického kléru. Zásluhy na tom má především Janez Evangelist Krek, který byl jedním z iniciátorů deklarace a který osobně za účelem zisku podpory pro deklaraci navštěvoval důležité představitele kléru. Nedlouho po publikaci deklarace se pro ni Krekovi podařilo získat významnou osobnost bosenských Chorvatů, hornobosenského arcibiskupa Josipa Stadlera, který svou politickou

Austro-Ugarske monarhije i prvim danima stvaranja kraljevstva SHS (1903.–1918.),” *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja* 10, č. 1–2 (2001), s. 149.

¹⁸⁹ Jednalo se o chorvatského pravašského politika, žijícího v letech 1869–1938. Pro jeho odlišení od jeho jmenovce, který byl tzv. Poglavnikem fašistického ustašovského státu v letech 1941–1945 je v historiografii nejčastěji označován podle své původní profese jako Ante Pavelić (zubař).

¹⁹⁰ Stjepan Matković, „Ponovo o Svibanjskoj deklaraciji: između lojalnosti i prevrata,” *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 15, č. 29-30 (1-2), s. 87.

¹⁹¹ Tamtéž.

orientací patřil k bosenským frankovcům.¹⁹²

Májová deklarace tak představuje dokument, jehož teorie a praxe se tak i v kontextu historických interpretací liší. Teoreticky se jedná o dokument, který by odpovídal některým dřívějším trialistickým koncepcím pravašských politiků, jelikož si kladl za cíl sjednocení jihoslovanských zemí na základě chorvatského státního práva. V praxi se jednalo o trialistické řešení, tomu však odporují okolnosti politického vývoje Rakouského císařství v kontextu obnovení parlamentního života, a především dvě skutečnosti. Jednak je třeba zohlednit fakt, že po znovusvolání Říšské rady císařem Karlem I. kromě poslanců Jihoslovanského klubu vystoupil i Český klub s požadavkem na určitou federalizaci monarchie, pročež tedy nelze hovořit o trialismu, nýbrž obecně o směřování k federalizaci monarchie, minimálně v požadavcích poslanců. Dále je třeba zohlednit i fakt, že deklarace byla napsána nikoliv jako jasné přihlášení se k trialismu, ale především jako prostý požadavek sjednocení jihoslovanských zemí, spojených se zbytkem monarchie personální unií pod kuratelou habsbursko-lotrinské dynastie, ovšem za předpokladu, že monarchie opustí politiku dualismu a *Nagodby*, vnímanou Chorvaty jako nespravedlivou. O trialismu zde řeč nebyla, což mohlo dát prostor i požadavkům ostatních národností monarchie, s jejichž cíli nebyla deklarace v rozporu, za předpokladu, že by respektovaly rozsah územních cílů v ní vytyčených.

4.2 Oponenti Májové deklarace - Ivo Pilar a jeho kroatismus

Hlavními oponenty Májové deklarace, vycházejících z nacionalisticky chorvatských a trialistických pozic, byli jednak již dříve zmíněný hornobosenský arcibiskup Josip Stadler a bosenský politik chorvatské národnosti Ivo Pilar. Impulsem k vlastní politické akci jim bylo postupné zjištění, že příznivci Májové deklarace touto akcí sledují v konečném důsledku rozpad habsburské monarchie a sjednocení jihoslovanských zemí již mimo habsburskou monarchii v jugoslávský stát, vycházející ze Srbského království. Bosenskohercegovské frankovce nicméně nelze v tomto případě považovat za politický monolit, neboť Stadlerův a Pilarův politický vliv částečně vyvážil svým vlivem Anton Korošec, který dokázal pro Májovou deklaraci osobní agitací získat část zdejšího kléru a frankovských pravašů.¹⁹³

¹⁹² Matijević, *Neki aspekti...*, s. 22.

¹⁹³ Tamtéž, s. 23.

Stadler a jeho spolupracovníci se stavěli proti jugoslavismu, neboť v něm viděli ohrožení chorvatských politických i náboženských zájmů. Kriticky se proto vyjádřili vůči Májové deklaraci, jelikož ji viděli jako potenciálně nebezpečnou z důvodu různých interpretací, včetně těch, směřujících k jugoslávskému sjednocení vně habsburské monarchie. Aby tato skupina jasně deklarovala svou orientaci, přihlásila se explicitně k dynastické věrnosti a habsburskému legitimismu.¹⁹⁴

Arcibiskup Stadler formuloval svá stanoviska v dokumentu, tzv. *Promemorii*, kterou prostřednictvím Pilara a architekta Josipa Vančaše poslal Karlovi I. Jednalo se o dokument, který narozdíl od Májové deklarace, která ponechávala možnost širší přestavbě monarchii, se explicitně hlásil k dualismu a chtěl co nejvíce zachovat stávající dualistické zřízení monarchie a dualismus prosadit v rámci jeho možností. Memorandem chtěli jeho autoři upozornit na nutnost vyřešení jihoslovanské otázky v habsburské monarchii, neboť v ní viděli Achillovu patu celého Rakousko-Uherska a nejpálčivější problém Východní otázky, s jehož vyřešením pojili zdárné pokračování monarchie do budoucna.¹⁹⁵

V *Promemorii* Pilar psal o nutnosti vyřešit jihoslovanskou otázku, neboť se jedalo o palčivý problém, který se měl v budoucnu stát o to naléhavějším i vzhledem k předpokládanému zisku nových jihoslovanských území a zvětšení územního rozsahu monarchie na Balkáně. Jak bylo zmíněno, Pilar chtěl v maximální míře zachovat stávající dualistický systém, což v dokumentu i explicitně uvedl. Zároveň dodal, že jihoslovanskou otázku je třeba řešit v chorvatském smyslu - nepsal však doslova o chorvatském státním právu, nicméně kladl si za cíl naplnění chorvatských aspirací. Na dosavadním vývoji kritizoval především vliv uherské politiky na Chorvatsko-Slavonii, která znemožňovala naplnění chorvatských aspirací, což vedlo k posílení srbského vlivu na území Chorvatska. Jako příklad uváděl úspěšnost politiky srbsko-chorvatské koalice a srbského vlivu ve smyslu rozšiřování vlivu Dohody na těchto územích. Úspěchem politiky Srbského království byla podle Pilara skutečnost, že se Srbům podařilo využít konceptu národní jednoty Srbů a Chorvatů k vlastním mocenským aspiracím, jejichž cílem bylo vytvoření Velkého Srbska. Celé se to mělo stát na základě argumentu, že jsou-li Srbové a Chorvaté jeden národ, pak mají Srbové právo

¹⁹⁴ Stjepan Matković, „Dvije vizije modernog pravaštva: nadbiskup Josip Stadler i Josip Frank“, *Vrhbosnensia : časopis za teološka i međureligijska pitanja* 24, č. 1 (2020), s. 54.

¹⁹⁵ Zlatko Matijević, „The Political Activities of Dr. Ivo Pilar on the Eve of the Demise of the Habsburg Monarchy (1915–1918)“, *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 1, č. 2(2), s. 74.

připojit Chorvaty obývaná území ke svému, již existujícímu srbskému státu, neboť v jejich očích pouze půjde o rozšíření vlastního národního státu o oblasti, které jeho součástí ještě nebyly, ale kde žili příslušníci společného národa.¹⁹⁶

Navrhovaným řešením obsaženým v *Promemorii* bylo sloučení Chorvatska, Slavonie, Dalmácie a Bosny a Hercegoviny do jednoho celku, který by byl jakýmsi společným kondominiem obou polovin monarchie, přibližně ve smyslu Bosny a Hercegoviny do té doby.¹⁹⁷ Ve věci územního rozsahu se mírně lišily představy Stadlera a Pilara, neboť zatímco Stadler do textu zapracoval pouze výše zmíněné oblasti, Pilar během audience u císaře ústně zmínil jako eventuální možnost jejich rozšíření i o Istrii a Kraňsko.¹⁹⁸

Místní vládou a představiteli se však měl nový chorvatský stát od dosavadní praxe správy Bosny a Hercegoviny lišit, neboť do jejího čela měl císař jmenovat blíže neurčeného arcivévodu jako chorvatského vévodu,¹⁹⁹ který měl jmenovat bána do čela pověřeného ministerstva, jež mělo vypracovat ústavu a dát ji ke schválení parlamentům ve Vídni i v Budapešti. Nový útvar měl být královstvím Chorvatska, Slavonie, Dalmácie a Hercegoviny, explicitně měl být pod vládou Chorvatů a jeho představitelé měli mít právo účastnit se projednávání společných záležitostí c. a k. monarchie. Zároveň představitelé obou vlád měli mít právo do měsíce vetovat zákonodárné návrhy vzešlé od chorvatského Saboru, které by nějakým způsobem potenciálně ohrožovaly stávající pořádek.²⁰⁰

Teoreticky Pilarovo a Stadlerovo *Promemorium* nebylo návrhem čistého trialismu, spíše určité formy subdualismu či modifikovaného trialismu.²⁰¹ Navrhovaný chorvatský stát neměl být v takovém postavení, v jakém byly Rakousko a Uhersko, nýbrž jim měl být určitým způsobem podřízený. Na druhou stranu lze tento koncept zařadit do diskusí o trialismu, jelikož jej sem explicitně řadil i sám Pilar který chtěl vytvořit trialistické řešení co nejvíce v rámci existujících dualistických struktur, které neměly být rušené, čímž vylučoval federalizaci monarchie. Sám Pilar ovšem přiznával, že memorandum naplno nezrcadlí jeho

¹⁹⁶ Matijević, *The political activities...*, s. 73.

¹⁹⁷ Ivo Pilar, „Promemoria über die Lösung der südslawischen Frage“, *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 1, č. 2(2), s. 112–113.

¹⁹⁸ Matijević, *Neki aspekti...*, s. 23.

¹⁹⁹ Oficiální titul měl znít *Dux illustris totius Regni Croatiae, Sclavoniae, Dalmatiae, Ramae et Culmiae*, viz Pilar, *Promemoria...*, s. 113.

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ Např. historik Zlatko Matijević v tomto ohledu mluví o ohraničeném či pokřiveném trialismu, viz Matijević, *Neki aspekti...*, s. 23.

názory, a vyjádřil skepsi vůči zejména vůči bodům ohledně chorvatského vévody a účasti zástupců chorvatského státu při projednávání společných záležitostí říše. V předloženém konceptu ovšem v danou chvíli viděl maximum možného a nejlepší variantu pro řešení jihoslovanské otázky v Rakousko-Uhersku.²⁰²

Hlavním cílem, který Pilar svým konceptem sledoval, bylo uspokojení chorvatského obyvatelstva v Rakousko-Uhersku získáním plné politické autonomie bez závislosti na Uhersku. Tím by se Rakousko-Uhersko stalo respektovaným hráčem na Balkáně, kterého by ostatní jihoslovanské národy respektovali jako jednoho z nich a nikoliv jako cizí mocnost. Podle Pilara by také jihoslovanská část monarchie sloužila jako ochrana před mocenskými aspiracemi východních národů, tak jako tomu bylo za časů Vojenské hranice v dobách bojů s Osmanskými Turky.²⁰³

Ke střetu koncepcí prezentovaných Májovou deklarácí a *Promemorií* došlo na konci srpna 1917, kdy Korošec navštívil Sarajevo s cílem diskutovat o svých myšlenkách s arcibiskupem Stadlerem. Korošec se setkal i s Pilarem, který mu vysvětlil své politické vize a znovu Májovou deklaráci odmítl. Jelikož Stadlerova a Pilarova politická skupina věděla, že část bosensko-chorvatských politiků i příslušníků kléru se přiklonila k Májové deklaráci, vydali vlastní deklaráci, oficiálně nesoucí název Deklarace klerikálních skupin katolíků Bosny a Hercegoviny, kterou kromě Stadlera podepsalo 51 anonymních obyvatel Sarajeva a která byla vydána v listopadu 1917. K deklaráci byl přiložen dodatek bez uvedeného autora, který vyzýval k obraně kroatismu a chorvatského státního práva, které zde bylo viděno jako hráz proti uherským nárokům na Bosnu a Hercegovinu. Májová deklaráce zde byla odsouzena jako vágní i nerealistická. Stadlerova skepse vůči ní vyplývala i z důvodu, že v ní viděl vytvoření Jugoslávie v rámci habsburské monarchie, přičemž jím preferovaný stát musel mít chorvatský charakter.²⁰⁴ Příslušníci politického života v Bosně a Hercegovině ovšem nevěřili, že stárnoucí arcibiskup Stadler byl hlavním iniciátorem této deklaráce a viděn byl pouze jako formální autorita, která jej svým podpisem zaštitila, naopak skutečné autorství se přisuzovalo hlavně Pilarovi a baronu Stjepanu Sarkotićovi z Lovćenu, vojenskému guvernérovi Bosny a Hercegoviny, jenž byl s Pilarem v kontaktu. Tomuto tvrzení podle

²⁰² Matijević, *The political activities...* s. 78–79.

²⁰³ Tamtéž, s. 78.

²⁰⁴ Ivan Pederin, „Stadler, Pilar i Jugoslavenski odbor u Londonu 1917./1918. (prema spisima ministarstva c.k. kuće i vanjskih poslova u Beču)“, *Croatica Christiana periodica* 29, č. 55 (2005), s. 167.

soudobých aktérů napovídal i fakt, že v deklaraci i doprovodném článku na obranu chorvatství viděli Pilarův rukopis, sám se v pozdějších letech ostatně k autorství deklarace přiznal.²⁰⁵

4.3 Trialismus jako nástroj vojenských kruhů

Opozice vůči Májové deklaraci a směru, který nabral Jihoslovanský klub poslanců Říšské rady, stejně jako snaha stabilizovat poměry v jihoslovanské části habsburské monarchie sblížily guvernéra Bosny a Hercegoviny Stjepana Sarkotiče s Ivem Pilarem, pro něž se stal trialismus nástrojem k vyřešení jihoslovanské otázky v Rakousko-Uhersku.

Motivem jim bylo zastavení tendencí sblížení Srbů a Chorvatů a realizace konceptu národní jednoty obou národů, v nichž, jak již bylo řečeno, zejména Pilar viděl nástroj srbské vlády k realizaci vlastních územních požadavků vůči habsburské monarchii. V blízké budoucnosti hodlali oba muži směřovat politické dění ke sjednocení Bosny a Hercegoviny s Chorvatskem, na základě čehož by vytvořili silnější územní celek, který by lépe konkuroval Srbsku. Druhotným motivem také byla iniciativa chorvatsko-bosňáckého spojení, čímž by se eliminovala hrozba bosňácko-srbského spojení proti chorvatským politickým silám.²⁰⁶

Nejpozději od přelomu let 1917 a 1918 se kolem Iva Pilara zformovala skupina, tvořící opozici vůči postupně krystalizujícím projugoslávským uskupením. Jejich tiskovým orgánem se stal sarajevský list *Hrvatski dnevnik*, který nejspíše neformálně ovlivňoval i bosenský guvernér Sarkotič. Pilar v tuto chvíli hledal spojence napříč politickými silami monarchie, z nichž nejvíce nakloněni jeho vizím byli křesťanští sociálové a částečně i němečtí nacionalisté, jejichž hlavním pojátkem byly především protijugoslávské a protimadařské postoje, dále se jeho spojencem stal Šusteršič a jeho křídlo slovinské klerikální strany.²⁰⁷

Samotný zmíněný guvernér Bosny a Hercegoviny Stjepan Sarkotič se začal ve věci jihoslovanské otázky v Rakousko-Uhersku angažovat v době diskusí o ní od roku 1917, i v kontextu výše zmíněných konceptů. Jeho názory byly blízké *Promemorii* Stadlera a Pilara. Sarkotičův pohled na chorvatskou otázku byl blízký postoji vídeňské vlády, která se zároveň

²⁰⁵ Matijević, *The political activities...*, s. 80.

²⁰⁶ Pederin, s. 166–167.

²⁰⁷ Stjepan Matković, Tomislav Jonjić, „Nepoznate bilješke o Ivi Pilaru u ostavštini Vjekoslava Spinčića“, *Historijski zbornik* 73, č. 1 (2020), s. 97–98.

stavěla odmítavě k Májové deklaraci především z důvodu Slovinců a přiřčení Kraňska k budoucímu jihoslovanskému autonomnímu celku, jelikož Kraňsko považovala za integrální součást rakouských zemí. Cílem Sarkotiče byla realizace takového řešení, které by v největší možné míře naplnilo chorvatské aspirace a zároveň respektovalo uherské i rakouské požadavky. Jeho návrhem bylo sjednocení Chorvatska-Slavonie s Dalmácií a přiřčení Bosny a Hercegoviny, čímž by vznikl celek s absolutní Chorvatskou většinou.²⁰⁸ Zároveň argumentoval, že tento celek by v zásadě odpovídal i principu národnostního sebeurčení tak, jak apelovaly státy Dohody.²⁰⁹

Svůj názor řekl již v červnu 1917 přímo císaři Karlovi, který mu udělil osobní audienci a vyslechl si jeho pohled na jihoslovanskou otázku, která v zásadě odpovídala výše popsanému. Nejprve hovořil o řešení slovinské otázky, a to sjednocením Istrie spolu s Kraňskem do společného celku, čímž by měli Slovinci vlastní jednolitý celek, patřící pod Rakousko. Trojjediné království Chorvatska, Slavonie a Dalmácie hodlal uvést do praxe a udělit mu skutečnou autonomii, zatímco ve věci Bosny a Hercegoviny byl v dané chvíli opatrnější, neboť nechtěl spojit do jednoho celku bosenské Srby, nesympatizující s dynastií, spolu s dynastií věrnými Chorvaty. Do budoucna sjednocení připustil, nicméně nejprve podle něj bylo potřeba působení chorvatských úřadů a kulturních institucí a obecně jejich vlivu na bosenské Srby tak, aby z nich vychovaly občany věrné dynastií, a teprve poté sjednotit Bosnu a Hercegovinu se zbytkem chorvatských zemí v jeden autonomní jihoslovanský stát.²¹⁰ Časově Sarkotič počítal s tím, že celý proces vychování prohabsbursky orientovaných občanů, stejně jako místní chorvatské elity, která by byla schopna v Bosně a Hercegovině vést místní úřednický aparát, by trvalo dvacet až třicet let.²¹¹ Sarkotičův životopisec Dinko Čutura u jeho trialistických postojů připomíná, že jejich plným zastáncem se stal až zhruba posledním rokem války, do té doby jeho názory na jihoslovanskou otázku vycházely ze tří hlavních premis, jimiž bylo nekompromisní odmítání jugoslavismu, obhajoba dualismu a zdůrazňování nesmiřitelných rozdílů mezi Srby a Chorvaty.²¹²

²⁰⁸ Katoličtí Chorvaté zde měli být zastoupeni 2 849 995 obyvatel, Srbové 1 583 940 a Muslimové 612 137, viz Luka Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914-1918* (Tuzla: Univerzal, 1980), s. 162.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 159–162.

²¹⁰ Dinko Čutura, *Stjepan Sarkotić, posljednji zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine* (Zagreb: AGM, 2019), s. 220–221.

²¹¹ Tamtéž, s. 236–237.

²¹² Tamtéž, s. 221.

4.4 Odmítnutí dualismu Záhřebskou rezolucí

Domácí politika v Chorvatsku-Slavonii se s nástupem nového panovníka rovněž změnila. Nejvýznamnější změnou v první polovině roku 1917 byla změna na bánské stolici, když odstoupil baron Ivan Skerlec a císař jmenoval 29. června téhož roku novým bánem Antuna Michaloviće. Jeho nástup do funkce se pojil s určitou změnou už jen proto, že narozdíl od jeho předchůdce byl členem v Saboru nejsilnější srbsko-chorvatské koalice. Jelikož však vyhlásil podporu Nagodbě a unii s Uherskem, stal se nový bán a jeho vláda rychle terčem kritiky, právě pro tato stanoviska. Stjepan Radić se nového bána během interpelace tázal, zda je schopen jako formálně nejvyšší zástupce Chorvatů iniciovat napříč politickými stranami sjednocení Chorvatů, Srbů a Slovinců v rámci monarchie do autonomního Chorvatského království, přičemž podpořil Májovou deklaraci jako správnou. Dualismus explicitně ve svých úvahách o budoucnosti vyloučil, když řekl, že sjednocení habsburských Jihoslovanů do jednoho autonomního celku vidí jako měkkí variantu korekce hranic v důsledku války; za radikálnější verzi označil možnost vzniku Jugoslávie již mimo hranice habsburské monarchie, kde by mohli být i Srbové a Bulhaři.²¹³ Oponenti politiky Nagodby jako řešení neviděli již ani rozšíření chorvatského státu v rámci Uherska v rozsahu, který v zásadě navrhoval Stjepan Sarkotić, tedy spojení Chorvatska-Slavonie s Dalmácií a přičlenění Bosny a Hercegoviny, jak řekl “disident” chorvatsko-srbské koalice Srđan Budisavljević, politik srbské národnosti. Podle něj by Chorvatsko nezískalo žádné další výhody, a to ani za předpokladu, že by se výše zmíněný územní rozsah podařilo v rámci Uherska prosadit, protože jednak by stále pokračoval nevýhodný vztah vůči Budapešti, především by ale nedošlo ke sjednocení všech jižních Slovanů, především Slovinců a připojení Istrie, čímž by jihoslovanská otázka zůstala i do budoucna nevyřešená.²¹⁴

Iniciátorem politické akce ke sjednocení jihoslovanských politických sil v monarchii a v opozici vůči bánskému režimu se ovšem stala Starčevićova strana práva (milinovci), kterou od smrti Mileho Starčeviče v březnu 1917 vedl Ante Pavelić. V období po Starčevićově smrti a s nástupem Paveliće do čela strany došlo v milinovské straně k významnému přerodu, který ji posunul plně k jugoslavismu a ke snaze integrovat jugoslávské hnutí v habsburské monarchii. Chorvatský liberální historik Josip Horvat soudil, že se strana pod Pavelićovým

²¹³ Krizman, s. 113–115.

²¹⁴ Tamtéž, s. 123–125.

vedením vrátila k původní myšlence otce zakladatele Anteho Starčevića, tedy emancipace Chorvatska na habsburské monarchii, a zároveň opustila vyhraněně antisrbský tón, neboť naopak se nyní strana snažila v rámci integrace jihoslovanských sil v monarchii najít se Srby společnou řeč.²¹⁵

Podle Anteho Paveliče byla srbsko-chorvatská koalice v podobě, v jaké se v letech 1917–1918 nacházela, překonaná, jelikož měla svázané ruce *Nagodbou* a obecně uníí Chorvatska s Uherskem, kterou považoval za neuspokojivou a neumožňující naplnit chorvatské aspirace, natož jihoslovanské sjednocení v habsburské monarchii. Během svého vystoupení na půdě Saboru 3. srpna 1917 se věnoval historii této koalice, již sice dával k dobru, že přispěla k pádu režimu Khuen-Héderváryho, ovšem stavil se apriori proti jakékoliv vládě, která kooperovala s uherskou mocí v rámci uhersko-chorvatského dualismu. Základním problémem byla podle Paveliče skutečnost, že ať už se jednalo o vládu kteréhokoliv bána, musel část své energie vždy vynakládat na úsilí přesvědčit národ, že koná v jeho, nikoliv v uherském zájmu. Dále připomínal, že není možné dojít k rovnoprávné dohodě s Maďary, jelikož oni se nikdy nevzdají své hegemonie a cíle vytvořit, i na úkor Chorvatska, velký národně maďarský stát.²¹⁶

V rámci integrační akce politických sil v jihoslovanských částech monarchie uspořádal Pavelič v součinnosti s Jihoslovanským klubem poslanců Říšské rady v Záhřebu konferenci, jež se měla zabývat budoucí politickou strategií ohledně jihoslovanské otázky. Akce zároveň měla být nezávislá na krocích bánské vlády, kterou považoval Pavelič za ostudu Chorvatů, neboť podle něj vůbec nereflektovala národní ambice Chorvatů (potažmo Jihoslovanů z habsburské monarchie), tím více v době, kdy podle něj i mnohem menší národy definovaly své národnostní požadavky. Setkání, kterému Pavelič předsedal, se konalo 2. a 3. března 1918 v Záhřebu a z politických sil se jej účastnili členové jím vedené Starčevićovy strany práva, členové srbsko-chorvatské koalice, nespokojení s její politikou, slovinští lidovci (včetně Antona Korošce), chorvatští sociální demokraté, pokrokové proudy ze Slovinska, Chorvatska i Bosny a Hercegoviny, představitelé všech národností v Dalmácii i zástupci Chorvatů z Istrie a Mezimuří. Účast naopak odmítli představitelé selské strany Stjepana

²¹⁵ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske, prvi dio* (Zagreb: August Cesarec, 1990), s. 351, dále např. Stjepan Matković, „Pravaštvo i 1914. godina”, *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 11, č. 22 (2), s. 51–52.

²¹⁶ Krizman, s. 126–127.

Radiće a oficiální představitelé chorvatsko-srbské koalice.²¹⁷

Záhřebské setkání politických elit jihoslovanských národů habsburské monarchie bylo reakcí politiků nespokojených s dosavadním postavením svých národů; zatímco Slovincům vadila hlavní orientace jejich zemí na rakouské centrum, Chorvaté kritizovali dualismus a postavení svých zemí v kontextu *Nagodby* a uhersko-chorvatské unie, stejně jako neuspokojivé postavení Dalmácie v rámci monarchie a neřešení otázky Bosny a Hercegoviny. Ve sjednoceném hnutí rakousko-uherských jižních Slovanů viděli příležitost k získání většího politického vlivu, zároveň chtěli definovat politický program, zohledňující jejich národnostní aspirace. Hlavním motivem konference byla národní jednota, národní sjednocení a idea jednoho společného národu o třech větvích.²¹⁸

Výsledkem konference bylo přijetí Záhřebské rezoluce, v níž dotyční politici deklarovali své hlavní cíle. V kontextu výzkumu vývoje myšlenky trialismu představuje tato rezoluce důležitý milník, neboť zde došlo k posunu v rámci diskusí o jihoslovanské otázce. Bylo tomu tak ve vztahu k habsburské monarchii a k řešení jihoslovanské otázky, neboť na rozdíl od Májové deklarace, na kterou Záhřebská navazovala, v ní nebyla ani zmínka o tom, že by sjednocený jihoslovanský stát měl existovat v rámci monarchie či nějakým způsobem spojený s habsbursko-lotrinskou dynastií.²¹⁹

Deklarace sestávala ze čtyř bodů. První se vyjadřoval pro národní nezávislost, sjednocení a svobodu ve vlastním, svébytném státě společného národa Srbů, Chorvatů a Slovinců s rovností víry a národů, s ohledem na historicko-politickou kontinuitu. Druhý bod definoval teritoriální rozsah, přičemž se mělo jednat o území, na nichž nepřetržitě zmíněné tři národy (jazykem deklarace jeden národ o třech větvích) žije, zároveň by zaručoval kulturní autonomii národnostním menšinám. Třetí bod se hlásil k cíli sjednotit stát na základě plné občanské svobody a demokratických principů s důrazem na svobodu jednotlivce, a čtvrtý bod žádal, aby bylo Chorvatům, Slovincům a Srbům umožněno účastnit se budoucí mírové konference. Záhřebská deklarace zároveň položila základy pro pozdější organizaci společného parlamentu, který by zastupoval Chorvaty, Srby i Slovince, což vyvrcholilo na

²¹⁷ Krizman, s. 155–156.

²¹⁸ Zlatko Matijević, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919)“, *Fontes : izvori za hrvatsku povijest* 14, č. 1 (2008), s. 42–43.

²¹⁹ Matijević, *Narodno vijeće...*, s. 43.

podzim 1918 v posledních dnech monarchie.²²⁰

Záhřebská deklarace je důležitá především proto, že definovala požadavky zástupců jihoslovanských národů již podstatně radikálněji než předchozí Májová deklarace a nastoupila naplno na trajektorii postupného rozchodu s habsburskou monarchií, jelikož narozdíl od předchozí deklarace ji ve svých požadavcích vůbec nezmiňovala. Jako další důležitý bod je třeba uvést nespokojenost s návrhy “oficiálních” trialistických řešení, které byly omezené již proběhlou uherskou korunovací Karla I., a tedy nemožností revidovat dualismus, jelikož jednota jižních Slovanů, vyjádřená v záhřebské deklaraci, chtěla především spojení tří jihoslovanských národů v monarchii, které by šlo napříč dualistickými hranicemi a které také nebylo preferováno ani uherskou, ani rakouskou vládou.²²¹

Rezoluce se setkala s kritikou především ze strany frankovských kruhů. Ivo Frank, představitel Čisté strany práva, kritizoval jugoslavismus a tendence ke sjednocení, prosazované Májovou i Záhřebskou deklarací, jako snahu srbsko-chorvatské koalice uvrhnout chorvatský národ do ještě větších problémů. Zmínil, že vidí časovou korelaci mezi nástupem režimu bána Mihaloviće a vzestupem aktivity politiků srbsko-chorvatské koalice a milinovské Starčevićovy strany práva, které do té doby byly pasivní a nestaraly se podle něj o národní politiku. Ve věci milinovské strany poznamenal, že záhřebskou deklarací definitivně odvrhla svou legitimistickou politiku a vydala se na cestu národní katastrofy v podobě jugoslavismu. Proti jugoslavismu argumentoval slovy chorvatských navrátilců z vojenského tábora v Rusku, kde se v roce 1916 nacházela srbská armáda, chystající se jít na pomoc Rumunsku, přičemž ti chorvatští vojáci, kteří nehodlali jít se srbskou armádou do akce, měli být Srby krutě mučeni. Srbská armáda zde měla dávat najevo, že po válce budou Chorvatsko, Slavonie, Dalmácie i Bosna a Hercegovina připojeny k Srbsku a všem bude vládnout srbský král Petr I.²²²

Politickou spolupráci se Srby a Slovinci s cílem sjednocení jihoslovanských národů ve společný stát v polemice s Ivou Frankem naopak hájil poslanec za Starčevićovu stranu práva

²²⁰ Krizman, s. 156–158.

²²¹ Đaković, s. 159–160. Zatímco rakouské vládě na konceptu vadila otázka Slovinců, kteří byli součástí rakouských zemí a rakouská vláda nehodlala umožnit Slovincům více se od centra odpoutat, uherská vláda nehodlala zrušit dualistické uspořádání a uhersko-chorvatskou unii, která byla jedním z hlavních problematických bodů pro Chorvaty. Pro Maďary byla dále velmi citlivá otázka národnostního sebeurčení a podle barona Sarkotiće by tento bod při jakýchkoliv jednáních patrně co nejvíce blokovali, Viz Đaković, s. 162.

²²² Krizman, s. 172–174.

Dragutin Hrvoj, který ve spolupráci jihoslovanských národů neviděl negaci chorvatského národa, nýbrž společnou obranu jihoslovanských zájmů proti nadvládě Němců a Maďarů, jak podle něj bylo v praxi nejpozději od uhersko-chorvatského vyrovnání v roce 1868. Ideu jugoslávského státu hájil jako pozitivní příklad bratrské spolupráce a myšlenku Jugoslávie představoval jako společný štít, hájící zájmy jejích jednotlivých národů.²²³

Na názorovém střetu těchto dvou mužů lze sledovat základní argumentační linku příznivců a odpůrců realizace jihoslovanského státu. Zatímco z hlediska Franka a jeho chorvatského řešení jihoslovanské otázky v monarchii představoval jugoslavismus zradu cílů chorvatského národa a jeho odevzdání do rukou srbské hegemonie, z hlediska Hrvoje a politiků podporujících záhřebskou deklaraci se jednalo o bratrskou spolupráci jihoslovanských národů, kteří měli jihoslovanským státem vytvořit silnější celek, schopný efektivněji bránit jednotlivé národnosti jej tvořící a jejich zájmy před silnějšími národnostmi a aktéry v regionu.

4.5 Návrhy řešení jihoslovanské otázky vojenskými špičkami

Otázka budoucího uspořádání na Balkáně byla na počátku jara 1918 důležitá pro vojenské i politické špičky Rakousko-Uherska, i pod vlivem příznivého vývoje války. Ruská fronta přestala existovat uzavřením míru v Brestu litevském 3. března 1918, což ovlivnilo i pozici Rumunska, které nebylo schopné ve válce pokračovat a kapitulaci podepsalo v květnu téhož roku. Důležitou se tak stala otázka, jak uspořádat balkánský poloostrov v případě vítězství Ústředních mocností ve válce a jak bude v tomto kontextu řešena jihoslovanská otázka habsburské monarchie.

Ve věci řešení jihoslovanské otázky na straně elit habsburské monarchie se angažoval bosenský guvernér Sarkotić, jehož základními ideovými východisky byla striktní opozice vůči jugoslavismu, neboť ve vytvoření jugoslávského státu viděl expanzivní nástroj srbské politiky. Další jeho premisou bylo přesvědčení, že Chorvaté a Srbové jsou vůči sobě v jistém protikladu, neboť se jedná o reprezentanty civilizačního Západu a Východu. V případě vzniku jugoslávského státu by podle něj došlo k okamžitým bojům o politickou moc v něm, přičemž Srbové by i díky své početní většině měli převahu. Zmínil přitom roli pravoslavné

²²³ Krizman, s. 176–177.

církve, která měla v srbském státě výsostní postavení již od dob dynastie Nemanjićů,²²⁴ a že by tedy bylo pravděpodobné, že by společně se srbskou hegemonií opanovala celý stát, který by se tím stal součástí východní civilizace.²²⁵ Své názory na jihoslovanskou otázku prezentoval 4. března 1918 politickým špičkám Uherska, včetně ministerského předsedy Sándora Wekerleho, přičemž zdůrazňoval, že Srby ovládaný jihoslovanský stát je nebezpečím i pro Maďary, kteří chtějí-li předejít chorvatské iredentě, mají zlepšit své vztahy s Chorvaty a žít s nimi v míru. Podobná stanoviska prezentoval o dva dny později i během audience panovníkovi, jemuž sdělil potřebu sjednocení Chorvatska a Slavonie s Dalmácií a urychlenou přípravu přičlenění Bosny a Hercegoviny, celé v rámci subdualismu pod kuratelou Budapešti, ovšem za předpokladu revize *Nagodby* a zákona z roku 1868 tak, aby byl stav příznivější pro chorvatskou stranu. Na císařův dotaz ohledně řešení slovinské otázky odpověděl, že je třeba sjednotit slovinské země do jednoho celku v rámci Předlitavska.²²⁶ Za účelem diskuse o jihoslovanské otázce se v Sarajevu 13. a 14. května 1918 sešli vojenscí představitelé balkánské fronty s bosenským guvernérem Sarkotićem, konkrétně vojenský guvernéř okupovaného Srbska Adolf von Rhemen a vojenský guvernéř okupované Černé Hory, dřívější předseda rakouské vlády a spolupracovník Karla I. Heinrich Clam-Martinić.²²⁷ Clam-Martinić vyloučil možnost obnovení nezávislosti Srbska a Černé Hory a jako řešení uvedl dvě možnosti - prvním by bylo spojení všech zemí v monarchii s chorvatským a srbským obyvatelstvem do jednoho celku, který by byl součástí Uherska na základě subdualistického principu, ovšem vzhledem k vyvážení rovnováhy mezi Vídní a Budapeští jej podmiňoval realizací rakousko-polského vyrovnání.²²⁸ Další možností by bylo připojit Srbsko²²⁹ a Černou Horu k monarchii jako korunní země, s čímž souhlasil vojenský guvernéř Srbska baron Rhemen.²³⁰

Jistou skepsi ke Clam-Martinićově návrhu vyjádřil Sarkotić, který řekl, že je třeba vždy

²²⁴ Panovala v srbském státě mezi lety 1166–1371.

²²⁵ Čutura, s. 241.

²²⁶ Tamtéž, s. 221–225, dále Krizman, s. 245–246.

²²⁷ Lothar Höbelt, *Stehen oder fallen? Österreichische Politik im Ersten Weltkrieg* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2015), s. 256.

²²⁸ Tedy zřízením Polského království, konstituovaného na dobytých územích bývalé Kongresovky, spojeného personální unií s Rakouskem, čímž by se habsburská monarchie částečně přetvořila ve federativní stát.

²²⁹ Jednalo by se o severní polovinu Srbska, tu, kterou Rakousko-Uhersko okupovalo jako C. a k. generální guvernérát Srbsko.

²³⁰ Čutura, s. 238–239.

nahlízet na Jihoslovany jako na tři oddělené národnostní skupiny - Slovince, Chorvaty a Srby, přičemž Slovinci jsou alpským národem, Srbové balkánským a Chorvaté určitým mezistupněm. Jugoslavismus označil za produkt Slovinců, kteří poměrům na Balkáně ze všech národů rozumí nejméně, a obecně zahraničních, se situací neobeznámených aktérů; vlivem zahraničí také ponejvíc vysvětloval změnu stanovisek Májové a Záhřebské deklarace, vyznačující se odklonem od habsburské monarchie.²³¹ Na schůzce zopakoval své již dříve zmiňované plány, spočívající v připojení Dalmácie k Chorvatsku-Slavonii a připravit i připojení Bosny a Hercegoviny k němu, přičemž tento jihoslovanský stát by existoval buď v rámci výše uvedené modifikované uhersko-chorvatské unie, nebo by si Bosna a Hercegovina ponechala svébytné postavení v rámci monarchie jako *corpus separatum*.²³² Alternativou, byť patrně nepravděpodobnou, by bylo přiřazení všech Chorvaty obývaných území Předlitavsku a všech Srby obývaných území Zalitavsku.²³³

Všichni tři zmínění vojenští představitelé se ve své diskusi jihoslovanské otázky shodli jednak na anexi Srbska a Černé Hory, dále na zachování dualismu, v rámci kterého se veškeré záležitosti měly řešit. Shoda panovala rovněž na potřebě řešit slovinskou otázku výhradně v rámci Předlitavska, a to vytvořením slovinského územního celku, jenž by ovšem nenarušil celistvost korunních zemí Štýrska a Korutan. Ve věci Srbska a Černé Hory mezi dotýcnými panoval konsensus o jejich ponechání v rámci monarchie. Zatímco Clam-Martinič a Rhemen prosazovali jejich blíže nespecifikované připojení k monarchii v pozici korunních zemí, Sarkotič prosazoval připojení Černé Hory a starého Sandžaku k Bosně a Hercegovině, zatímco okupované Srbsko se mělo stát součástí Uherska jako bánovina Mačva.²³⁴

Dva týdny nato, 28. května, přijal Sarkotiče na audienci Karel I., jenž s ním o této záležitosti hovořil a který o dva dny později na Sarkotičovu radu svolal korunní radu, kam pozval i oba předsedy vlády, společného ministra zahraničních věcí Istvána Buriána, společného ministra války Rudolfa Stögera-Steinera a chorvatského bána Antuna Mihaloviće a kde se měla řešit především jihoslovanská otázka. Předseda uherské vlády Wekerle na schůzce vyslovil návrh pro připojení Dalmácie k Chorvatsku-Slavonii a Bosny a Hercegoviny přímo k

²³¹ Krizman, s. 246–247.

²³² Tamtéž, s. 247.

²³³ Čutura, s. 243.

²³⁴ Tamtéž, s. 243.

Uhersku jako *corpus separatum*, zatímco jeho rakouský protějšek Seidler trval na tom, že Dalmácie patří pod svrchovanost Vídně a že si neumí představit, že by Říšský sněm umožnil připojení Bosny a Hercegoviny Uhersku jako *corpus separatum*. Chorvatský bán dodal, že v Chorvatsku převažují snahy vytvořit Velké Chorvatsko, a to připojením Dalmácie i Bosny a Hercegoviny, a striktně se postavil proti tomu, že by se v Chorvatsku prosazovaly projugoslávské nálady. Ve věci Dalmácie dále Sarkotić podpořil Wekerleho, avšak vyloučil jeho návrh připojení Bosny a Hercegoviny k Uhersku jako *corpus separatum*, nýbrž navrhoval její připojení k Chorvatsku.²³⁵ Při této zmínce zopakoval, že tímto způsobem by si mohli Maďaři snáze předejít Chorvaty a zlepšit tak vzájemné vztahy, čímž zopakoval dřívější vyjádření, že oba národy musí navzájem spolupracovat, chtějí-li si oba udržet stabilní postavení.²³⁶ Dále dodal, že spory mezi Seidlerem a Wekerlem musí rozsoudit panovník, který ovšem oběma premiérům doporučil vyřešit záležitosti parlamentní cestou.²³⁷ Jihoslovanská otázka se zde ovšem nevyřešila, především na základě protichůdných stanovisek obou ministerských předsedů ohledně pozice Dalmácie.

Neúspěch těchto jednání a neschopnost vyřešit jihoslovanskou otázku zpětně přičítal Karel I. především Maďarům, přičemž zajímavá je jeho poznámka, že Maďaři znemožňovaly řešit vnitřní problémy habsburské monarchie stejně, jako mařili rakouští Němci válečná jednání s nepřáteli o možném příměří. Na samotné jednání korunní rady v květnu 1918 vzpomínal císař pouze ve stručnosti s tím, že se tam měla řešit jihoslovanská otázka jako hlavní bod a že chtěl najít kompromis mezi rakouskou a uherskou vládou, ovšem zcela neúspěšně. Karel vyčítal Maďarům, že jejich nekonečné lpění na celistvosti území zemí koruny svatého Štěpána jim znemožňovalo jakoukoliv diskusi o možnosti řešení jihoslovanské otázky. Osobně litoval, že díky této zaslepenosti vytrvale odmítali realizovat velkochorvatské řešení, spočívající ve sjednocení Chorvatska-Slavonie, Bosny a Hercegoviny do jedné chorvatské říše, která by byla spojena s Uherskem personální unií. Místo toho uherští představitelé trvali na přímém připojení Bosny a Hercegoviny k Uhersku, s eventuálním připojením Dalmácie k Chorvatsku-Slavonii, přičemž tím by oba tyto jihoslovanské celky zůstaly oddělené. V neposlední řadě na jednání korunní rady zmiňoval i absurdní postavení Dalmácie, kterou měl sám hájit jako uherské území z titulu uherského krále, zároveň jako

²³⁵ Krizman, s. 248–249.

²³⁶ Čutura, s. 246.

²³⁷ Krizman, s. 249.

rakouský císař měl hájit i integritu Rakouského císařství, včetně korunní země Dalmácie.²³⁸ Ostatně na podobný problém upozorňoval již Františka Ferdinanda jeho poradce, profesor práva Heinrich Lammasch, tedy že postavení Dalmácie bylo nejednoznačné a vznikala tím paradoxní situace, kdy si ji teoreticky mohly nárokovat obě poloviny monarchie.²³⁹

4.6 Tiszova cesta do Sarajeva a Pilarův trialismus

Skutečnost, že jihoslovanská otázka a její řešení jsou klíčové pro další existenci habsburské monarchie, si Karel I. uvědomoval po celou dobu svého dvouletého panování. Za účelem znovu najít řešení jihoslovanské otázky se na začátku září 1918 spojil s hrabětem Istvánem Tiszou, který, ačkoliv v té době nezastával žádnou vládní funkci, byl stále považován za nejvlivnějšího uherského politika. Panovník Tizu pověřil setkáním s představiteli habsburských Jihoslovanů v Záhřebu a Sarajevu a nalezením společného řešení jihoslovanské otázky, které by odvrátilo hrozící kolaps impéria.²⁴⁰

Tisza se 13. září 1918 v Záhřebu setkal s hlavními představiteli bánského režimu i s vrcholnými politiky srbsko-chorvatské koalice, dále putoval do Sarajeva, kde se na doporučení Sarkotiće setkal i s Ivem Pilarem, který mu předložil svůj návrh řešení jihoslovanské otázky.²⁴¹ Během vzájemné diskuse Pilar nastínil svou koncepci řešení jihoslovanské otázky, kterou označil jako austrofilskou, přičemž objasnil okolnosti, které k tomu vedly. Při následném exkursu do historie osmi století vzájemných uhersko-chorvatských vztahů deklaroval, že vzájemné soužití bylo po jeho velkou většinu bezproblémové, potíže nastaly až v 19. století s momentem, kdy chtěli Maďaři udělat z Uherska národnostně maďarský národní stát. Zároveň podle něj uherské elity fatálně podcenily a nepochopily Srby a srbský nacionalismus, což se odráželo v jejich podpoře Srbů na úkor Chorvatů. V této záležitosti Pilar Tiszovi předestřel, že srbský nacionalismus v součinnosti se srbskou pravoslavnou církví svým národním hnutím sleduje ovládnutí Chorvatů a Bulharů a jejich přičlenění do společného velkosrbského státu.²⁴²

²³⁸ Feigl, Erich (Hrsg.), s. 238.

²³⁹ Stephan Verosta, *Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897–1914* (Wien: Europa Verlag, 1971), s. 586–587.

²⁴⁰ Zlatko Matijević, „Ivo Pilar and the Art of the Possible: Croatia between Central Europe and the Balkans“, *Review of Croatian History* 5, č. 1 (2009), s. 95.

²⁴¹ Krizman, s. 254–257.

²⁴² Viz dříve zmíněné výhrady chorvatských politiků vůči maďarským sympatiím k Srbům, např. za vlády Benjamina Kállaye a Khuena-Héderváryho.

Pilarovy návrhy řešení jihoslovanské otázky Tiszovi souvisely s jeho rozsáhlou studií, jejíž přečtení uherskému předákovi doporučil. Jedná se o knihu *Jihoslovanská otázka a světová válka*, přičemž jde patrně o nejkompexnější studii z pera dobových aktérů, jež se touto myšlenkou zabývá. Pilar zde rozsáhle úročí své hluboké znalosti a předkládá studii, zabývající se historií jihoslovanské otázky od středověku až do 20. století, přičemž zohledňuje vývoj jednotlivých balkánských států z politického, sociologického i demografického hlediska. Hodnotí zde i vývoj vztahů mezi habsburskou monarchií, Balkánem a specificky jejími balkánskými teritorii. Pilarova kniha představuje ucelené dílo, objasňující principy chorvatských trialisticky uvažujících politiků, kteří se svými argumenty staví proti jugoslávskému sjednocení a popírají myšlenku, že Srbové a Chorvaté tvoří dvě větve stejného národa, sjednoceného společným jazykem.

Pro výzkum diplomové práce je nicméně stěžejní Pilarova koncepce řešení jihoslovanské otázky, jelikož se jedná o podrobně teoreticky rozpracovanou koncepci trialismu. Ve zmíněné knize se této záležitosti věnuje její autor v 9. kapitole, v níž podává konkrétní návrhy. Východiskem je především sjednocení Bosny a Hercegoviny, Dalmácie a Chorvatska-Slavonie, čímž by vznikl dostatečně silný celek, který by se vzájemně doplňoval, a zároveň by tak došlo k realizaci trialistického programu. Ten popisoval již v předcházejících částech studie, v souvislosti s politickým vývojem Chorvatska-Slavonie a jeho postupného zaostávání na začátku 20. století, čehož využívala srbská propagandistická literatura k vyzdvihování Srbska jako lépe se vyvíjejícího státu, než jaký byl vývoj Chorvatska-Slavonie. V myšlence trialismu tehdy viděl možné východisko z této krize a její řešení, které by zároveň mohlo otupit srbskou propagandu proti Rakousko-Uhersku na Balkáně. Idea trialismu se zároveň stala podle Pilara o to aktuálnější po anexi Bosny a Hercegoviny, přičemž realizovaná nebyla zejména pro neochotu obou polovin monarchie přepustit anektované území druhé z nich, pročez vznikla situace, která nevyhovovala podle autora konceptu nikomu a která znemožňovala sjednocení jihoslovanských zemí monarchie do jednoho celku.²⁴³

Pilarovo řešení jihoslovanské krize nejprve prezentuje Bosnu a Hercegovinu, Dalmácii a Chorvatsko-Slavonii jako jeden celek, tvořící dohromady jakýsi most mezi střední Evropou a balkánským poloostrovem, díky čemuž se jednalo o atraktivní území, čehož si v minulosti

²⁴³ Ivo Pilar, *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat* (Zagreb: Školska knjiga, 2021), s. 504–506.

byly vědomy všechny říše, které expandovaly na Balkán.²⁴⁴ Srbsko bylo podle něj úspěšnější především v tom, že rozvíjelo národnostní hnutí, čímž se jeho politika stala pro jeho obyvatele atraktivní, a odmítal tvrzení, rozšířené v monarchii, že veškeré zhoršení vztahů nastalo až s nástupem dynastie Karađorđevićů na srbský trůn. Ve skutečnosti se podle něj měly věci naopak, tedy že Karađorđevićové pochopili, že chtějí-li se udržet na trůně, musí provádět srbskou nacionalistickou politiku, a že by tak učinila i jakákoliv jiná dynastie, chtěla-li se na bělehradském trůně udržet. Rakousko-Uherskem dostatečně neřešená jihoslovanská otázka a situace nastalá po anexi Bosny a Hercegoviny navíc dala srbské vládě další výhodu v šíření své národnostní politiky a sebe prezentace jako jihoslovanského Piemontu obecně v oblasti západního Balkánu.²⁴⁵

Prvním krokem, který Pilar navrhoval k vylepšení situace na jihu monarchie, bylo odstranění tzv. „pokřiveného dualismu,“ který šel proti duchu chorvatské národní politiky a napomáhal tak svým negativním vlivem tomu, aby se pro Chorvaty stala atraktivní politika Srbska a Itálie. Zároveň volal po sjednocení Chorvatska-Slavonie, Bosny a Hercegoviny a Dalmácie, jelikož tyto země podle něj tvořily přirozeně jeden celek, a to nikoliv pouze z národnostního hlediska, ale i z hospodářského, politického a obecně geografického. Bylo tomu tak podle něj i navzdory skutečnosti, že tyto země se po staletí vyvíjely nezávisle na sobě a netvořily vzájemně jeden celek.²⁴⁶

Nutnost sjednocení Chorvatska-Slavonie, Dalmácie a Bosny a Hercegoviny do jednoho celku vyplývaly podle Pilara nejen z politických důvodů, ale i z hospodářských a přírodních podmínek, jelikož každá země měla úplně jiné přírodní podmínky, díky čemuž mohl sjednocením vzniknout různorodý celek, který by se vzájemně doplňoval. Naopak v té době panující rozdělení zmíněných zemí do vzájemně oddělených celků bylo podle něj příčinou celkové hospodářské a ekonomické zaostalosti rakousko-uherského jihu, jelikož tyto regiony se vzájemně nepodporovaly. Argumentoval, že Dalmácie je přirozeným pobřežím Bosny a Hercegoviny a že je samo o sobě politickým nonsensem oddělit od sebe centrum regionu od jeho pobřeží. Dalmácie sama o sobě má podle něj jen jedno odvětví, díky kterému může ekonomicky existovat, a to námořnictvo a s ním se pojící status dopravního spojení se světem přes Jaderské moře, což ovšem nemůže existovat samo o sobě a s někým

²⁴⁴ Pilar, *Južnoslavensko...*, s. 528.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 530–532.

²⁴⁶ Tamtéž s. 534.

musí být Dalmácie spojená, aby tyto služby mohla někomu nabídnout, přičemž zmíněný partner by mohl námořnictva využít především k ekonomické realizaci (jako tomu bylo, jak Pilar zmiňoval, např. v období, kdy Dalmácii držela Benátská republika). Dodal, že zcela přirozeně tímto partnerem byla Bosna a Hercegovina, s níž tvořila Dalmácie geograficky i přírodními podmínkami jeden celek. Navíc se obě země hospodářsky výhodně doplňovaly - Dalmácie neměla suroviny a plodiny, ale měla strategické postavení a námořnictvo, což neměla Bosna a Hercegovina, která však disponovala dostatkem masných i mléčných produktů.²⁴⁷

Postavení Chorvatska-Slavonie popisoval Pilar jako postavení torza, neschopného plně samostatného hospodářského života už jen proto, že v rámci Uherska se nacházelo v pozici periferie, příhraničního kraje, který se nemůže hospodářsky rovnat uherskému centru. Sjednocení s Dalmácií a Bosnou a Hercegovinou by dalo Chorvatsku-Slavonii příležitost stát se hospodářským centrem a vytvořit tak hospodářsky a ekonomicky dostatečně silný celek.²⁴⁸

Následně Pilar analyzoval příčiny neúspěchu hospodářského i politického vývoje v jihoslovanských zemích habsburské monarchie. Zamyslel se nad alternativou, kdyby v roce 1878 nepřevládli zájem vojenských kruhů a dvora, ale dualisticky orientované strany, přičemž konstatuje, že v takovém případě by Bosna a Hercegovina zajisté připadla Srbsku, které by velkou většinu místního obyvatelstva asimilovalo a celé území by tak přetvořilo v srbské země. Tím by Srbsko vyhrálo politický souboj o jihoslovanskou hegemonii na Balkáně, neboť by bylo pouze otázkou času, kdy by Srbové uspěli se svou národnostní agitací i v Trojjediném království, jež by monarchie dříve či později ztratila.²⁴⁹

Dále Pilar rozebíral možnosti řešení jihoslovanské otázky, které viděl tři. První verzí bylo rozdělení jihoslovanského území mezi dvě poloviny monarchie, což však odmítal, jelikož, jak již dříve deklaroval, tento stav byl příčinou všeho zla na slovanském jihu habsburské monarchie. Druhou možností byl v praxi subdualismus, jelikož Pilar navrhoval sjednotit všechny jihoslovanské země v rámci jedné z polovin dualistické monarchie. Nevýhodou však byla skutečnost, že tato varianta by výrazně narušila do té doby existující rovnováhu mezi Předlitavskem a Zalitavskem a vychýlila by ji ve prospěch Uherska, jelikož, aby nebyla

²⁴⁷ Pilar, *Južnoslavensko...*, s. 542.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 544.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 547.

porušena uherská korunovační přísaha, by se tato možnost realizovala pravděpodobně v rámci Uherska. Navíc Rakousko a Říšská rada by podle Pilara nikdy neumožnily předání Dalmácie i Bosny a Hercegoviny, jakož i všechny vazby na Balkán a Východ Maďarům. Třetí možností pak byla revize dosavadních poměrů, panujících ve státě, a vytvoření jihoslovanského celku, který by měl stejný vztah k oběma polovinám monarchie, nebo by se jednalo přímo o federalismus, neboť tento celek by měl mít stejné postavení jako Předlitavsko i Zalitavsko.²⁵⁰

Ve věci budoucího vývoje monarchie psal Pilar závěrem knihy, že až válka skončí, bude třeba revidovat rakouské lpění na tom, že Dalmácie je rakouská korunní země. Vídeňská vláda na přináležitosti Dalmácie mezi země na Říšské radě zastoupené dlouhodobě lpěla především z důvodu prestiže a jisté symboliky, že kdo ovládá Dalmácii, ovládá Jadran, ačkoliv v realitě nebylo Rakousko schopné finančně ani jakkoliv jinak tuto korunní zemi podporovat, ani ji nevyužít z námořního hlediska, jelikož hlavními centry rakouské námořní dopravy byl v první řadě Terst, a poté přístavy na Istrii. Dalmácie byla izolovanou periferií, bez kvalitního a dostatečného spojení se zbytkem Předlitavska. Dalmácie jednak neměla se zbytkem Předlitavska pozemní hranici, jelikož byla od něj oddělena územím Chorvatsko-slavonského království, dále ji obecně od severních částí monarchie odděloval kopcovitý a těžko přístupný terén severní Dalmácie a jižního Chorvatska.²⁵¹

Pilar počítal s tím, že až skončí válka, tak nastane vhodný moment pro vyřešení jihoslovanské otázky v monarchii, neboť psychologicky převládne pocit jednoty a ochoty problémy řešit, což nedopustí jednotlivým politikům jednat pouze v jejich vlastním zájmu, jako tomu bylo do té doby. Zároveň podle něj měli Maďaři v budoucnu ustoupit od svého záměru maďarizace celého uherského státu (včetně Chorvatska-Slavonie), neboť tato politika se ukázala neúspěšnou, o to více za války. Navíc se nenaplnily plány maďarských představitelů, že Srbové budou jejich spojenci proti Chorvatům, jak se ukázalo za války, kdy se Srbové v monarchii většinově spojili s Chorvaty, díky čemuž proti sobě stály dva bloky, maďarský a chorvatsko-srbský, o podobném počtu obyvatel (každý z bloků jich měl 10 milionů), čímž se tzv. Kossuthova doktrína, jak nazýval Pilar maďarizační program, stala neproveditelnou. Veškerý dosavadní vývoj tak měl ukázat Maďarům, že tato jejich

²⁵⁰ Pilar, *Južnoslavensko...*, s. 548–549.

²⁵¹ Tamtéž, s. 564–565.

dosavadní byla chybná, neboť na jednu stranu dokázala oslabit Chorvaty, na stranu druhou ovšem posílila Srby a jejich národnostní hnutí, nikoliv celkovou maďarizaci Uherska i jihu monarchie. Z těchto důvodů podle Pilara měly nastat po konci války obecně příznivější podmínky pro vyřešení jihoslovanské otázky, spočívající, jak již je uvedeno výše, ve sjednocení chorvatských zemí do jednoho hospodářsky životaschopného celku v rámci monarchie, a to v kontextu celkové obnovy Rakousko-Uherska.²⁵²

Při diskusi s Istvánem Tiszou v září 1918 Pilar dále podotkl, že lze zachovat dualistické uspořádání monarchie, ovšem zároveň je třeba v rámci řešení jihoslovanské otázky sjednotit chorvatské země (Chorvatsko-Slavonii, Bosnu a Hercegovinu, Dalmácii a Istrii) do Chorvatského království, které by fungovalo v rámci subdualismu pod suverenitou Uherska, a to za předpokladu, že Chorvaté budou mít záruku na svobodný výkon politických práv ve svých zemích, i že budou mít kontrolu nad ekonomikou Chorvatska. Podmínkou pro tuto variantu bylo samozřejmě rakouské uznání tohoto řešení a uherské garance výše zmíněných autonomií pro Chorvaty. Tisza však tyto Pilarovy návrhy odmítl a za uherskou stranu na ně nepřistoupil.²⁵³ Učinil tak navíc velmi nevybíravým způsobem, kterým urazil přední jihoslovanské politiky. Korošec Karlovi I. velmi vyčítal, že úkolem jednat s Jihoslovany pověřil právě Tiszu, kterého označil za konfliktního člověka a za hlavního viníka světové války.²⁵⁴

Po svém neúspěšném pokusu přesvědčit Tiszu a špičky uherské politiky o nutnosti řešení jihoslovanské otázky v habsburské monarchii buď formou subdualismu, nebo přímo trialismu, představil Pilar tyto koncepty ještě 12. října ve Vídni na plénu Rakouské politické společnosti, kam jej pozval ministr financí Alexandr Spitzmüller. Jeho názory se oproti jeho dřívějším stanoviskům zradikalizovaly a posunuly se od trialismu definitivně k federalismu, neboť zde přdestřel, že reformy již není možné provést právní cestou v rámci existujícího dualismu, nýbrž přetvořit říši ve federativní stát, skládající se z jednotlivých spolkových států, z nichž jedním z nich by byl i jihoslovanský stát, a to v rozsahu, který již předtím předložil ve své studii Jihoslovanská otázka a světová válka. Na závěr prohlásil, že jestli jednotlivé národy odvrhnou habsburskou říši, zadělají si tím do budoucna na mnohem větší

²⁵² Pilar, *Južnoslavensko...*, s. 565–567.

²⁵³ Matijević, *Ivo Pilar and...*, s. 96–97.

²⁵⁴ Galandauer, s. 256.

problémy.²⁵⁵

4.7 Od trialismu k federalismu - definitivní konec trialistické myšlenky

Volání po federalismu a otevřený přechod od trialistické myšlenky k myšlence federalistické se pojily se snahou Karla I. radikálně transformovat monarchii v předvečer jejího zániku. Dělo se tak v době, kdy dohodové mocnosti vítězily na západní frontě, po kapitulaci Bulharska (k němuž došlo 29. září 1918) a hroutící se balkánské frontě.

Prvním pokusem řešit krizi bylo setkání s jednotlivými představiteli politických elit jednotlivých národů monarchie, k nimž došlo na počátku října 1918 a jimiž chtěl císař zjistit, zda je možné na základě jednání najít kompromis a sestavit širokou koaliční vládu, sestávající ze zástupců všech národů monarchie. Poté, co byl tento pokus neúspěšný, se panovník uchýlil k cestě vyřešit tento problém cestou shora, a to vydáním *Národního manifestu (Völkermanifest)*, ve spolupráci s ministerským předsedou Maxem Hussarekem.²⁵⁶ Manifest počítal se vznikem spolkových států, přičemž na území Předlitavska se mělo jednat o státy český, německý, jihoslovanský a ukrajinský.²⁵⁷ Explicitně však nejsou konkrétní státy v manifestu jmenovány, je v něm řečeno, že každý národ má mít na svém území vlastní samosprávnou složku, tvořící součást federativního státu. Zároveň zde však bylo řečeno, že manifest žádným způsobem nezpochybňuje nedělitelnost zemí svatoštěpánské koruny, čímž byla platnost manifestu omezena pouze na Předlitavsko,²⁵⁸ jelikož uherský předseda vlády Wekerle možnost jeho aplikace i na Uhersko striktně odmítl a pohrozil panovníkovi, že by v takovém případě zastavil zásobování Předlitavska potravinami.²⁵⁹ Karel nicméně ve svých vzpomínkách podotkl, že byl přesvědčen, že manifest bude v každém případě motivovat i národy v Uhersku, aby se proti tomuto stavu

²⁵⁵ Matijević, Ivo Pilar and..., s. 97–98.

²⁵⁶ Max Hussarek von Heinlein, který sloužil jako ministerský předseda Rakouského císařství mezi červencem a říjnem 1918, kdy nahradil Ernsta Seidlera, byl sám dlouho ve věci jihoslovanské otázky přímluvcem subdualistického řešení, spočívajícího v odstoupení Dalmácie a Bosny a Hercegoviny Uhersku, čímž by mohlo jednat Trojjediné království do praxe, jednak by mohlo dojít ke sjednocení chorvatských zemí do jednoho celku v rámci Uherska, viz Richard G. Plaschka (Hrsg.), *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995), s. 132.

²⁵⁷ Galandauer, s. 258.

²⁵⁸ Völkermanifest Kaiser und König Karls vom 16. Oktober 1918, in: Elisabeth Kovács (Hrsg.), *Politische Dokumente zu Kaiser und König Karl I. (IV.) aus internationalen Archiven* (Wien: Böhlau, 2004), s. 395–396.

²⁵⁹ Galandauer, s. 258.

vzepřely a nějakým způsobem si federalizaci vynutily i na uherské vládě.²⁶⁰

Obecně se mělo jednat o přestavbu na základě národnostní autonomie, korunní země měly nahradit svazové národní státy, a to v etnických, nikoliv historických hranicích. V jihoslovanské části Předlitavska měl vzniknout jeden stát, zahrnující patrně Chorvaty, Srby a Slovincy, včetně Istrie a Přímoří, což ovšem nebylo explicitně zmíněno.²⁶¹ Hlavní překážkou ovšem byla nedělitelnost uherských zemí, čímž se možnost zřízení jihoslovanského státu, odpovídajícího rozsahu dřívějších trialistických řešení, stávala nereálnou.

K realizaci sjednocení jihoslovanských zemí monarchie, avšak již mimo území monarchie, došlo 29. října 1918, kdy byl vyhlášen Stát Slovinců, Chorvatů a Srbů. Stalo se tak již v kontextu rozpadající se habsburské monarchie; den po vyhlášení nezávislosti Československa a osm dní po vyhlášení suverenity republiky Německé Rakousko. Sabor této situace tak využil k vyhlášení nezávislosti Státu Slovinců, Chorvatů a Srbů (*Država Slovenaca, Hrvata i Srba*), jenž byl realizací sjednocení jihoslovanských zemí nyní již fakticky bývalé habsburské monarchie do jednoho celku.²⁶²

Šlo o vítězství jugoslávské myšlenky a sjednocení jihoslovanských zemí habsburské monarchie do jednoho celku, což by odpovídalo cílům Záhřebské rezoluce z března 1918. V Záhřebu byl již 5. a 6. října 1918 založen národní výbor (parlament) Srbů, Chorvatů a Slovinců, který měl za úkol integrovat všechny projugoslávské síly s cílem připravit sjednocení všech jihoslovanských zemí habsburské monarchie, nyní již vně říše, a společně se Srbskem a Černou Horou. V čele národního parlamentu stál Anton Korošec, jeho místopředsedové byli Ante Pavelić a Svetozar Pribičević. Stranou, která se kromě prouherských unionistů neúčastnila jednání tohoto nově zřízeného parlamentního tělesa, byla i frankovská Strana práva s Ivo Frankem²⁶³ v čele.²⁶⁴ Ta chtěla realizovat sjednocení jihoslovanských zemí, navazujícíce přitom i na dřívější jednání se Slovinci, konkrétně z roku 1912, kdy se Chorvaté a Slovinci na setkání v Lublani domluvili na vzájemné spolupráci a vytvoření společného celku v rámci monarchie. Přijetí Wilsonových 14 bodů si frankovská

²⁶⁰ Feigl (Hrsg.), s. 240.

²⁶¹ Plaschka, s. 136–137.

²⁶² Höbelt, s. 265.

²⁶³ Ivo Frank byl synem Josipa Franka.

²⁶⁴ Zlatko Matijević, „Stranka prava (frankovci) u doba vladavine Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (listopad - prosinac 1918.)“, *Časopis za suvremenu povijest* 40, č. 3 (2008), s. 1106.

strana vykládala jako příležitost k realizaci svobody jednotlivých národů habsburské monarchie a jejich vzájemnou rovnoprávnost, přičemž na tomto základě hodlala frankovská strana konstituovat společný státní celek Jihoslovanů v habsburské monarchii. Zrušení nadvlády jednoho národa nad druhým, v souladu s východisky Wilsonových 14 bodů, si vykládala Strana práva jako příležitost ke zrušení *Nagodby* a uhersko-chorvatské unie, tedy k emancipaci rakousko-uherských Jihoslovanů na Uhersku. Zároveň se vymezili vůči jugoslavismu, který odmítali, neboť chtěl sjednotit Jihoslovany - včetně Srbů a Černohorců - do jednoho státu pouze na základě národního sebeurčení, ne však již na základě historického státního práva, což chtěli pravaši. Pravaši rovněž chtěli, aby sjednocený stát byl chorvatský a jmenoval se Chorvatsko, nikoliv jugoslávský jako Jugoslávie.²⁶⁵

Představitelé Strany práva se v době před rozpadem monarchie, 21. října, setkali s Karlem I. v Bad Ischlu,²⁶⁶ kde mu, i v reakci na jeho Národní manifest a v opozici vůči integrujícím se projugoslávským silám, prezentovali svůj návrh sjednocení chorvatských zemí. Panovník s nimi souhlasil, ovšem upozornil na své limity, spočívající v jeho přísaze na uherskou korunu, kterou musel zrušit uherský parlament, čímž by se otevřela možnost reformy. V každém případě pověřil delegaci Strany práva, složenou z Alexandera Horvata, Iva Franka a Josipa Pazmana, aby jeho jménem požádali uherskou vládu o formální zrušení korunovační přísahy, což Wekerleho vláda o den později udělala.²⁶⁷ Tisza ke sjednocení jihoslovanských zemí v monarchii do jednoho celku na konci října 1918 neměl námitek se slovy, že vůči Chorvatsku udělali uherští politici v minulosti mnoho velkých chyb.²⁶⁸

V tuto chvíli však již nebyla možnost realizace trialistické přestavby monarchie, neboť jednotlivé národy vyhlášovaly nezávislost na monarchii. Tyto kroky plánovala i

²⁶⁵ Územním rozsahem prosazovali frankovci sjednocení Chorvatska-Slavonie, Dalmácie, Bosny a Hercegoviny, slovinských zemí, Istrie, Rijeky a Mezimuří, viz Matijević, *Stranka prava (frankovci)...*, s. 1107–1108.

²⁶⁶ Audienci zprostředkoval předseda uherské vlády Sándor Wekerle, viz Feigl (Hrsg.), s. 242.

²⁶⁷ Matijević, *Stranka prava (frankovci)...*, s. 1110. Karel I. vzpomínal na setkání s představiteli Strany práva, kteří ještě na konci října 1918 věřili v realizaci Velkého Chorvatska v rámci monarchie, přičemž sám je ocenil slovy, že patřili mezi uherskými a chorvatskými politiky k té menšině, která byla ochotna se s tou druhou bavit o možnostech revize poměrů v Uhersku, viz Feigl (Hrsg.), s. 242

²⁶⁸ Novinář Reichspostu Friedrich Funder ve svých vzpomínkách zmiňuje, že Aleksandar Horvath mu v dopise z roku 1923 zpětně události z října 1918 líčil tak, že hrabě Tisza během setkání s předáky Strany práva řekl, že s těžkým srdcem přiznává, že celá uherská (a jeho obzvláště) politika vůči Chorvatsku byla chybná a že plně chápe oprávněnost požadavků Strany práva na to, aby Chorvatsko bylo jednotným a suverénním státem, včetně Rijeky, viz Friedrich Funder, *Vom Gestern ins Heute* (Wien: Herold, 1952), s. 577.

reprezentace projugoslávských stran,²⁶⁹ prosazující sjednocení se Srbskem a Černou Horou do nezávislého jugoslávského státu. V době krátké existence mezinárodně neuznaného Státu Slovinců, Chorvatů a Srbů (existujícího mezi 29. říjnem a 1. prosincem 1918) se Frankovci snažili prosadit svůj vliv participací na jeho politickém životě, ovšem neúspěšně.²⁷⁰

V průběhu listopadu 1918 na sebe narazily dvě koncepce, prosazované vládou Státu SHS a vládou Srbského království. Jihoslované z habsburské monarchie, reprezentovaní jak Národní radou s Korošcem v čele, tak Jihoslovanský výborem, zahrnujícím prodohodové exilové politiky, počítali minimálně do svolání prvního ústavodárného shromáždění s tím, že jejich stát bude mít po sjednocení se Srbskem vlastní vládu a společné záležitosti se budou řešit na úrovni společné vlády, kde budou mít zaručené zastoupení i reprezentanti Státu SHS. Ovšem jak představitelé Srbska, tak Srbů z Rakousko-Uherska hodlali sjednotit jihoslovanské země z habsburské monarchie se Srbskem do unitárního státu, kde tato území postupně splynou se Srbskem. V neprospěch Státu SHS hrála i mezinárodně politická situace a vojenská slabost tohoto státu, v důsledku čehož se nebyli schopni bránit Itálii a jejím vojskům, která hodlala z těchto území obsadit co nejvíce s nadějí, že tyto zisky jí budou na budoucí mírové konferenci potvrzeny. Představitelé Státu SHS proto požádali o vojenskou pomoc Srbsko, jehož armáda do poloviny listopadu 1918 obsadila důležitá města (především Záhřeb a Rijeku). 24. listopadu téhož roku byla také do Bělehradu vyslána politická delegace Státu SHS, která měla principiálně regentovi a faktickému srbskému vládci Alexandru Karađorđevićovi tlumočit požadavky, spočívající v zachování jistých záruk. Těmi byly decentralizace, záruka zastoupení politiků z řad Jihoslovanů bývalé habsburské monarchie ve Společné vládě, ponechání patřičných pravomocí vládám jednotlivých zemí, nově se připojivších do společného jihoslovanského státu. Princ regent a srbská vláda nicméně rozhodli využít situace k maximalizaci svých požadavků a na žádost zachování

²⁶⁹ Svetozar Pribičević, místopředseda Národní rady Státu SHS, při vyhlášení nezávislosti tohoto státu 29. října 1918 prohlásil, že tento krok chápe jako sjednocení jižních Slovanů na principu práva na národní sebeurčení, které se díky myšlenkám prezidenta Wilsona a jeho 14 bodům stalo hlavním legitimizačním nástrojem pro budoucí uspořádání politické mapy Evropy, a tento princip rušil i starou legitimitu, na níž byly postaveny tehdejší evropské monarchie, včetně Rakousko-Uherska. Habsburskou monarchii označil za nelegitimní sílu, která držela své jihoslovanské národy proti jejich vůli, a tato křivda měla být vyhlášením Státu SHS napravena, viz Svetozar Pribičević, *Izabrani politički spisi* (Zagreb: Golden marketing, 2000), s. 151–152.

²⁷⁰ Matijević, *Stranka prava (frankovci)...*, s. 1110.

záruk, která jim byla zástupci Státu SHS přednesena, nijak nereagovali.²⁷¹

Tímto krokem tak došlo k sjednocení Státu SHS se Srbskem a Černou Horou do Království Srbů, Chorvatů a Slovinců pod suverenitou srbského krále Petra I. Karađorđevića.²⁷² Stalo se tak tedy zejména pod vidinou brzkého příchodu italských vojsk především na území Dalmácie i Bosny a Hercegoviny, přičemž vlády těchto zemí proces sjednocení se Srbskem urychlily, aby unikly možné anexi Itálií.²⁷³

Jihoslovanská otázka byla krátce po konci Velké války završena, avšak nikoliv vyřešena. Trialistická přestavba monarchie, která přestala v listopadu 1918 existovat, se tak neuskutečnila, místo toho došlo k realizaci sjednocení jihoslovanských zemí habsburské monarchie,²⁷⁴ které pak byly inkorporovány do jihoslovanského státu pod vládou srbské panovnické dynastie. Prosadilo se tak řešení srbského exilu a politiků, kteří chtěli osud jihoslovanských zemí realizovat již mimo svrchovanost habsbursko-lotrinské dynastie.

Vývoj zejména v posledním roce existence habsburské monarchie ukázal, že myšlenka trialismu byla odsunuta mimo zájem parlamentních politiků, pro které již nebyl dostatečně reformním, protože preferovali širší přestavbu monarchie, nejčastěji v podobě určité federace, složené z jednotlivých svazových států. Pomyslnou cestu za federalismem završil Národní manifest Karla I. v říjnu 1918, kterým se v posledních týdnech existence říše snažil radikalizující se situaci vyřešit, byť neúspěšně. Hlavním přímluvcem trialismu zůstal především politický geograf a politik z Bosny a Hercegoviny Ivo Pilar, který tento koncept zpracoval i knižně, rovněž myšlenka trialismu našla určité pochopení i u vojenských představitelů monarchie, především guvernéra Bosny a Hercegoviny Stjepana Sarkotiče. Geograficky tak trialismus v poslední etapě války rezonoval spíše v oblasti Bosny a Hercegoviny a zdejších vybraných činitelů, kteří chtěli tímto způsobem zohlednit i přiřazení této země k Chorvatsku a vytvořit tak větší celek. Tento návrh však zůstal nevyslyšen, neboť neměl dostatečně vlivné přímluvce a v rámci koncepcí v monarchii patřil již k menšinovým názorům, za kterým navíc nestála jednotná politická skupina, jež by jej prosazovala.

²⁷¹ Rychlík, Perencević, s. 242–243.

²⁷² Již od roku 1914 však část pravomocí krále Petra I. ze zdravotních i věkových důvodů vykonával jako regent jeho syn Alexandr, který se králem stal v roce 1921.

²⁷³ Horvat, s. 382–383.

²⁷⁴ Ne však v plném rozsahu, Istrie, Rijeka a některé dalmatské ostrovy, zejména Cres, připadly po první světové válce Italskému království, které o ně přišlo až po druhé světové válce. Po druhé světové válce tyto oblasti připadly Chorvatsku v rámci Socialistické federativní republiky Jugoslávie.

Závěr

Kořeny trialismu, jímž se diplomová práce zabývala, je důležité hledat v politických snahách chorvatských politických elit emancipovat se na uherském státě, s nímž bylo Chorvatské království v personální unii od roku 1102, a získat v rámci něj politickou autonomii. Tento předpoklad chápe jihoslovanský trialismus jako možné řešení emancipace na Uhersku a získání politické autonomie v rámci monarchie, což mělo vyvrcholit trialistickým zřízením a plnou emancipací Záhřebu na Budapešti. Těmto myšlenkovým zdrojům se práce věnovala v první kapitole, výzkum diplomové práce si dále ve druhé a třetí kapitole, které jsou jejím těžištěm, kladl za cíl sledovat, jaká byla pozice myšlenky trialismu během první světové války, v jakých situacích byla využita a v čem spočíval její konečný neúspěch.

Jednou z možností, jak trialismu dosáhnout, byla orientace Chorvatů na Vídeň, nikoliv na Budapešť. Výraznou prorakousky orientovanou akcí v chorvatském prostředí bylo vystoupení Chorvatů pod vedením bána Josipa Jelačice během uherské revoluce v letech 1848–1849, kteří se postavili na podporu habsburské monarchie proti uherské revoltě.

Prorakousky orientovaný politický proud v období po zavedení parlamentarismu po roce 1860 v Chorvatsku nicméně nebyl, neboť v té době bylo Rakousko považováno Chorvaty za symbol konzervatismu a nenaplněných nadějí z roku 1848. V chorvatské politice tedy měli vliv jednak prouhersky orientovaní unionisté, a z hlediska otázky trialismu především byla důležitá Strana práva. Ta prosazovala emancipaci Chorvatska nejen na Uhersku, ale v té době i na celé habsburské monarchii.

Strana práva, založená Antem Starčevićem a Eugenem Kvaternikem, vycházela ideově z politického liberalismu, byla orientována antiklerikálně a důležité pro ni bylo vytvoření svrchovaného chorvatského státu. Zakladatelé Strany práva prosazovali myšlenky plného osamostatnění se Chorvatska na habsburské monarchii, v kontextu historie myšlenky trialismu je v souvislosti se Stranou práva nicméně důležitý nástup nové generace vůdců v 80. letech 19. století, reprezentovaných zejména Josipem Frankem. Diskuze o dalším směřování strany vyvrcholily v polovině 90. let 19. století stranickým rozkoem, jímž se od Strany práva oddělila Čistá strana práva pod Frankovým vedením, představující hlavní příklad prorakousky orientované politické síly, prosazující trialismus.

Tzv. čisté pravašství, prosazované Frankem, stavělo svou prorakouskou orientaci na vymezení se vůči Maďarům a Srbům a v potřebě emancipovat Chorvaty na těchto dvou

národech, klíčem k čemuž měl být chorvatský stát jako třetí rovnoprávný celek habsburské monarchie (vedle Rakouska a Uherska). Chorvatský stát, prosazovaný Čistou stranou práva, měl být postaven na historickém státním právu a měl být politicky chorvatský, čímž oponoval teorii společného srbochorvatského národa. Strana se negativně vymezovala vůči tehdejší poměrům v Chorvatsku za bána Károlyho Khuena-Héderváryho, vládnoucího v letech 1881–1903 a vyznačujícího se snahou o maďarizaci politického života v Chorvatsku. Čistá strana práva se vymezovala rovněž vůči tzv. srbsko-chorvatské koalici, stvrzené rijeckou rezolucí v roce 1905 a představující politickou spolupráci těchto dvou národů v Chorvatsku-Slavonii, s orientací na tehdejší uherskou opozici a s cílem prosadit aspirace uherských Jihoslovanů skrze kooperaci s Uherskem. Trialismus, prezentovaný Frankem v první dekádě 20. století, tak byl ideou vytvoření chorvatského státu na základě historického státního práva.²⁷⁵ Integroční procesy ve jménu trialismu měly své místo i mezi politickými stranami v Dalmácii, kde podobně orientovaní politici sledovali tímto krokem emancipaci na místní italské vládnoucí elitě. Nejdůležitějším představitelem čistého pravašství v Dalmácii byl Ivo Prodan, který si kladl za cíl sjednotit Dalmácii s Chorvatskem-Slavonií a který navíc do trialismu vkládal naděje i z náboženských důvodů, neboť by vznikl autonomní celek s katolictvím jako většinovým vyznáním.

Problémem, který však zásadně komplikoval rozvoj trialistické myšlenky, byla polarizace pravašských politických stran. Příkladem je rozkol v Čisté straně práva v roce 1908, kdy se oddělilo křídlo vedené Mile Starčevićem z důvodu nesouhlasu s přílišným spojením Franka s vojenskou kanceláří Františka Ferdinanda d'Este. Ten určitou dobu využíval trialismus jako jeden z možných konceptů řešení jihoslovanské otázky v habsburské monarchii, nicméně později od něj ustupoval, nejpozději v roce 1911, neboť v plánu nástupu na trůn je explicitně uveden dualismus jako přetrvávající uspořádání. Ke snaze sjednotit zastánce trialistické politiky došlo v roce 1912 všepravašskou akcí, která na čas svedla ke spolupráci roztříštěné pravašské politiky, nicméně již v roce 1913 došlo k jejich opětovnému rozchodu. Atentát na Františka Ferdinanda d'Este v červnu 1914 znamenal pro zastánce myšlenky trialismu ránu, neboť zemřel člověk, do něhož vkládali velké naděje s realizací tohoto konceptu. S vypuknutím Velké války se nicméně stala myšlenka trialismu jednou z možností, kterou mohli zastánci habsburské monarchie postavit proti jugoslávskému hnutí, které

²⁷⁵ Tzv. Velkého Chorvatska, tedy sjednocení všech území obývaných Chorvaty do jednoho celku.

vidělo v Srbsku “jihoslovanský Piemont” s cílem sjednotit jihoslovanská území do jednoho státu pod vládou dynastie Karađorđevićů.

Období let 1914–1917, kterému se věnuje druhá kapitola, bylo takto zvoleno na základě skutečnosti, že v dané době nezasedala Říšská rada ve Vídni a její otevření v květnu 1917 bylo významným milníkem, obnovujícím parlamentní život v Předlitavsku, pročež výzkumem trialismu i na pozadí oživeného parlamentarismu pokračuje práce ve třetí kapitole. Pro období, zkoumané v druhé kapitole, tvořily důležitý pramen záznamy diskusí chorvatského Saboru, v jejichž rámci byl trialismus zohledňován zejména v kontextu prodloužení tzv. *Nagodby* neboli uhersko-chorvatské unie a vzájemného finančního vyrovnání. Diplomová práce ukázala, že myšlenka trialismu byla v diskusích uváděna jako alternativa k tehdejšímu stavu zejména v průběhu roku 1915, kdy ji prosazovali zejména pravašsky orientovaní politici či agrární proud, reprezentovaný Stjepanem Radićem. Jistým zlomem bylo vítězství Ústředních mocností nad Srbskem a jeho následná okupace na přelomu let 1915/1916, a v kontextu této události je možné sledovat posun od trialismu spíše k myšlence větší federalizace monarchie. V souvislosti s jihoslovanským prostředím hrála roli i otázka, jak do monarchie začlenit území, dobytá na Srbsku a Černé Hoře, čímž by vznikl v rámci státu větší jihoslovanský prostor.

Samostatnou kapitolu v rámci dějin myšlenky trialismu tvořil koncept, prosazovaný spojenectvím slovinských klerikálů, chorvatských pravašů a vybraných představitelů římskokatolického kléru z jihoslovanských zemí habsburské monarchie. Jejich cílem bylo spojit v budoucnu chorvatské a slovinské země do jednoho územního celku, především na základě společné římskokatolické víry a snahy zabránit anexi některých z těchto zemí Itálií. Cíle tohoto hnutí byly stvrzeny v Rijecké deklaraci,²⁷⁶ která byla zaslána papeži krátce před vstupem Itálie do války v roce 1915. Tento akt byl navíc důležitou ukázkou prorakouského trialismu, jelikož politicky se autoři tohoto dokumentu chtěli orientovat na Vídeň, nikoliv Budapešť. Návrh nicméně zůstal nevyslyšen a v pozdějších měsících i v kontextu postupující války a posunu politických názorů od trialismu k federalismu, stejně jako k nestabilitě tohoto spojenectví a proměn kontextu Velké války ustoupil do pozadí.

Významným předělem i v kontextu jihoslovanské otázky v rámci habsburské monarchie byl

²⁷⁶ Chorvatsky Riječka spomenica, vzhledem k obsahu, cíli a smyslu dokumentu do češtiny nejlépe přeložitelné jako deklarace či memorandum, neplést s rijeckou rezolucí (riječka rezolucija) z roku 1905.

nástup Karla I. na trůn v listopadu 1916. Na základě výzkumu jeho politických kroků i politické profilace a činnosti jeho spolupracovníků je patrné, že existovala určitá kontinuita politiky jeho poradců s tzv. belvedérským okruhem Františka Ferdinanda d'Este. Karel I. i ve svých osobních poznámkách několikrát deklaroval, že považoval jihoslovanskou otázku a její vyřešení za klíčové pro další stabilitu i budoucí existenci habsburské monarchie. Jeho kroky však byly podstatně ztíženy jeho uherskou korunovací, která proběhla 30. prosince 1916 a znemožňovala mu zasahovat do územní integrity Uherska.

Důležitou alternativou vůči trialismu se stal subdualismus v rámci Uherska, ovšem nikoliv ve formě *Nagodby*, nicméně s cílem sjednotit Chorvatsko-Slavonii, Dalmácii a Bosnu a Hercegovinu do jednoho autonomního celku, který by v rámci dualistického uspořádání Rakousko-Uherska byl součástí Zalitavska. Tento subdualismus narážel především na fakt, že ze společně spravovaného území Bosny a Hercegoviny by se stala součást Uherska, dalším problematickým bodem bylo postavení Dalmácie, která byla formálně rakouská a pro Předlitavsko by tak realizace této varianty znamenala ztrátu této korunní země. Důležitým přímluvcem této varianty se stal generál Stjepan Sarkotić, vojenský guvernér Bosny a Hercegoviny, který navrhoval spojení jihoslovanských zemí do jednoho autonomního celku²⁷⁷ v rámci subdualistického zřízení jako součást Uherska.²⁷⁸

Obnovený politický život Říšské rady umožnil zástupcům jednotlivých národností monarchie přednést své národnostní požadavky, přičemž v rámci rakousko-uherských Jihoslovanů tímto dokumentem byla Májová deklarace z 30. května 1917, přednesená zástupci Jihoslovanského klubu Říšské rady. Jejím cílem bylo sjednocení jihoslovanských zemí monarchie do jednoho politicky autonomního a svébytného celku, který by byl se zbytkem říše spojen personální unií osobou společného panovníka. Koncept v sobě obsahoval podmínku sjednocení jihoslovanských zemí, ovšem nikoliv jako trialismus v rámci monarchie, neboť v kontextu dříve již zmíněného postupného posunu k federalismu tak mělo být v součinnosti s naplněním národnostních požadavků i ostatních národů (Čechů, Poláků), přičemž je třeba hovořit zde spíše o federalizaci než trializaci Rakousko-Uherska. Hlavním politickým oponentem Májové deklarace byla skupina katolicky orientovaných

²⁷⁷ Přičemž ohledně připojení Bosny a Hercegoviny zastával stanovisko, že v ideálním případě mělo být realizováno později, až se zejména zdejší Srbové stanou loajálními občany habsburské monarchie.

²⁷⁸ Samotný Sarkotić dlouho nechtěl rušit dualistické struktury monarchie, trialismus připustil až v posledním roce války.

Chorvatů z Bosny a Hercegoviny, reprezentovaná Ivem Pilarem, arcibiskupem Josipem Stadlerem a vojenským guvernérem Stjepanem Sarkotićem. Hlavní názorový střet spočíval v otázce, zda se má jednat o stát jihoslovanský či chorvatský, přičemž zatímco autoři Májové deklarace prosazovali první zmíněnou variantu, Pilarova skupina variantu druhou. Pilar zároveň explicitně prosazoval své reformy jako trialistické a odmítal současně s realizací jihoslovanského celku v Rakousko-Uhersku jeho další federalizaci, zahrnující vznik i jiných autonomních celků. Tento střet lze označit rovněž jako spor mezi jihoslovanstvím a chorvatstvím.

Druhým bodem sporu byl přístup obou politických skupin a jejich konceptů k samotné habsburské monarchii. S postupem války a radikalizující se politické situace, se skupina prosazující jihoslovanský přístup, stále více opouštěla možnost realizovat autonomní stát v rámci monarchie, což potvrdila nejpozději záhřebská deklarace z března 1918. Je třeba zmínit, že se na této deklaraci podíleli i zástupci Strany práva, u které došlo k návratu ke kořenům a původním myšlenkám, které nebyly spojené s habsburskou monarchií. Pilarův koncept trialismu oproti tomu počítal s důsledným provedením reformy v rámci monarchie, kterou viděl jako nejlepší stabilizační faktor pro realizaci autonomního chorvatského státu. S postupujícím rozchodem autorů Májové deklarace s monarchií se tak z Pilarovy a Sarkotićovy skupiny stali hlavní přímluvci trialismu.

Diplomová práce sledovala tuto myšlenku ve dvou hlavních rovinách. Zatímco v první, parlamentní rovině, lze pozorovat zřetelný vývoj odklonu od habsburské monarchie k jihoslovanskému sjednocení mimo ni, v druhé rovině, realizující se spíše v součinnosti s vojenskými kruhy říše, trialistická myšlenka byla stále živá. V roce 1918 tak byl trialismus alternativou nikoliv natolik pro politickou reprezentaci rakousko-uherských Jihoslovanů, nýbrž pro vojenské kruhy a s nimi spolupracující činitele. Koncept vypracovaný Ivem Pilarem v knize Jihoslovanská otázka a světová válka je založen nejen na politických základech, ale i hospodářských a geografických, neboť argumentuje tím, že odděleně nejsou jednotlivé jihoslovanské země habsburské monarchie (Dalmácie, Chorvatsko-Slavonie, Bosna a Hercegovina) schopné efektivně fungovat, kdežto v rámci jednoho celku by se navzájem doplňovaly a jednalo by se o ekonomicky efektivní celek.

Hlavní příčiny neúspěchu konceptu trialismu je třeba hledat v roztržitosti a nejednotnosti nositelů této myšlenky, jelikož neexistovalo jednotné konkrétní hnutí či politická strana,

keré by mělo jako hlavní cíl jeho prosazení. Trialistická myšlenka byla spíše příležitostně využívána jako alternativa k systému *Nagodby* a chorvatsko-uherského vyrovnání, které bylo viděno jako pro Chorvaty nevýhodné a hodné revize. Vzhledem k nedělitelnosti uherských zemí a panovnické přísaze byl trialismus často nahrazován subdualismem, který by jihoslovanské sjednocení v rámci monarchie řešil v rámci Uherského království. Rakouská ani uherská vláda také cíleně nepropagovaly ani nevyužívaly myšlenku trialistické přestavby monarchie ve snaze naklonit si jihoslovanské obyvatelstvo monarchie, neboť by to znamenalo umenšení rozsahu a vlivu Předlitavska či Zalitavska. Neochota diskutovat o územním rozsahu obou polovin monarchie byla dobře ilustrovatelná např. na jednání předsedů vlády Rakouska a Uherska na jednání korunní rady v květnu 1918, kde se řešilo postavení Dalmácie. Idea trialismu tak byla velmi obtížně realizovatelná i vzhledem k existujícímu uspořádání habsburské monarchie, neboť i kdyby se objevila autorita, která by ji prosazovala, musela by najít součinnost v hlavních představitelích jak Rakouska, tak Uherska, a diplomová práce ukázala, že představitelé ani jedné z polovin nebyli tomuto konceptu nakloněni.

Zároveň je však třeba zmínit, že jak pro Františka Ferdinanda d'Este, tak pro Karla I. se v určitých etapách jejich života jednalo o minimálně zajímavou myšlenku a variantu, jak přetvořit Rakousko-Uhersko s ohledem na uspokojení politických aspirací Chorvatů. V obou případech se však jednalo o myšlenku nerealizovanou; v případě Františka Ferdinanda vzhledem nejen k jeho zavraždění, ale i k jeho patrnému plánu zachovat dualismus,²⁷⁹ v případě Karla I. pak pro jeho uherskou korunovační přísahu i odklon k federalismu, zpečetěný nejpozději jeho Národním manifestem z roku 1918.

Politický vývoj a postupná radikalizace politického života v průběhu první světové války navíc posunuly diskuse o alternativních uspořádání monarchie od trialismu k federalismu, v rámci kterého by došlo k rozsáhlejší revizi dosavadního systému, zohledňujícího požadavky více národů než jen Chorvatů, protože by se nejednalo o trialistické uspořádání. Význam myšlenky trialismu je nicméně třeba chápat v kontextu politického myšlení a politické historie Chorvatska, jako alternativu ke sjednocení pod vládou Srbů a srbské dynastie a se zdůrazněním sounáležitosti Chorvatů ke střední Evropě, Rakousko-Uhersku a Západu. V kontextu uspořádání Rakousko-Uherska po roce 1868 se jednalo prvotně o

²⁷⁹ Viz v diplomové práci autora diskutovaný program na nástup na trůn z roku 1911. KUKAN, s. 102–106.

myšlenku, která měla vyřešit územní roztržičnost Chorvaty (a později i Jihoslavy, tedy včetně Slovinců a Srbů) obývaných území nejen mezi obě části dualistické monarchie, ale i jednotlivé korunní země, ačkoliv v politické rovině byla mezi jihoslovanskými politiky habsburské monarchie patrná snaha emancipovat jižní Slovany na ostatních národnostech monarchie, což mělo řešit sjednocení jejich území do jednoho společného celku. Toto přesvědčení tak stálo v opozici vůči tehdy panujícímu dualismu.

Druhou složkou dualismu, která se nejsilněji rozvíjela od přelomu 19. a 20. století, byla opozice vůči snahám sjednotit rakousko-uherské jižní Slovany mimo habsburskou monarchii, či v součinnosti s Uherskem, vůči němuž byli jakožto nositeli dualismu a *Nagodby* zastánci dualismu negativně naladěni. Tato složka především nabyla na svém významu během první světové války, kdy jí byla argumentována opozice a nesouhlas s případným sjednocením se Srbskem.

V kontextu emancipačních hnutí jednotlivých národů střední a jihovýchodní Evropy, která vyvrcholila koncem první světové války, je třeba dualismus chápat zejména ze dvou hlavních východisek. Prvním východiskem je pozitivní pohled na národnostně vstřícné a reformované Rakousko-Uhersko jako na štít proti vlivu jednotlivých balkánských států, především Srbska, neboť zastánci dualismu považovali přináležitost Chorvatska k habsburské monarchii za přináležitost ke střední Evropě a její křesťanské civilizaci, kterou kladli do protikladu vůči pravoslavnému, civilizačně "východnímu" či "byzantskému" Srbsku. Druhým východiskem je pak východisko emancipační, jež chtělo poskytnout Jihoslavanům habsburské monarchie (primárně Chorvatům, dualismem propagovaný stát měl být s vedoucí politickou i kulturní rolí Chorvatů) plnou politickou autonomii, čímž by se naplnily jejich národnostní i politické aspirace, a národnostní sebeurčení by bylo realizováno tímto způsobem. V souvislosti s prvním jmenovaným východiskem se tato emancipace měla odehrát pouze u jižních Slovanů habsburské monarchie, zatímco v Srbsku neviděla plné záruky pro plný politický rozvoj.

Toto východisko je možné potvrdit vývojem bezprostředně po válce, kdy na sebe narazily dvě představy - zatímco Jihoslavané habsburské monarchie si sjednocený, společný stát se Srbskem představovali jako decentralizovaný, se zárukou politického zastoupení všech jihoslovanských národů, představitelé Srbska hodlali realizovat centralizovaný, unitární stát. Druhá zmíněná myšlenka i vzhledem k politickému kapitálu Srbska a jeho postavení na

mezinárodní scéna po první světové válce v roli vítězného státu převážila, a realizován byl centralizovaný stát v podobě Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (od roku 1929 Jugoslávského království). Mnohé emancipační cíle Jihoslovanů habsburské monarchie v novém státě nebyly dosaženy, což se notně projevilo v politickém vývoji nového státu.²⁸⁰ Myšlenku trialismu a obecně emancipační snahy Jihoslovanů z habsburské monarchie po roce 1918 v mnohém zůstaly nevyslyšeny, což zapříčinilo pozdější politickou i etnickou nestabilitu v regionu. V mnohém lze trialismus označit za unikátní myšlenku, neboť si kladla za cíl spojit do jednoho celku obyvatele napříč předlitavsko-zalitavskou hranicí. Určitou podobnost vykazuje sjednocení Československa, které se však stalo aktuální až ve druhé polovině první světové války, zatímco jihoslovanský trialismus představoval komplexní myšlenku již po několik desetiletí před vypuknutím pro habsburskou monarchii fatálního válečného konfliktu. Právě tímto charakterem se odlišoval od ostatních trialismů (např. českého, polského), který byl omezen pouze na předlitavskou část.

²⁸⁰ Ostatně i u představitelů Jihoslovanského výboru, kteří v listopadu 1918 prosazovali jiné uspořádání budoucího jihoslovanského státu, než prosazovali představitelé Srbska.

Seznam zdrojů

Primární zdroje:

Feigl, Erich (Hrsg.). *Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*. Wien-München: Amalthea, 1984.

Funder, Friedrich. *Vom Gestern ins Heute*. Wien: Herold, 1952.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AT-OeStA/HHStA, NL Erzherzog Franz Ferdinand, Denkschriften und Broschüren.

Kovács, Elisabeth (Hrsg.). *Politische Dokumente zu Kaiser und König Karl I. (IV.) aus internationalen Archiven*. Wien: Böhlau, 2004.

Kuntić, Ljerka Kuntić (ed.), Eugen Kvaternik. *Politički spisi: rasprave, govori, članci, memorandumi, pisma*. Zagreb: Znanje, 1971.

Matković, Stjepan a Trogrić, Marko (eds.). *Iz korespondencije Josipa Franka s Bečom: 1907. – 1910*. Zagreb–Split: Hrvatski institut za povijest, 2014.

Pavlinović, Mihovio. *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848 do godine 1882*. Split: Laus, 1994.

Pester Lloyd, Morgenblatt, Nr. 274, 15.11.1908, čl. Die kroatische Nationallegion. Eine Unterredung mit Dr. Josip Frank, s. 2–3.

Pilar, Ivo. *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat*. Zagreb: Školska knjiga, 2021.

Polzer-Hoditz, Arthur Graf. *Kaiser Karl, Aus der Geheimmappe seines Kabinettchefs*. Wien: Amalthea, 1980.

Pribičević, Svetozar. *Izabrani politički spisi*. Zagreb: Golden marketing, 2000.

Stenografski zapisnici sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1913–1918, Zagreb, 1916.

Wilder, Većeslav. *Dva smjera u hrvatskoj politici. Otkriće urote protiv ustava*. Zagreb: Hrvatski štamparski zavod, 1918.

Zagorac, Stjepan. *Istina o riječkoj rezoluciji, ili tko vara narod*. Zagreb: Braća Kralj, 1905.

Sekundární zdroje:

Behschnitt, Wolf Dietrich. *Nationalismus bei Serben und Kroaten, 1830–1914: Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*. München: Oldenbourg Verlag, 1980.

Bischof, Günter, Karlhofer, Ferdinand a Williamson, Samuel R. *1914: Austria-Hungary, the*

Origins, and the First Year of World War I. New Orleans: University of New Orleans Press, 2014.

Boban, Ljubo a Jelić, Ivan (eds.). *Život i djelo Ante Trumbića. Prilozi sa znanstvenog skupa.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1991.

Čutura, Dinko. *Stjepan Sarkotić, posljednji zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine.* Zagreb: AGM, 2019.

Đaković, Luka. *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914–1918.* Tuzla: Univerzal, 1980.

Diklić, Marjan. „Pravaštvo don Ive Prodana”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40, č. 1998, s. 361–411.

Diklić, Marjan. *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvoga svjetskog rata.* Zadar: Matica hrvatska, 1998.

Đukić, Filip, Pavelić, Marko a Šaur, Silvijo. „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu - Bojišta, stradanja, društvo”. *Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 7, č. 7 (2015), s. 81–86.

Galandauer, Jan. *Karel I., poslední český král.* Praha–Litomyšl: Paseka, 2004.

Gross, Mirjana. „Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda”. *Časopis za suvremenu povijest* 2, č. 1970, s. 9–72.

Gross, Mirjana. *Povijest pravaške ideologije.* Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1973.

Gross, Mirjana. „Starčević i Kvaternik – Spoznaje i nadahnuća”. *Politička misao : časopis za politologiju* 37, č. 1 (2000), s. 3–24.

Heka, Ladislav. „Hrvatski ban: prava i ovlasti tijekom tisućgodišnje opstojnosti: mađarska ustavno-povijesna perspektiva,” *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 44, č. 2 (2023), s. 435–453.

Heka, Ladislav. „Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska”. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 28, č. 2 (2007), s. 931–971.

Höbelt, Lothar. *Stehen oder fallen? Österreichische Politik im Ersten Weltkrieg.* Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2015.

Horvat, Josip. *Politička povijest Hrvatske, prvi dio.* Zagreb: August Cesarec, 1990.

Ivašković, Igor. “Konvergencija političkih strategija slovenskih katoličkih narodnjaka i

liberala u Prvom svjetskom ratu". *Časopis za suvremenu povijest* 2023, č. 1, s. 7–34.

Janković, Dragoslav. *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914 - 1915. godine*. Beograd: Institut za savremenu istoriju i NIP Eksport-pres, 1973.

Krizman, Bogdan. *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*. Zagreb: Globus, 1989.

Kukan, Ondřej. „Belvedéřský okruh a jihoslovanská otázka.” (Diplomová Práce, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2022).

Markus, Tomislav. „Publicistika kao poziv: Bogoslav Šulek u javnom životu Hrvatske 1842. – 1867.”. *Časopis za suvremenu povijest* 39, č. 1 (2007), s. 181–204.

Matijević, Zlatko. „Ivo Pilar and the Art of the Possible: Croatia between Central Europe and the Balkans”. *Review of Croatian History* 5, č. 1 (2009), s. 85–100.

Matijević, Zlatko. „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. Osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919)”. *Fontes : izvori za hrvatsku povijest* 14, č. 1 (2008), s. 35–66.

Matijević, Zlatko. „Neki aspekti hrvatsko-slovenskih političkih veza od “svibanjske deklaracije” do prvoprosinačkog akta (1917. – 1918.)”. *Annales. Series historia et sociologia* 12, č. 1 (2002), s. 21–28.

Matijević, Zlatko. „Politička orientacija hrvatskoga katoličkog pokreta u posljednim godinama postojanja Austro-Ugarske monarhije i prvim danima stvaranja kraljevstva SHS (1903.-1918.)”. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja* 10, č. 1–2 (2001), s. 141–163.

Matijević, Zlatko. „Stranka prava (frankovci) u doba vladavine Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (listopad – prosinac 1918.)”. *Časopis za suvremenu povijest* 40, č. 3 (2008), s. 1105–1118.

Matijević, Zlatko. „The Political Activities of Dr. Ivo Pilar on the Eve of the Demise of the Habsburg Monarchy (1915-1918)”. *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 1, č. 2(2), s. 69–88.

Matković, Stjepan. „Dvije vizije modernog pravaštva: nadbiskup Josip Stadler i Josip Frank”. *Vrhbosnensia : časopis za teološka i međureligijska pitanja* 24, č. 1 (2020), s. 41–57.

Matković, Stjepan. *Izabrani portreti pravaša*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.

Matković, Stjepan. „Josip Frank i kritika financijskog dijela Hrvatsko-ugarske nagodbe”. *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 6, č. 11(1), s. 191–198.

Matković, Stjepan, Jonjić, Tomislav. „Nepoznate bilješke o Ivi Pilaru u ostavštini Vjekoslava Spinčića”. *Historijski zbornik* 73, č. 1 (2020), s. 89–107.

Matković, Stjepan, Matijević, Zlatko. „Političke uspomene Stjepana Zagorca: u vrtlogu hrvatske politike,” *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 14, č. 27–28 (1–2), s. 75–114.

Matković, Stjepan. „Ponovo o Svibanjskoj deklaraciji: između lojalnosti i prevrata”. *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 15, č. 29–30 (1–2), s. 83–109.

Matković, Stjepan. „Pravaštvo i 1914. godina”. *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 11, č. 22(2), s. 35–52.

Matković, Stjepan. „Ivan Šusteršič i hrvatski političari”. *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 4, č. 7–8(1–2), s. 87–101.

Mrkonjić, Tomislav, Neralić, Jadranka a Matijević, Zlatko. „Riječka spomenica (1915.)”. *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 4, č. 7–8(1–2), s. 214–219.

Paulová, Milada. *Jugoslavenski odbor*. Zagreb: Prosvjetna nakladna zadruha, 1925.

Pederin, Ivan. „Stadler, Pilar i Jugoslavenski odbor u Londonu 1917./1918. (prema spisima ministarstva c.k. kuće i vanjskih poslova u Beču)”. *Croatia Christiana periodica* 29, č. 55 (2005), s. 163–183.

Pilar, Ivo. „Promemoria über die Lösung der südslawischen Frage”. *Pilar : časopis za društvene i humanističke studije* 1, č. 2(2), s. 110–117.

Pisarev, Jurij Aleksejevič. *Serbija i Crnogorija v prvoj mirovoj vojni*. Moskva: Nauka, 1968.

Plaschka, Richard G. (Hrsg.). *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995.

Pleterski, Janko. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.

Rahten, Andrej. „Dr. Ivan Šusteršič - vzpon in padec državnika pozne habsburške monarhije”. *Studia Historica Slavonica, časopis za humanistične in družboslovne študije* 2011, č. 2–3, s. 277–311.

Rahten, Andrej. *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848.–1918*. Zagreb: Golden marketing/Tehnička knjiga, 2008.

Rahten, Andrej. “Šusteršičevi pravaši” – geneza trijalističkog savezništva slovenskih katoličkih narodnjaka i dalmatinskih pravaša”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*

u *Zadru* 52, č. 2010, s. 323–345.

Rychlík, Jan, Perencević, Milan. *Dějiny Chorvatska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020.

Sked, Alan. *Úpadek a pád habsburské říše*. Praha: Panevropa, 1995.

Simon, Thomas (Hrsg.). *Hundert Jahre allgemeines und gleiches Wahlrecht in Österreich. Modernes Wahlrecht unter den Bedingungen eines Vielvölkerstaates (= Rechtshistorische Reihe, 400)*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2010.

Stančić, Nikša. „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja”. *Cris : Časopis Povijesnog društva Križevci* 10, č. 1 (2008), s. 6–17.

Stefanovski, Mirjana. *Ideja Hrvatskog državnog prava i stvaranje Jugoslavije*. Zemun: Agencija Draganić, 1995.

Szabo, Agneza. „Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. godine”. *Časopis za suvremenu povijest* 37, č. 3 (2005), s. 597–608.

Švoger, Vlasta, Sokcsevits, Dénes, Cieger, András a Ostajmer Branko (eds.). *The 1868 Croatian–Hungarian Settlement: Origin and Reality*. Zagreb-Budapest: Hrvatski institut za povijest, 2021.

Verosta, Stephan. *Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund 1897–1914*. Wien: Europa Verlag, 1971.

Veselinović, Velimir. „Pregled razvoja pravaške ideologije i politike”. *Časopis za suvremenu povijest* 50, č. 3 (2018), s. 583–620.

ZÁVĚREČNÉ TEZE MAGISTERSKÉ PRÁCE NMTS	
Závěrečné teze student odevzdává ke konci Diplomního semináře III jako součást magisterské práce a tyto teze jsou spolu s odevzdáním magisterské práce do SIS předpokladem udělení zápočtu za tento seminář.	
Jméno:	Mgr. Ondřej Kukan
E-mail:	21259858@fsv.cuni.cz
Specializace (uved'te zkratku)*:	BAS
Semestr a školní rok zahájení práce:	LS 2022/23
Semestr a školní rok ukončení práce:	LS 2023/24
Vedoucí diplomového semináře:	Mgr. Daniela Kolenovská, Ph.D.
Vedoucí práce:	PhDr. Jiří Kocián, Ph.D.
Název práce:	Jihoslovanský trialismus v Rakousku-Uhersku v letech 1914–1918
Charakteristika tématu práce (max 10 řádek):	Práce se zabývá výzkumem konceptu trialismu v jihoslovanských zemích Rakousko-Uherska. Tato myšlenka je v diplomové práci nahlížena jako způsob politické emancipace v mnohonárodnostní říši, vycházející částečně z národní emancipace Chorvatů v 19. století. Práce se soustředí na ideové zdroje a inspirace myšlenky trialismu, které hledá zejména v posledním půlstoletí před vypuknutím první světové války, a poté sleduje roli trialismu v diskusích o přestavbě habsburské monarchie průběhu Velké války. Pozornost je soustředěna na hlavní zastánce této myšlenky, v jakých společenských skupinách měla své přímluvce a ve kterých situacích byla prosazována. Důležitá je rovněž otázka, nakolik a jak se změnila atraktivita tohoto konceptu v průběhu války a proč tomu tak bylo.
Vývoj tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):	Práce se proměnila především v otázce využití archivních materiálů Říšské rady, které z kapacitních, časových i koncepčních důvodů do práce nakonec zahrnuty nebyly, nicméně zůstávají jako možnost pro budoucí rozšíření/doplnění výzkumu. Stejným případem je dobový denní a jiný tisk.
Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):	<p>1. kapitola - Metodologické ukotvení, reflexe zdrojů a literatury</p> <p>1.1 Primární zdroje</p> <p>1.2 Sekundární zdroje</p> <p>1.3 Metodologické ukotvení</p> <p>2. kapitola - Myšlenkové zdroje trialismu do roku 1914</p> <p>2.1 Ilyrismus - od jazykovědného hnutí k politickému?</p> <p>2.2 Rodící se parlamentarismus a nástup Strany práva</p> <p>2.3 Nagodba neboli nepřítel trialistů</p> <p>2.4 Čistá strana práva jako přímluvce trialismu</p>

2.5 Pravaštství v Dalmácii

2.6 Frankovi a Prodanovi čistí pravaši - přímluvci trialismu?

2.7 Pozice trialismu před první světovou válkou

3. kapitola - Velká válka a její vliv na myšlenku trialismu

3.1 Výchozí situace

3.2 Politická situace v Chorvatsku po vypuknutí války - první zasedání Saboru

3.2.1 Kritika Nagodby

3.3 Změny chorvatských postojů v kontextu porážky Srbska

3.4 Chorvatsko-slovinská spolupráce v kontextu světové války - *Riječka spomenica 1915*

3.5 Nástup Karla I. a opatrná cesta k reformám

4. kapitola – Proměny trialismu v letech 1917–1918

4.1 Májová deklarace - manifest trialismu?

4.2 Oponenti Májové deklarace - Ivo Pilar a jeho kroatismus

4.3 Trialismus jako nástroj vojenských kruhů

4.4 Odmítnutí trialismu Záhřebskou rezolucí

4.5 Návrhy řešení jihoslovanské otázky vojenskými špičkami

4.6 Tiszova cesta do Sarajeva a Pilarův trialismus

4.7 Od trialismu k federalismu - definitivní konec trialistické myšlenky

Hlavní výsledky práce (max. 10 řádek):

Trialismus nikdy neměl dostatečně vlivnou, jednotnou a početnou skupinu na to, aby jej prosadila. V tom především tkví jeho neúspěch. Mezi jeho přímluvce patřili zejména politici Strany práva a jednotlivých skupin od ní se odštěpivších, ovšem jejich motivy byly různé. Nejdůležitější varianty byly tři: Nacionalistická verze Josipa Franka, který jím chtěl vytvořit Velké Chorvatsko v rámci Rakousko-Uherska, katolicko-obranná, počítající se sjednocením Chorvatska a Slovinska na katolické bázi a s cílem obrany proti italským aspiracím, a bosensko-chorvatská Iva Pilara, vidící ve sjednocení BiH s Trojjediným královstvím nejen politické, ale i hospodářské a ekonomické výhody. Za vlády Karla I. rovněž tato myšlenka figurovala v jeho plánech jako jeden ze způsobů řešení jihoslovanské otázky.

Prameny a literatura (výběr nejpodstatnějších):

Čutura, Dinko. *Stjepan Sarkotić, posljednji zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine*. Zagreb: AGM, 2019.

Đaković, Luka. *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914–1918*. Tuzla: Univerzal, 1980.

Diklić, Marjan. *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvoga svjetskog rata*. Zadar: Matica hrvatska, 1998.

Feigl, Erich (Hrsg.). *Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*. Wien-München: Amalthea, 1984.

Gross, Mirjana. *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1973.

Krizman, Bogdan. *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*. Zagreb: Globus,

1989.

Matijević, Zlatko. „Neki aspekti hrvatsko-slovenskih političkih veza od “svibanjske deklaracije” do prvoprosinačkog akta (1917. – 1918.)”. *Annales. Series historia et sociologia* 12, č. 1 (2002), s. 21–28.

Matković, Stjepan. *Izabrani portreti pravaša*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.

Pilar, Ivo. *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat*. Zagreb: Školska knjiga, 2021.

Stefanovski, Mirjana. *Ideja Hrvatskog državnog prava i stvaranje Jugoslavije*. Zemun: Agencija Draganić, 1995.

Stenografski zapisnici sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1913–1918, Zagreb, 1916.

Veselinović, Velimir. „Pregled razvoja pravaške ideologije i politike”. *Časopis za suvremenu povijest* 50, č. 3 (2018), s. 583–620.

Jazyk práce: Čeština

Podpis studenta a datum

Ondřej Kukan, v. r., 31.7. 2024

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí diplomového semináře		
Vedoucí specializace		
Garant programu		

Summary

Trialism never had a sufficiently influential, united, and numerous group of politicians and influential supporters to promote the idea. This is the most important reason of its failure. Among its intercessors, there were mainly politicians of the Party of Law (*Stranka prava*) and individual groups that broke away from it, but their motives were different. The most important variants of potential realization of the concept were three: the nationalist version of Josip Frank, who wanted to create a Greater Croatia within Austria-Hungary, the Catholic-defensive one, counting on the unification of Croatia and Slovenia on a Catholic basis and with the goal of defense against Italian aspirations, and the Bosnian-Croatian of Ivo Pilar, who saw in the unification of Bosnia and Hercegovina with the Triune Kingdom, not only political, but also economic and economic advantages. During the reign of Charles I, this idea also figured in his plans as one of the possibilities of solving the South Slavic question.